

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЕЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

ОИЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,
Эркин АЎЗАМОВ,
Баҳодир ЖАЛОЛОВ,
Гулчехра ЖУРАЕВА,
Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,
Олимжон ИСМОИЛОВ,
Фёдор КАМОЛОВ,
Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),
Омон МАТЖОН,
Хайриддин СУЛТОНОВ
(масъул секретарь),
Худойберди ТУХТАБОЕВ,
Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,
Улмамбет ХУЖАНАЗАРОВ,
Уриё ЭДЕМОВА,
Ўткир ҲОШИМОВ.

(21)
1983
ЙИЛ,
СЕНТЯБРЬ

ТОШКЕНТ
Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

ЗАМОНДОШ БИЛАН МУЛОҚОТ

Инсон ҳамиша чўққини кўзлайди 3

НАСР

Евгений **БЕРЕЗИКОВ**. Чўчиманг, каптарлар!
Қисса 9
Олим **ОТАХОНОВ**. Мусича. Ғурур. Ҳикоялар 44

НАЗМ

Нурулла **ОСТОНОВ** 8
Тилак **ЖҶРА** 43
Абдумажид **АЗИМОВ** 60
Ҳамроқул **АСҚАРОВ** 79
ТҶЛҚИН 72
Анвар **ЮНУСОВ** 72

АДАБИЙ ТАҶКИД

Акрам **КАТТАБЕКОВ**. Адолат ва жаҳолат
жанги 61
Абдулла **МАТЕҚУБОВ**. Кўхна дунё сирлари 64

МАЪМУРЧИЛИК ПРОГРАММАСИ

Норқул **ҲАЙИТҚУЛОВ**. Кечаги учқур хаёл 66

ШЕЪРИЯТ ТАЛҚИНЛАРИ

Норбой **ХУДОЙБЕРГАНОВ**. Жиддий ўзгариш-
лар бўладими? 73
Аҳмад **АЪЗАМ**. Ўзгаришлар жиддий кеча-
ётир 75

ОТАЛИҒИМИЗДАГИ ХҶЖАЛИҚДА

Борис **МИЗРОХИН**. Офатларни қолдириб
доғда 78

Тошкент навбаҳори

Тошкент навбаҳори. Қулф урар боғлар,
Ҳарён оппоқ, бамисли хаёл.
Кўнглимни эркалар тоза ирмоқлар —
Болаликнинг олис кўшиғи мисол.

Тошкент навбаҳори, Шишадек осмон,
Кўзни қамаштирар ранглар дунёси.
Тошкентга ярашар гуллар нафармон
Қизга ярашгандай келин либоси.

Унда аёл қалби — она қалби бор,
Қайда бундоқ мунис, меҳрибон маскан?
Вақт ўтар, оналар қарир ва зинҳор
Дунёда яхшилик қаримас экан.

Она Тошкент, сенга меҳрим бепоён.
Бепоён меҳрингу шафқатинг учун.
Сен неча жонларни асрадинг омон,
Бош эгай оналик ҳурматинг учун,

Бош эгай, умрбод қилайин таъзим
Олижаноблигинг, саҳоватингга.
Болакай эканман, Сенда ишондим
Биродар юраклар садоқатига.

Тошкент навбаҳори. Оппоқ ва сўлим,
Олам тўла кулгу, зиё ва сурур.
Чин дўстга ярашар бундоқ табассум
Севган кўнгилларга ярашар бу нур.

Русчадан таржима

МУҚОВАДА:

Биринчи бет: Б. МИЗРОХИН.
Жаҳон ёшлари бирлашса... Тўр-
тинчи бет: Ж. УМАРБЕКОВнинг
«Куз манзараси» асари.

Инсон ҳамиша чўққини кўзлайди

Ҳалол меҳнат, топширилган иш учун жонкуярлик ва фидойилик — коммунизм бунёдкорларига хос хислатлардир. Ана шундай фазилатларни ўзида мужассамлаштирган қанчадан-қанча ташаббускор ёшлар эл орасида ҳақли равишда обрў-эътибор топмоқдалар ва бошқаларни ўзларига эргаштирмоқдалар.

«Ешлик» журнали шу сондан эътиборан Сизни «Замондош билан мулоқот» рубрикаси остида ана шундай актив ҳаётий позицияни эгаллаган кишилар, давр қаҳрамонлари билан учрашувга таклиф этади. Биринчи мулоқотни II-«Висотстрой» трестига қарашли комплекс бригада бошлиғи, СССР Давлат мукофотининг лауреати, таниқли қурувчи Мухтор Ҳабибуллаев бошлаб беради.

ШЛИК*: — Мухтор Ҳабибуллаевич! Фаҳмлашимча, ҳозиргина муҳим бир йигилишдан қайтганга ўхшайсиз?

ҲАБИБУЛЛАЕВ: — Ҳа, мен Тошкент шаҳар Киров район партия комитетининг аъсосиман. Бугун пленумда КПСС Марказий комитети июнь (1983 йил) Пленуми материалларини муҳокама қилдик. Яхши гаплар бўлди. Омма орасида олиб борилаётган идеологик ва сиёсий-тарбиявий ишлар савиясини янада яхшилаш вазифаси кўрилди. Бу масала кун тартибига қўйилаётгани бежиз эмас. Чунки доҳий Ленин айтганидек, социалистик давлат омманинг онглиги билан кучлидир. Пленум янги инсонни камол топтириш масаласига ана шу жиҳатдан ёндашишни талаб этмоқда. Ҳақиқатан ҳам оддий қурувчи билан онгли қурувчининг ўртасида катта фарқ бор. Оддий қурувчига куни ўтса, табель ёзилиб ойлик келиб турса бас. Онгли қурувчи эса ўзинигина эмас, жамиятни ҳам ўйлайди. Ишнинг сифатлироқ қилади. Ташаббускорроқ бўлади. Оғирчиликка чидайди. Керак бўлса фидойилик кўрсатади.

Бригадамиз аъзолари ана шундай онгли қурувчилар эканлигидан хурсандман. Бизда етмиш беш киши ишлайди. Уларнинг коллектив сифатида шаклланишга ўн йилдан ошиб кетди. Ишчиларимизнинг деярли етмиш проценти ёши ўттизга ҳам бормаган йигит-қизлар. Лекин биз шу ўн йилда айтса арзигулик ишлар қилиб қўйдик. Ҳозиргача биз «Ўзбекбирлашув» правлениси биноси, Халқлар Дўстлиги майдонидаги мухташам киноконцерт зали, «Москва» меҳмонхонаси, В. И. Ленин музейининг Тошкент филиали каби объектларни қуришда иштирок этдик. Мана ҳозир эса шаҳарнинг қоқ марказида, Ленин ва Навоий кўчалари кесилишган жойда республикада энг йирик, коллектив равишда фойдаланиладиган ҳисоблаш маркази биносини тиклаётимиз. У Тошкентдаги энг юксак бино бўлади.

Бизда сиргалувчан график асосида иш уч сменада, кечасию кундузи давом этади. Ҳозир, кўриб турганингиздай, ҳисоблаш маркази биносини монтаж қилиш ишлари тугалланиб қолди. Биз бир вақтнинг ўзида бино сатҳига бетон ва мрамар панеллар қоплаётимиз. Келгуси йили кузда ҳисоблаш марказини фойдаланишга топшираимиз.

Ишчиларимиз ҳақида нималар дейишим мумкин? Уларнинг барчаси меҳнатда суяги қотган, қийинчиликлардан қочмайдиган, тажрибали мутахассислар: монтажчилар, электр пайвандчилар, арматурачилар, дурадгорлар, бетончилар... Ҳаммаси қурувчилик касбинини жон-дилдан севган йигит-қизлар. Шунинг учун ҳам изланувчанлик билан, ташаббус кўрсатиб меҳнат қилишади. Бизда иш сифати ва меҳнат интизоми биринчи ўринда туради. Аслини олганда ҳам муваффақиятларнинг негизи мана шунда. Бизда «келдикетди» йўқ ҳисоб. Одатда қурувчиларимиз ўзларини меҳнатда кўрсатиб бiron-бир мустақил ишга кўтарилиб кетмаса, Совет армияси сафига қақирилмаса, бошқа вақтда ишдан бўшаб кетиш ҳоллари деярли бўлмайди.

— Шундай аҳилликни вужудга келтириш ўзи бўлмагандир...

— Одам ёшлигида яхши бир мураббийнинг қўлига тушиши катта гап экан. Мен устозим Илья Григорьевич Гульцевдан бир умр миннатдорман. У менга дурадгорлик сир-асрорларини, ўзининг бой тажрибасинигина эмас, одамлар билан тил топишиш, чиқишиб кета билиш, ҳурмат қилиб ҳурмат топиш,

иш юрита билиш санъатини ўргатди. Ўзи пенсияга чиқаётиб эса ўрнига мени қўйиб кетди.

Шундай қилиб мен ўз бригадамизга раҳбар бўлиб қолдим. Икror бўлишим керак: жуда қийналдим. Мен, ҳали ўн саккизга ҳам тўлмаган, қурилишга кечагина келган йигит бутун бошли бригадани бошқаришим, қурувчиларга йўл-йўриқ кўрсатишим, улардан иш талаб қилишим керак эди. Баъзи ишчилар мени ҳурмат қилишарди, баъзилар эса юқоридан қарашар, менсимас, гапларимга қулоқ солишмасди. Ким билсин, балки айб ўзимда ҳам бўлгандир ўшанда. Фақат кейинчалик, йиллар ўтгач, мен талантли футболчилар нега ўзлари ўйнаган командаларида тренер бўлиб қолишга юраклари бетламасликлари сирини билиб олгандай бўлдим...

Аммо бу ҳол узоққа чўзилгани йўқ. Менинг самимийлигимми, тиришқоқлигимми, ишдан қочмаслигимми, нимамдир одамларга ёқиб қолди. Кейин ишлар юришиб кетди. Менга бригада ветеранлари ёрдамга келишди. Аста-секин раҳбарлик услубларини эгаллай бордим.

— *Коллективдаги маънавий муҳит деган ибора бор. Ишдаги ютуқлар кўпинча шу нарсага боғлиқ бўлади. Бу борада бригадагиздаги аҳволни қандай дейиш мумкин?*

— Биз ҳаммамиз бир-биримизни ҳурмат қиламиз, тушунамиз. Бировнинг қувончи, ўзганинг ташвиши деган нарса йўқ бизда. Қувонч ҳам, ташвиш ҳам ўртада. Бизда оқибат, садоқат, одамийлик деган нарсалар ҳақида оғиз кўпиртириб гапирилмайди, балки бу нарсалар амалда бор.

— *Ана шу гапингизга конкрет бир мисол айта олмайсизми?*

— Марҳамат. Бундан бир неча йил аввал ўз бошимдан ўтган воқеани айтиб берақолай: Фарғонада бир қариндошимиз вафот қилган эди. Икки-уч кун келди-кетди билан бўлиб қаттиқ чарчагандим. Кечаси Тошкент томон йўлга чиқдим. Шаҳарга етиб ҳам келибману, тонг отарда рулда ухлаб қолиб машинани дарахтга уриб олибман. Фақат бир ҳафтадан кейин касалхонада ҳушимга келдим. Гипсга солиб қўйишибди. Кўзимни очдим, бригадамиз ишчиларини кўрдим. Кўзларида ёш. «Хайрият, хайрият» дейишади, холос.

Аста-секин тузала бошладим. Енимга ҳар куни бригададан вакиллар келишади. Шаҳардаги янгиликлардан, қурилиш ҳаётидан, об-ҳаводан, футболдан гапириб беришади. Бола-чақаларим ҳеч нарсадан қийналишмаётганини айтишади. Иложи борича менга таскин беришга уринишади. Мен эса улардан нуқул бир гапни сўрайман: «Объект нима бўляпти? Нима камчилик бор?» «Ҳаммаси яхши, ҳеч нарсадан хавотир олма, — дейишади, — барча ишлар лойиҳада кўрсатилганидек кетаяпти».

Бир йил гипсда ётдим. Қурилиш бошқармамининг ўша пайтдаги бошлиғи Павел Георгиевич Саркисов (ҳозир у киши трестимиз бошқарувчиси) ҳафта сайин ҳолимдан хабар олади.

— Нима етишмовчилик бор? — сўраб қолди у кунлардан берида.

— Етишмовчилик шуки, — дедим мен, — қурилиш жуда кўзимдан ўтиб кетди.

Павел Георгиевич ўйланиб қолди. Кейин эса жилмайиб, сўради.

— Қурилишни шу ерга олиб келайликми ёки сени қурилиш ёнига олиб бораёликми?

— Нима қилсангиз ҳам ихтиёр сизда, — дедим мен ҳам қулиб.

Эртаси куни у машинасини одам ётиб кетиши учун махсус жиҳозлаб ёнимга, касалхонага етиб келди. Мени объектга олиб кетдилар. (Агар янглишмасам, ўшанда «Ўзбекбирлашув» правленияси биносини қураётган эдик). Машинада юрагим ҳаприқиб бораётганиман: қандай бўлиб кетди экан бизнинг қурилиш? Ахир бир йилдан бери кўрганим йўқ. Узоқ сафардан қайтган ота ўз фарзандини худди шундай соғинса керак.

Кўрдим: деярли битай деб қолибди. Менга шу ернинг ўзида, очиқ ҳавода, вагон-уй ёнида диван-каравотга жой қилиб бердилар. Кечгача ётдим.

Ишонасизми, оёққа туриб кетгунимча ҳар ҳафта бошлигимиз касалхонага машина юбориб турди. Мен қурилишда, объект ёнида ётар, шу ернинг ҳавосидан нафас олар ва ўзимда гайри-табиий бир енгиллик сезардим. Кейинчалик тезда оёққа туриб кетишимга ҳам мана шу қурилиш ҳавоси сабаб бўлди чоғи.

Ана ўшанда мен ўз дўстларимда, коллективимда оқибат, ҳақиқий одамийлик бор эканлигига яна бир марта ишонган эдим.

— Сизнингча, қурувчи учун энг керакли фазилатлар нималардан иборат?

— Ўз касбини севиш, ишда куйинчаклик, фидойилик намуналарини кўрсатиш ўз йўлига. Ўз касбини севай, фақат тирикчилик, «кун ўтсин» учун меҳнат қилаётган кишиларни мен бахтсиз одамлар деб тушунаман. Ҳақиқий қурувчига изланувчанлик, ташаббускорлик, камолот сари тинмай интилиш каби хислатлар хос. Чинакам қурувчини яна мен бироз қайсарроқ, ўжарроқ ҳолда тасаввур қиламан. Буни бригадамиз ҳаётида рўй берган кўп мисоллардан ҳам кўриш мумкин.

Қурувчиларда «нуль цикли» деган термин бор. Ҳамма объектларнинг қурилиши ҳам ўша нуль циклидан бошланади. Бригадамиз авваллари фақат ўша цикл ишларини бажариш билан машғул бўларди, яъни пойдевор учун чуқур қазир, мустаҳкам

пойдеворни ўрнатарди, холос. Объект қурилиши давом эттириш, металл конструкцияларни монтаж қилиш эса бошқа қурилиш ташкилотларига топширилди. Рост айтсак, бу нарса бизга бироз алам қиларди. Ишнинг энг муҳим, оғир қисмини ўз гарданемизга олиб, пойдеворни ўрнатсагу, «тайёргга айёр» деганларидай, қурилишни бошқа бировлар давом эттирса! Ахир бино битгач, уни биз қурганимиз дейишга ҳам ҳаққимиз қолмайди ҳатто! Ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан ютқазяпмиз...

Бир куни бригадамиз ишчиларининг умумий йиғилишида ана шундан гап очилиб қолди. «Бригадани янада универсаллаштириш пайти келди — дедим мен, — объект қурилишида биринчи қозик қоқишдан бошлаб то бинони битказгунча, унинг сўнгги михини қоққунча бўлган барча ишларни ўзимиз бажарсакчи?!

Бу таклиф ҳаммага маъқул тушди. Лекин «Металл конструкцияларни қандай бирлаштирамиз? Ахир бизнинг монтажчиларимиз бундай ишга ўрганмаганку?» — деган савол туғилиб қолди. «Бунинг ҳам иложи бор» дедим.

Юқорида айтилган мутахассисликни эгаллашга киришдик. Лойиҳалар билан танишдик. Аммо янгликка йўл очиш осон эмас экан. Бошиданоқ кўпгина расмийликларга дуч кела бошладик. Ё кучимизга ишонимизга билолмадим, Бошқармада «Қоида ана бундай, инструкция мана бундай» деган жавобларни айтишди. Аммо масала юқори ташки-

лотлардан бирида ҳал бўлгач, ишимизнинг кўламини, унинг истиқболини кўриб, қойил қолишди.

Мана эндиликда қурилиш объектининг пойдеворини ўзимиз тиклаймиз, металл конструкцияларни ўзимиз йиғамиз, ўзимиз пайвандлаймиз. Бино қад кўтаргач, уни фойдаланишга топширганимиздан сўнг ишимиздан ҳақиқатан ҳам кўнглимиз тўлади. Ҳам объект арзонга тушяпти. Ахир партия ва ҳукумати-миз ҳам шуни талаб этиптики, ишга онгли муносабатда бўлишни, объектларни ўз муддатида, сифатли ва арзон топшириш масаласини қўяпти-ку! Биз шу вазифани удралаётганимиздан хурсандмиз.

Энди йигитларимиз металл конструкцияларни монтаж қилишда шу ишнинг ҳақиқий мутасаддиларидан кам тажрибага эга эмаслар. Улардан ҳеч қолишмаётирлар. Биз Халқлар Дўстлиги саройининг қурилишида ўз кучимиз билан 12 минг тонна металл конструкцияларни монтаж қилдик.

— Олтмишинчи йиллар қурувчиси билан саксонинчи йиллар қурувчиси ўртасида катта фарқ бор дег?

— Ер билан осмонча. Энг асосийси, ҳозирги қурувчиларга хос нарса бу универсаллик. Иккинчиси — билимга ташналик. Масалан, бизнинг бригада қурувчилари орасида ўнлаб олий ва махсус ўрта билим юртини тамомлаган кишилар бор. Қолганлари институт ва техникумларнинг сиртки ҳамда кечки бўлимларида ўқияптилар.

Сизни баъзи бир ҳамкасбларим билан яқинроқдан таништириб ўтай. Ўринбосарим Александр Путинцев таниқли альпинист, республикамиз альпинистлар терма командасининг капитани. У «Қорли чўққилар қоплони». Хабарингиз бўлса, баландлиги етти минг метрдан юқори бўлган чўққиларни забт этган кишиларга ана шундай ном берилади. Александр забт этмаган чўққи кам қолди. У Эверестга чиқиб келган альпинистларимизни Непалда кутиб олиш шарафига муяссар бўлганлардан бири.

Путинцевга унинг альпинистлиги жуда қўл келмоқда. Маълумки, қурувчиларимиз 40—50 метр баландликда иш бажарадилар. Ана ўшандай юксаликда энг мураккаб монтаж ва пайванд ишларини Александр ўз зиммасига олган.

Электр пайвандчилар Николай Ли билан Жанна Хван ҳозиргача ўнлаб шогирдлар етиштиришди. Устоз мураббийларнинг шарофати билан қурилиш майдончамиз ўзига хос бир мактабга, яъни малакали қурувчилар тайёрловчи мактабга айланиб бормоқда.

Мана, биргина ишчимизнинг таржиман ҳоли билан танишинг. Олим Раҳимов. У 1977 йили шахримиздаги қурувчилар тайёрлаб етиштирадиган ўрта билим юртининг бирини тамомлаб, бизнинг бригадага практикага келди. Дурадгорга шогирд бўлди. Шу ернинг ўзидан Совет Армияси сафига хизматга жўнади. Коллективимиз унга ёқиб қолган экан. Хизматни тугатдию яна қайтиб келди. Ҳозир у бригадамизнинг кўзга кўринган монтажчиларидан бири.

— Еш ишчи фақат қайноқ меҳнат қучоғидагина яхши одам бўлиб етишиши мумкин. Бу ҳақда КПСС Марказий Комитетининг июнь Пленумида ҳам талайгина гаплар айтиб ўтилди.

— Фикрингиз тўғри. Биздаги йигит-қизларнинг барчаси ана ўшандай қайноқ меҳнат қучоғида тарбия олаётган ёшлардир. Иш ёқмаслик, дангасалик, меҳнат интизомини бузиш каби кўринишларга бизда бутунлай чек қўйилган. Аммо, ўртоқ К. У. Черненко

докладада кўрсатиб ўтилгани каби, ён-веримизда, теварак-атрофимизда кўплаб бизга салбий ибрат бераётган, ота-онасининг соясида кун кечириб, уларнинг пулига келган зеб-зийнатларини кўз-кўз қилиб юрган ёшлар ҳам йўқ эмас. Уларнинг оғир ишга қўл урмаганликлари шундоққина юзларидан, қўлларидан, юриш-туришларидан кўзга ташланиб туради. Аммо яшашлари ёмон эмас...

— *Минишлари энг сўнги маржадаги машинаю, кийишлари жинси шим, демоқчисиз-да, шундайми?*

— Шундай. Бунинг устига, кўпчилиги бирон жойда ишламайди ҳам... Менимча, баъзи ёшларнинг мана шундай бўлиб ўсиб қолишларига ота-оналари айбдор. Жамиятимизда текин томоқлик, чайқовчиликка қарши кураш олиб бориляпти. Лекин, афсуски, бу кураш ҳали-ҳозирча яхши самара бераёпти, деб бўлмайди. Кўпинча бозор оралаб қолсангиз, билагида кучи бор, тоғни урса талқон қиладиган йигитлар чайқовчилик қилаётганини ёки бўлмаса дипломини бир чеккага ташлаб қўйиб, пиво ёхуд газ сув сотиб ўтирганини кўрасиз. Ахир виждон қаёқда қолди?

Сизга яна бир нарсани айтиб берай. Баҳорнинг бошларида биз, қурувчилар, ўрта мактаблардан бирига бориб, битирувчи ёшлар билан учрашдик. Мен ўз таржимаи ҳолимни гапириб бердим. Йигирма беш йилдан бери битта бригадада ишлаётганим, сиртдан ўқиб, олий маълумот олганим, қурувчилик касби нечоғлик қийин бўлмасин, аммо шарафли эканлиги тўғрисида сўзладим. «Меҳнатдан бахт топдим» деган ибора менинг учун китобий маъно касб этмаслиги, балки худди мана шу тушунча ҳаётимнинг моҳиятини белгилаб берганлигини айтдим. Шу пайт кимдир қўл кўтариб қолди.

— Бир савол берсам майлими?— деди битирувчилардан бири.

— Бемалол.

— Мухтор ака, йигирма беш йилдан бери қурилишда ишлаяпман дедингиз. Меҳнатдан бахт топибсиз. Мен сизга ҳавас қиламан. Айтинг-чи, ўртача қанча маош оласиз?

— 300 сўмдан ортиқроқ.

— Уйда нималарингиз бор?

— Уйимдами?— тугилиб қолдим биров,— энг аввало, уйимнинг ўзи бор, ишхонам берган дала ҳовлим, машинам бор...

— Биттами, иккитами?

— Иккитани нима қиламан?— дея чин кўнгилдан ажабландим.

— Бизнинг ён қўшнимиз Маматхолик ака эса,— давом этди ҳалиги ўсмир,— ойига бор-йўғи 72 сўм маош олади. Тўрт синфни битирган, холос, ўзи омборчи. Иккита машинаси бор. «Волга»сини ўзи минади. «Жигули»ни ҳеч қаерда ишламайдиган ўғли номига расмийлаштириб қўйган. Ўғли яқинда авария қилди, аммо дадаси кутқариб олди. Мана сиз йигирма беш йилдан бери жонингизни жабборга бериб меҳнат қиляпсиз экан. Маматхолик ака эса...

— Тўғри,— дедим,— орамизда ўшандай Маматхолик акалар десанг, улардан ибрат. олма. Ана шунда тўғри қиласан.

Менимча, маҳаллий органлар жамиятимиздаги юқоридагидай ёт кўринишларга қарши аёвсиз кураш олиб бормоқлари лозим, токи ёшларимиз учун салбий ибрат бўладиган нарсаларга ўрин қолмасин.

— *Қуш уясида кўрганни қилади, дейдилар. Сиз айтган мисолдан кўриниб турибдики, Маматхолик аканинг ўғилларидан ҳам жамиятимиз учун жон куйдирадиган кишилар чиқмайди.*

— Тўғри айтасиз. Бола ёшлигида қандай тарбия кўрган бўлса, бир умр ўша тарбияга амал қилиши турган гап. Мен аввалги йили бир қатор шарқ мамлакатларига сафарга бориб келдим. Японияда, Малайзияда, Филиппин, Вьетнам, Сингапурда бўлдим. Бир нарса менда катта таассурот қолдирди. Токиода катта бир ўйинчоқ магазинига кирдик. Ўйинчоқлар шунчалик кўп, шунчалик хилма-хил ва ажабтовурки, бехос кичкинтойларнинг эмас, катталарнинг ҳам кўзи ўйнаб кетади. Бизнинг олдимизда оддийгина бир япон ишчиси уч яшар ўғилчасини етаклаб бормоқда эди. Бола «уни олиб бер, буни олиб бер» деб хархаша қилмасди, балки ўйинчоқларни синчиклаб, бирма-бир кўздан кечирарди. У чиройли, пахмоқ, кўзларини ола-кула қилиб, думини ди-конглатиб турган синтетик кучукча ёнига қариб қўйди. Отаси дарҳол кучукчани сотиб олиб берди. Бола ўзида йўқ хурсанд чиқиб кетди. Билолмадим, бундай нозик тарбия, одоб болада қай йўсинда шакллантирилган экан?

— Менимча, тарбия масалаларига бадиий адабиётда, театр ва кино асарларида кенгроқ ўрин берилиши лозимдир?

— Бундан бир неча йил аввал «Плюшчихадаги уч терак» фильми экранга чиқарилганди. Эсингизда бўлса, унда бош ролларни таниқли артистлар Олег Ефремов ва Татьяна Доронина ўйнашган. Фильмда мешчанлик, бойлик орттиришга интилиш каби иллатлар каттиқ қораланади. Ҳаётимиз фақатгина шахсий бойлик билан тўла-тўқис эмаслиги, балки у одамлар орасидаги соф туйғулар, дўстлик, муҳаббат, садоқат билан гўзал эканлиги уқтирилади. Афсуски, республикамиз кинематографчилари худди ана шундай, мешчанликнинг, худбинликнинг социал илдизини очиб берадиган тўлақонли асарлар ярата олмаяп тилар.

— *Кези келганда сўраб олган яхши, Мухтор Ҳабибуллаевич, бўш қолсангиз, энг аввало қўлингизга қандай китобларни оласиз?*

— Уз касбимга оид адабиётларни. Мени тўғри тушунинг: касбим мени камолот сари етакляпти, у менга обрў-иззат олиб келяпти. Шунинг учун ҳам Ватанимизда ва чет элларда қурилиш соҳасига оид нима янги махсус адабиётлар чоп этилган бўлса, албатта тошиб ўқиб чиқишга ҳаракат қиламан.

— *Ўзбек совет адабиёти намоёндаларидан кимларга ҳурматингиз катта?*

— Иккиланмай айтишим мумкин: Абдулла Қодирий ва Ойбекка. Мен дам олиш кунлари оилам ва фарзандларим билан машинага ўтириб, шаҳардан ташқарига, табиат қўйнига чиқиб кетишни хуш кўраман. Ана ўшандай пайтларда, шовуллаётган дарё ёқасидаги майсазорда ёнбошлаганча «Ўтган кунлар» ёхуд «Навой» романларини варақлашдан ортиқроқ ҳузур борми!

— *КПСС Марказий Комитетининг июнь (1983 йил) Пленумида ўртоқ К. У. Черненко адабиётимизнинг ҳозирги аҳволига принципиал баҳо берди. «Инсон, айниқса йигит ва қизлар,— деди у,— ҳаётий мақсадларнинг олижаноблигини, ғоявий эътиқод, меҳнатсеварлик ва мардликни ўзида мужассамлаштирган идеалга муҳтож бўлади. Бундай қаҳрамонларни ўйлаб чиқариш керак эмас, улар ёнгинамизда яшаб турибдилар...»*

— Худди бизнинг кўнглимиздаги гаплар бу. Ҳақиқатан ҳам ҳар бир авлоднинг ўз идеали бўлади. У ўша идеалга эргашади, уни кўкларга

кўтаради, қалбида эъозлайди. Мактабдаги йилларимизда биз «Пўлат қандай тобланди», «Еш гвардия», «Сўна», «Очилган кўриқ» асарларини қўлма-қўл қилиб ўқирдик. Ҳаётда ўша китобларнинг қаҳрамонларидек матонат кўрсатишни истардик. Менимча, бу асарлар ҳозирги авлодни ҳам, ундан кейингиларни ҳам курашларга чорлайди, порлоқ истиқбол йўлида матонатли бўлишга ўргатади.

Бир нарсани очиқ айтиш керак. Ҳозирги пайтда ёшларимиз ҳаётнинг жуда катта проблемаларини ҳал этишда қатнашаётирлар. Лекин уларнинг шу кунги турмуши бадиий адабиётда қониқарли равишда акс этмаяпти. Ёки ҳаётимизда қаҳрамонликка, жасоратларга ўрин қолмаяптими? Қолбуки, ундай эмас. Ҳаётимиз курашларга бой.

Яқинда бригадамиз ишчилари билан суҳбатда бўлдим. Ким қандай китоб ўқиганлигини суриштирдим. Шунда ишчиларимиздан кимдир юрагини ёзиб қолди. «Мен, — деди у, — авваллари китобдан бош кўтармасдим. Аммо кейинги пайтда ҳафсалам сал пир бўлиб қолди. Рост айтсам, кўпгина китобларимизда ҳаётда тушқунликка учраган, бахти очилмаган, маънавий мажруҳ кишилар ҳақида ҳикоя қилинапти. Уларнинг кечинмалари, саргузаштлари, оқ-воҳларига кўп ўрин берилмоқда. Ахир теваракатрофимизда қанча камсуқум одамлар кутлуг ишларни бажараётган бир пайтда қаёқдаги омади юришмаган одамларни ёзиш шартмикан?»

Рост айтсам, мен ҳам унинг гапларига қўшилмасдан иложим йўқ. Кейинги йилларда мен шахсан, ўзбек адабиётида бирон бир ёш ёзувчининг курашларида бахт топган қаҳрамони ҳақида ҳикоя қилувчи роман ёки қиссасини ўқиганимни эслолмайман. Бўлса ҳам балки кўзим тушмадим...

Яна бир нарса. Бизга, қурилишга, журналистлар кўп келишади, ҳаётимизни, ишимизни ёритишади. Лекин ёзувчилардан дарак бўлмайди. Балки адабиётимизда ишчилар синфи тўғрисида ёзилган қизиқарли асарларнинг камлигига ҳам худди мана шу нарса, яъни адилларимиз ҳаётнинг ичига чуқурроқ кириб бормаётганликлари сабаб бўлаётгандир? Ҳаёт — бу кураш. Бахт эса курашда. Мен шундай деб ўйлайман.

— *Сиз бахт ҳақида гап очдингиз! Шахсан ўзингиз уни қандай тушунасиз?*

— Мен ҳақиқатан ҳам бахтли одамман. Ҳали «Меҳнатдан бахт топдим» деганимни сиз балки баландпарвоз сўзлар қаторига қўшгандирсиз. Асло ундай эмас. Мана, эшитинг.

Ҳар куни телевизорда икки мартадан «Ахборот» программаси берилади. Программа олдидан экранда В. И. Ленин музейи Тошкент филиалининг сурати чиқади. Шунда кичкина қизчам бирдангина қарасак чалиб юборади: «Дада, ана, сиз қўрган музейни кўрсатишяпти». Ёки бўлмаса, Фаргона томондан

қариндошларимиз келиб қолишса, албатта гап ташлашади: «Сен қўрган биноларнинг суратини телевизорда, газета-журналларда кўряпмизу, ўзингни ҳеч кўролмаимиз!»

Биласизми, мен бу гаплардан олам-олам қувонаман. Ҳар бир одамнинг ҳаёти у бажарган, амалга оширган ишларига жо бўлиб кетади. Биз қурувчиларнинг ҳаётимиз эса — барпо қилган биноларимизда: муҳташам Халқлар Дўстлиги саройида, «Москва» меҳмонхонасида, В. И. Ленин музейи филиалида, мана шу қураётганимиз ҳисоблаш марказида. Ҳаёт шуниси билан гўзал эмасми?

Бахтли меҳнат деган ибора бор. Эрталаб ишга орзиқиб келасан, киши. Қадамларинг сени ўзи ишга етаклайди. Кечки пайт эса ҳориб, бир кунлик меҳнатингдан қаноат ҳосил қилган ҳолда қайтасан... Конкрет равишда бригадамиз ҳаётига қандай шуниси айтиш мумкин: аҳиллик билан меҳнат қиламиз. Ишдан кейин ёшлар қурилиш майдончаси ёнидаги майдонда музика садолари остида ўйин қиладилар, танца тушадилар. Бильярд ўйнашади, шахмат-шашка суришади. Мўъжазгина клубимиз бор. Бригада аъзоларининг туғилган кунларини шу ерда нишонлаймиз.

— *Фарзандларингиз орасида ота касбини танлаганлари ҳам борми?*

— Бор. Яқинда катта ўғлим Муҳаммадҷон армия сафидан қайтди. У ҳарбий хизматга чақирилгунга қадар бригадамизда электр пайвандчи бўлиб ишларди. Келиб, яна ўз ўрнини эгаллади. Кичик ўғилчалар Манноҷон ва Муродҷонлар ҳам катта бўлсак сизга ўхшаб қурувчи бўламиз, деб ният қилишяпти. Майли, мен қарши эмасман, аммо келажак кўрсатади.

— *Ҳар бир киши ҳаётда ўз олдига бир мақсадни қўйиб меҳнат қилади. Сиз, шахсан, ўша мақсадингизга эриша олдингизми?*

— Йўқ. Ёзувчилар, масалан, ҳали ёзажак энг яхши асарим олдинда, дейишади. Бизнинг ҳам қурадиган энг яхши биномиз ҳали олдинда. Тўғри, Халқлар Дўстлиги саройи, В. И. Ленин музейининг Тошкент филиали, «Москва» меҳмонхонаси — буларнинг ҳар бири ўзига хос, тақдорланмас, оригинал архитектура ечимига эга бўлган бинолар. Уларнинг ҳар бири билан киши фахрланса арзийди.

Лекин Тошкентимизнинг истиқболи катта. У ҳозир ўзининг 2000 йиллик тўйини нишонлаётир. Республикамиз пойтахтида ҳали ўнлаб, янги, муҳташам бинолар қад кўтаради. Уларнинг кўпчилигида бригадамиз қурувчиларининг қўллари бўлади, албатта.

Киши бир чўққини забт этгач ундан ҳам баландроқ чўққига интилади. Бу — Ҳаёт қонуни. Жисмоний камолот кишини соғлом қилса, маънавий камолот унинг руҳини тетиклаштиради.

Биз олдинга қараб бораверамиз. Олдинда эса чўққилар кўп.

Келгуси сонда хоразмлик машҳур пахтакор, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Ободон Дўсованинг «Заминнинг чин фарзанди бўлайлик...» деган мақоласини диққатингизга ҳавола қиламиз.

Нурулла
Остонов

* * *

Тун шарпаси безовта, шошиб
тўкиб кетди гуллар атрини.
Ой тиллақош-бағрини очиб
ерга ёзди нурли сатрини.

Унсизгина мудрайди само,
қулоқларни йиртади жимлик.
Юлдузлардан қуйилган наво
сокинликка кетар кўмилиб.

Ойнинг хира йўлкаларида
Гулгунчалар тунги қабода.
Дарахтларнинг кўлкаларида
Хордиқ олар ҳуркак шабода.

Бир сояга кетар қўшилиб
икки қалбнинг титроқ гавда-
си.

Аргумоқда ўтар шошилиб
лаҳзаларнинг уйғоқ шарпа-
си...

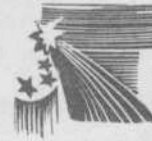
Дарахтлар ҳам сени севади,
Сени севар шовуллаган сой.
Сочларингни ҳар кеч ювади
Еноқлари ловуллаган ой.

Ялпизларнинг атрига эниб
Ифор сочиб елади еллар.
Сочларингнинг торига қўниб
Изларингдан юлдузлар келар.

Шодликлари сизмай кўксига.
Рўпарангда пилдирайди йўл.

Қучмоқ бўлиб сувда аксингни,
Чирмовиқлар узатади қўл.

Чечакларнинг тўзғиб исини
Сайр этасан беғам, бепарво.
Бир йигит бор...
қизганиб сени
Ҳаловатни йўқотган тамом...

* * *

... Нозланиб ўтади баҳор қошинг-
дан,

Чечаклар оҳини сезмай қолурсан.
Турналар айланиб учар бошингда
Хазон сипоҳини сезмай қолурсан.

Сочингга қўнади олуца гули,
Бир дилдор ишқида ҳамон ёнурсан.
Узалиб қолади юлдузлар йўли
Ииллар ўтганини сезмай қолурсан.

Қировли далалар ҳавосин ичиб,
ўтган болаликни эсга олурсан.
Ҳаётни-ойдайн жувонни қучиб,
умр ўтганини сезмай қолурсан...

Евгений
БЕРЕЗИКОВ

Чўчиманг, каптарлар!

ИҶУЛДА

ҚИССА

Рус тилидан
Мурод ХИДИР
таржимаси

Расмларни
Т. ЖАМОЛИДДИНОВ чизган

Водийда ёз ҳар қачонгидан иссиқ келди. Пахтазорлар ям-яшил, кўрак тўлишди; узум шарбат боғлади; лекин бу жойларда, тоғ этакоарида ҳали ҳам баҳор: анор гуллаган, олча гўра. Виктор Михайлович машинанинг ойнаси олиб қўйилган эшигидан теварак-атрофни завқ билан томоша қилади.

Ухшаши йўқ, бетакрор жойлар. Қуёш нурига чулганиб ётган улкан қиррали, қўнғир харсанглар, тепалик ва водий бўйлаб ҳар жой-ҳар жойда ўсиб турган қуюқ зирк буталари, дўланалар, салобатли асрий ёнғоқлар, қояларга чирмашиб кетган ёввойи узум занглари, сўлқилдоқ ажриқзорлар... Афсуски, шундай гўзал жойлар ташландик, эгасиз.

Ўт-ўлан бу ерда нари борса икки ой жон сақлайди, сўнгра ернинг нами қочиб, қовжираб кетади, августнинг бошларига келиб бу ёрқин бўёқлардан фақат иккитаси: кулранг-қўнғир ва оч-кўкиш ранг қолади. Тоғ гиёҳларининг меваси хомлигида, уруғи етилмай туриб тўкилиб кетади. Сувсизликнинг бешафқат қонуни шунга мажбур этади.

Бу жойларнинг тупроғи яхши, серунум. Абдуллаевнинг

КПСС Марказий Комитетининг июнь (1983 йил) Пленуми ва Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XI Пленумида совет кишининг маънавий камолотини янада юксалтириш борасида адабиёт ва санъат намояндalари олдига муҳим вазифалар қўйилди. Партия-мизнинг ҳаётбахш қарорлари ижодкор зиёлиларимизни ҳамиша янги-янги мавзулар, янги ижодий уфқлар сари илҳомлантириб келган ва бундан кейин ҳам илҳомлантираверади.

Бунёдкор замондошларимиз образларини бутун мураккабликлари билан тасвирлаш, юксак мақсадлар тантанаси йўлидаги машаққатларни мардонавор енгиш, кураш ва зафаелар романтикасини ёрқин бўёқларда акс эттириш доимо адабиётимизнинг бош мавзулари бўлиб келган. Менинг ижодий режаларимда ҳам ҳаётда кўп-кўп учратганим ана шундай ёш замондошларимизнинг мафтункор образларини яратиш орзуси бор эди. «Чўчиманг, каптарлар!» номли қиссамда шу бадий ниятни амалга оширишга уриниб кўрдим. Ёш инженер Халил Қаҳрамоновнинг сув омбори қурилишидаги жўшқин фаолияти, меҳнатсеварлиги, матонати, принципиаллиги, ҳақиқат учун мурасасиз кураши орқали оталар жасоратига муносиб ворис бўлган минглаб йигит-қизларимизнинг орзу-эътиқодини умумлаштиришга интилдим.

Бу асаримни ёшларнинг севимли журнали бўлмиш «Ёшлик»ка тақдим этарканман, ёш дўстларимнинг фикр-мулоҳазаларини ҳаяжон билан кутаман.

АВТОР

юраги унга бежиз ачишмаяпти...

— Анави майдонни кўряпсанми, — деб қолди райком секретари, — эллик гектар келади. Унга помидор экамиз, ўнгда яна йигирма гектар ер бор, картошка экса бўлади, агар тепаликларнинг ўнгирларига насос билан сув чиқарилса, ажойиб ишқомларга, токзорларга жуда мос жой-да. Ҳа, ҳаммаси сувга боғлиқ, сув бўлса бу боғлар берадиган ҳосилни йиғиб адо қилолмайсиз.

— Шунга яраша одам ҳам керак, — деди Баскаков. — Бу иш озмунча меҳнат талаб қиладимми?

— Теварак-атрофдаги қишлоқларда одам тўлиб-тошиб ётибди. Қўли гул, соғлом кишилар. Агар бу ёқларга сув чиқарилиб, йўнғичқа, кўп йиллик ўтлар экилса, фақат қўй эмас, балки қорамол ҳам боқиш мумкин, — Абдуллаев шундай деб бироз сукут сақлагач, кескин ўгирилиб, Баскаковга қаради: — Бу ернинг сутини ҳеч ичганмисан?

— Йўқ, — деб бош чайқади Баскаков.

— Ана холос, — деди райком секретари, — чатоқ бўлибди, Хўп, майли, бу камчиликни тузатамиз. Лекин билиб қўй: бу ерларнинг ўтини еган сигирнинг сутини ичсанг умринг қирқ йилга узаяди...

Ҳақиқатан ҳам, икки кундан кейин, яъни сув омбори қуриш мўлжалланган бутун чегарани айланиб чиқишгач, Абдуллаев Виктор Михайловични бузилган кўҳна мачит яқинида якка ўзи истиқомат қилаётган Шариф бобоникига бошлаб келди.

Машинани иккита баҳайбат бўрибосар ҳуриб қаршилади, қўлида сербутоқ таёқ, эгнида офтоб уриб унниққан эса-да, озодагина яқтак, бошида салла, малла соқоли сийрак,

жуссаси кичик, ориққина чол уларга пешвоз чиқди.

— Ассалому алайкум, Шариф бува, — деди Абдуллаев бориб чолни кучоқларкан.

— Э, омон бўлинг, райком болам, раҳмат, Шариф бувани ҳам йўқлайдиган кунингиз бор экан-ку, — деди мўйсафид ёшларга хос жарангли овозда. Баскаков уни синчиклаб кўздан кечирди.

— Бува, меҳмон — менинг ҳамкурсим, Иригация институтини бирга битирганмиз, — деб Абдуллаев Баскаковга имо қилди.

— Хўб яхши-да, қани, ичкари киринглар, азиз меҳмоним бўлинг.

— Қорақулоқ сигирингиз омонми?

— Омон, омон. Ўтган йили дам олувди, бу йил туғди. Бузоғи қуйиб қўйгандай онасининг ўзи. Соғими ҳам яхши. Кўряпсизми, оламжаҳон қатиқ уютганман. Ҳадемай, набирам ҳам келиб қолади. Қани, киринглар...

Сут чиндан ҳам шу қадар тотли, шу қадар хушбўй эдики, Баскаков бир симиришда каттагина сопол косани бўшатди.

Бу ер Баскаковга ёқиб қолди, экспедицияси учун бундан бошқа манзилни ахтаргиси ҳам келмади. Лагерьини Шариф бобонинг уйига яқин жойга қурди. Чолни эса қоровул қилиб ишга олди...

Машина энди чўкиб қолган ердан ўтиб борарди. Баскаковнинг нигоҳи пастликдаги кулранг, текис майдонга тушиб қолди. У бу жой ҳақидаги гапларни аллақачон эшитган эди. Упирилиш муаммоси осонликча ҳал бўлмаслигини ҳап биларди. Чунки сувни бошқа томонга буриб юборадиган чап қирғоқдаги канал ўзани нақ шу ердан ўтиши керак.

— Мойлиев, сиз бунга нима дейсиз, эплэй олармиканмиз? — деб сўради Виктор Михайлович совхоз директоридан, унга ўпирилиш томонни кўрсатиб.

— Э-эй! Фан — кучли омил. Утасиз, — деб истар-истамас қўл силтади у. Бирпас ўйланиб қолди-да, сўнг чучварадек япасқи бурнидан пишиллаб нафас олиб, қўшиб қўйди. — Бухоро амири Абдуллахон Иккинчи уч юз йил муқаддам канал қаздирди — уддасидан чиқолмади. Биз чиқамиз. Ҳеч шубҳа йўқ!

Баскаков чуқур ўйга толди. Бу ерда канал қазишга бир неча марта уриниб кўрилганини авваллари ҳам эшитган. Чунки бу ер тоғдаги канал ўтказса бўладиган ягона текис жой. Лекин доим юз-юз йигирма газ узунликдаги канал ювилиб, суви тагига уриб кетаверган. Шунинг учун ҳам одамлар бу ерни ёмон жой деб атайди. Ҳар хил афсоналар тўқилгани ҳам бежиз эмас.

Баскаков, Халил Қахрамонов Тошкентдан келган ҳамона бу ишга бел боғлайди, кечиктириш ярамайди, деган фикрга келди. Бу тийрак, қорамағиздан келган, ёқимтой йигитчани эслаб, у беихтиёр жилмайди. Халил унинг экспедициясида учинчи йил хизмат қиляпти. Тиришқоқ, удабурон йигит, ишни пухта қилади. Баскаков чин юракдан унга меҳр қўйиб қолди. Шунинг учун ҳам бундай мураккаб ишни, яъни канал қуриладиган жойдаги ўпирилиш сабабларини аниқлашни Халилга ишониб топширишни кўнглига тугиб қўйди.

Қишлоқларни сувга бостириш тўғон қуришининг бошланишига жиддий ғов бўлиши эҳтимоли райком пленумида Орипов оқсоқоллар билан учрашиш истагини маълум қилганидан кейингина Виктор Михайловичга равшан бўлди.

Машина тўхтади, улар совхознинг марказий кўрғонига келиб қолишди. Директор машинадан тушиб, Баскаковни чой ичиб кетишга ундади, лекин экспедиция бошлиғи узр сўраб, йўлида давом этди. Баскаков шошарди, ҳамма ҳужжатларни кўриш, муҳими, Ориповнинг келишига уларни ташлаб қўйиш учун вагон уйчасига ошиқарди. Чунки обком секретарининг бўлажак сув омбори қуриладиган жойга ташрифини Баскаков ўзи учун муҳим ва фавқулодда воқеа деб қарарди. У йўлда ўзи қўшимча киритадиган барча вариантларни бир неча марта ўйлаб, мушоҳада қилиб кўрди.

Совхоз марказидан ўтаётганда, ҳайдовчи нимадир харид қилмоқчи бўлиб, машинани тўхтатишга рухсат сўради. Виктор Михайлович қаршилик кўрсатмади. Ўзи ҳам оёғининг чигилини ёзиш учун машинадан тушди, айланиб юриб магазин ортидаги тепаликда қандайдир меъморлик ёдгорлигини кўриб қолди-да, ўша ёққа йўл олди. Бу эски,

ташландиқ мачит биноси эди. Баскаков уни ўзича, тахминан, XV-XVI асрларга дахлдор деб баҳолади. Етти-саккиз газ келадиган айвоннинг ўймакор устунлари дуруст сақланган. Шарқда ҳамиша шунга ўхшаш иморатлар олдида қуриладиган кичик ҳовли, анъанавий ҳовуз бионинг кўркига кўрк қўшган. Ҳалигача завод кўрмаган мачит ёнидаги тик минора кўкка бош уриб турибди. «Ажойиб қўли гул усталар ўтган-да», деб ўйлади у. Мачит биносига олиб кирадиган учала эшик ҳам икки табақали бўлиб, ўймакор нақш ишланган. Нозик дид билан пардозланган эшиклардан кўз узиш қийин. Уларнинг нақшларида бутун бир давр ўз ифодасини топган. Миллий анъана мужассам бу нақшларнинг ўз нафосати, ўз теран фалсафаси бор. Ен эшикларда тўғридан-тўғри нақшлар устидан пуштахталарни чапараста қилиб, гулмих қоқиб ташлашибди. Бу — эшиклар бўсағасига ҳеч кимнинг оёқ босмаганлигидан далолат беради. Ана, кўча эшик зулфинига катта қулф осилган.

Орқасида кимнингдир калитларни жиринглатиб келаётганини пайқади. Афтидан, дўкончи бўлса керак, кир халатининг ранги унниқиб кетган бир ўспирин мачит томон лўкиллаб келарди. Унинг ортидан бир чол оқсаб, эшагининг жиловидан етаклаганча, судралиб қадам ташларди. Елкасига ажойиб гулдор хуржун ташлаб олган чолга бошдан-оёқ қип-қизил кийинган, алюмин бидон кўтарган ёш жувон эргашиб келарди.

Эшик табақалари гижирлаб очилди, Баскаков ҳам улар билан бирга ичкари кирди. Магазин омборига айлантирилган эски мачитнинг четида туз, керосин тўлдирилган бочкалар сақланар, бир кунжакда эски қутилар, бўшаган шакар халталар уюлиб ётарди. Мачитнинг ички безаги ҳаддан ташқари жозибали эди. Меҳробнинг супачаси гулдор сополлардан моҳирона ишланган. Яшил, мовий, зарғалдоқ рангли кошнларнинг нақшлари кўзни қамаштиради. Йўғонлиги икки қулоч келадиган ўймакор чинор устунлар, шипга солинган гулларнинг кўп жойларидаги зарҳал нақшлар завод кўрмаган.

— Ҳ-а-а-а!.. — деди ҳайратдан Баскаков. — Ана буни ёдгорлик деса бўлади!

Кир, гижим халат кийган ўспирин чолнинг гулдор хуржунига чош қилиб туз солди, жувоннинг бидонига катта даҳанак ўрнатиб, челақдан керосин қўйди.

Анча нарида қолган шофёр устма-уст сигнал берди. Виктор Михайловичнинг хаёли бўлинди, қизил кўйлакли жувон изидан эшикка қараб юрди. Жувон тез-тез нафас олар, соч ўримида безак учун тақилган кумуш тангалари ёқимли жирингларди. Булар ё оқ подшо, ё амир зарб этган чақа пуллар эди. Афсуеки, уларга қўл тегизиб кўриш раво эмас...

Улкан харсангтошдан кейинги муюлишда ўсган кекса, танаси йўғон ёнгоқ соясида улар Шариф бобо билан учрашдилар. Мўйсафид ясашиб олган, ҳатто эшагининг абзали ҳам бугун ўзгача: эгари янги, узангиси қайиш эмас, одатдагидек тунждан қуйилган эди.

— Ассалому алайкум, оқсоқол. Йўл бўлсин? — деди чолга у машинадан бошини чиқариб.

— Ваалайкум ассалом... Пионерлар билан учрашувга боряпман. Уларга инқилоб ҳақида сўйлаб бераман, — деди чол мулоим табассумини ўзгартирмай. Аммо шу заҳоти бошқа мавзуга кўчди. — Райкомда кенгашиб-сизлар, қандай тўхтама келдинглар? Тоғни безовта қиласизларми, ўғлим?

Баскаков жавоб беришга оғиз жуфтлаган ҳам эди, кўзи шу томонга қараб югуриб келаётган хушқад ва чаққон бир қизга тушди. Қиз бу жойлар учун ҳали расм бўлмаган кўк гулли калта чит кўйлак кийган, оёғида ёзги шиппак... ҳовучида бир нимани ушлаганча, чиннидай товушда қичқирди:

— Бува, тўхтанг! Нишонингиз эсингиздан чиқиб қопти!

Қиз ҳаллослаб келиб, бобоси билан машина ўртасида тўхтади. Юзлари бугриқиб кетган эди. У бобосига «Меҳнат ветерани» медалини узатди.

«Шариф бобонинг невараси, — деб кўнглидан ўтказди у. — Шаҳарда ўқиса керак». Баскаков ҳайрон қолди: энди қиз келган томондан бир-бир босиб Халил келар эди. Жинси шим унинг бақувват болдирларига жипс ёпишиб турар, олимпия ёрлиғи босилган майкаси қоматига ярашган эди. Кўзлари чақнайди, бугдойранг ёноқ суяклари билинар-билимас туртиб чиққан. «Еш-да, ёш, ҳамма нарса унга ярашади!» деб ўйлади Баскаков.

— Ия, — дея ажабланиб қичқирди у. — Қачон қайтдинг? Қалай, Тошкент жойидами?

— Жойида.

— Нима бало, ё лойиҳанинг бирор жойини бузиб қўйдингми?

— Йўқ, Виктор Михайлович, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлди, — деб жавоб берди Халил, текис садаф тишларини кўрсатиб; оғзини тўлдириб кулди. Бу ёш йигитнинг мулоим табассуми, самимий чехраси кишини ўзига мафтун этмай қўймасди.

— Лойиҳа нима бўлди? — деб сўради Баскаков.

— Лойиҳани бир ҳафтадан кейин институт директори ўртоқ Ҳамроевнинг ўзи олиб келди.

— Қўйсанг-чи? — дея ажабланиб экспедиция бошлиғи. Чунки институт директорининг иш бошига шахсан келиши... Ҳали бунақаси бўлмаган эди.

— Улай агар, — деди йигит кулиб. — Ке-

йин мен келавердим, Робияхонга эргашиб.

— Робияхонга эргашиб келганингни кўриб турибман, — деди муғамбирона жилмайиб Баскаков.

Шариф бобо ҳам мийиғида кулиб қўйди. Ешларга кишибилмас кўз қирини ташлади. Шу экспедиция келдию чолнинг тинчи йўқолди, безовтароқ бўлиб қолди. Лекин бунга ҳеч кимга сездирмасликка тиришиб, нима бўлса ҳам сиполик билан оқсоқолларга хос обрўсини сақлашни ўйларди. Кутилмаганда эшаги юриб кетди, чолнинг учиб тушишига сал қолди.

— Иш-ш-ш-ш! Об-бо, ҳайвон-эй! Ана, буям шошяпти. Майли, бўлмаса, мен борай. — У шундай деб эшакни ниқтади.

— Бормай қўя қолинг, бува. Мана, меҳмонлар келишди, — деди Робия.

— Мени маъзур тутасизлар, — деди Шариф бобо. — Бормасам бўлмайди. Болалар мустар бўлиб ўтиришади...

* * *

Экспедиция учун қулай жой танланган, бундан афзалини эса топиш қийин эди. Вагон уйчалар тош майдонга, тахминан, бўйи элик, эни қирқ газ келадиган, муаллақ қоя устига ўрнатилди. Қизғиш рангдаги баҳайбат қоя очиқ денгизда ёзилган елканни эслатарди. Қоя тахминан ердан икки юз газча баландда эди. Вагон уйчалар пойидан мавж уриб, жўшиб, шовқин солиб Кўкдарё оқар, тоғ этагидан сал баландроқда Шариф бобо яшайдиган ҳовлидаги синчли, томига тупроқ босилган иморатлар кўзга ташланарди. У ёқдан аҳён-аҳён тезак тутуни ер бағирлаб судралиб келар, ўқтин-ўқтин сигирларнинг маъраши, итларнинг ҳуриши эшитилар эди. Буларнинг бари кишига қандайдир ўзига хос барқарор ҳузур бағишлар, нарироқда юрган қидирувчиларга кўпроқ ана шулар хуш ёқар ва тасалли берар эди.

Виктор Михайлович келдию дарҳол ўзининг вагон уйчасига кириб, Халилни ҳузурига чақирди.

— Халил, мен сенга экспедициямиз учун жуда масъулиятли, муҳим бир ишни топшироқчиман.

— Қулоғим сизда, Виктор ака, — деди Халил.

Виктор Михайлович стол устига Кўкдарё водийсининг типохаритасини ёзди-да, қаламни Томчи қишлоғи устига қўйди, доно-дона қилиб:

— Сумараков билан мана шу ерга жўнайсан. Ер рельефи бўйича айланма канал ўзанини олиб чиқиш белгиланган жойга. Канал йўллари хариштага тушираётганда, қишлоқ аҳли бизга нималар дейишгани эсингизми? — деди.

— Ҳа, — дея бош ирғаб тасдиқлади Халил Баскаков кўрсатган нуқтага қадалиб қараркан. — Қари-қартанг, меҳнатларинг зое кетади, деган эди. Бу ер — ёмон жой, деган эди. Менимча, булар бўлмағур гаплар.

— Тўғри, бўлмағур гаплар. Фикрингга қўшиламан. Упирилиш масаласига келсак... бу — рост гап. Қисқаси, ернинг геологияси ва рельефини ўрганиш керак. Фақат шошма, синчиклаб ўрган. Шунинг учун ҳам Сумараковни қўшиб юборяпман.

— Табақа геологияси нима бўлади? — деб сўради Халил.

— Ҳечқиси йўқ, ҳали унга шошмай турамиз. Бу масала, Халил, агар сенга очикроқ айтсам, биз учун обрў. — У ниманидир ўйлаб, андак жим турди, кейин қўшиб қўйди: — Биласанми, яқинда бу ерга ўртоқ Орипов келади, водийнинг сув омбори остида қоладиган кўрғончалар масаласини чоллар билан гаплашади. Биз эса анави лаънати ўпирилиш масаласини ҳали ҳал этганимиз йўқ. Бу эса баъзиларга дастак бўлади: улар ана шуни баҳона қилиб тўғон қурилишига қаршилик кўрсатадилар. Тўғон қурасиз, сув тўплайсиз, хўш, уни Булоқ пахтазорларига қандай қилиб, қайси йўл билан етказиб берасиз, ахир каналингизни жинлар ўпириб ташлайди-ку, дейдиганлар топилиб қолади. Биз ана шундайларга асосли, илмий жавоб беришимиз керак. Тушундингми?

— Тушунарли...

— Тушунарли бўлса, эрта тонгданоқ ишга туш.

Тоғ дарёсининг тош майдончасида тўхтовсиз тариллаган мотордан қувват олиб ёнаётган чироқ Баскаковнинг вагон уйчасида алламаҳалгача ўчмади.

Халил билан Робия зулмат қаъридаги ана шу шуъладан кўз узмай туришар, Овчи қишлоғидаги мактабга кетган Шариф бобони кутишар эди.

Бобоси ҳадеганда қайтавермагач, Робия ташвишга тушди улкан харсангтош устига чиқиб, кўзи йўлига тўрт бўлди. Халил Виктор Михайловичнинг ҳузуридан қайтаётиб, уни учратиб қолди. Аҳволдан хабар топгач, қизни ёлғиз ташлаб кетгиси келмади.

— Халил ака, сиз аёлларни ёқтираман, дедингиз. Тўғримми?

— Но-тўғ-ри, мен бундай деган эмасман, — деб тонди йигит.

— Аҳа, қўрқиб кетдингиз-а! Аёлларнинг кучини биласиз-да...

— Мен-а? Мен аёллардан қўрқар эканманми? Подшоси бўлса ҳам...

Вой-вой, подшоси бўлса ҳам қўрқмасмишлар! Хотинлардан чиққан подшоларни биласизми?

— Йўқ.

— Бўлмаса, эшитинг. Биринчиси Миср маликаси — Хадшисуд. Иккинчиси...

— Нефертити! — деди йигит ҳозиржавоблик билан.

— Вой, у подшо эмас, фиръавнинг хотини.

— Аммо у гўзалликда тенгсиз бўлган. Гўзаллар маликаси бўлган. Бир сўз билан айтганда — Нефертити. — Йигит ўз сўзида туриб олди.

— Боринг-э!..

Халил маликаларни санашда давом этди:

— Грузия маликаси Тамара! Англия қиролчаси Елизаветта, рус императори Екатерина Иккинчи, Шри-Ланкадан Бандарайке...

Гапни Робия илиб кетди:

— Ҳиндистондан Индира Ганди! Ана, кўрдингизми, дунё қанча буюк ҳукмдор аёлларни билади. Умуман, инсоният матриархат даврига қайтпти, — деб хулоса чиқарди қиз.

Халил қаҳ-қаҳ отиб кулди.

— Космик тезлик билан тўппа-тўғри матриархатга бориб қолдингиз-ку!

— Бўлмаса-чи! Жамиятни аёллар бошқарганда, ерда тинчлик, осойишталик ҳукм сурурди. Ҳокимият сиз эркакларнинг қўлига ўтди-ю, биласизми, нима юз берди? Фақат уруш, харобалик... Ҳокимлик қилганингиз етар энди!..

— Кечирасиз, — деди Халил жиддий, — яна бир ҳоким аёлни эсдан чиқарибмиз.

— Кимни? Ким экан у? — дея ҳушёр тортди Робия.

— Жаҳоннинг илғор ҳокими, халоскор неоматриархат Робия биринчи!..

Ҳар иккаласи қотиб-қотиб кулишди. Халил ўзини кулгидан тўхтата олмай, қизнинг кифтидан қучиб олганини сезмай қолди. Робия йигитдан ибоб билан нарироққа чекинди.

Кулгидан тўхтаганларидан кейин биринчи бўлиб Халил сўз қотди:

— Робия, мен эрталаб барвақт тураман.

— Нима мунча?.. — деб секингина сўради қиз.

— Томчи қишлоғи ёқалаб ўтадиган бўлгуси канал йўлини текширишимиз керак.

— Вой! Илон сўқмоқними? — дея ташвишлик сўради қиз.

— Ҳа, сеҳрланган жой дейишади. Бемаъни гап.

— Ундай деманг, ундай деманг, барака топкур, — деди ростаканига ҳаяжонланган Робия. — Сиз бунинг тарихини билмайсиз-да... Шунинг учун...

— Билмайман, тўғри. Лекин неча марта зовур қазган бўлишса, шунча марта ўпирилиб тушганини эшитганман. Шунинг учун у ерни геологик жиҳатдан албатта текшириб кўриш керак.

— Утинаман, Халил ака, у ёққа борманг, барака топкур! — деди қиз. Йигит бундан ташвишга тушди.

— Нима гап ўзи, қани, бир бошдан айтиб беринг-чи? Балки ўшанда бормасман. — Қоронғида кўринмаётган эса-да, қўрқувдан титраётгандек бўлиб туюлгани учун у қизни шу тариқа юпатди. Бироқ Халил қизнинг ўзи томон билинар-билинмас яқинлашганини сездди. Йигит ҳам силжиб, кафтини қизнинг қайноқ қўлига босди. Қиз, бир сесканиб қўйди-ю, лекин қўлини тортиб олмади.

— Бу воқеа анча бурун бўлиб ўтган, Халил ака, инқилобдан бурунги замонларда. Мана шу жойларда Кўкқишлоқ деган каттагина қишлоқ бўлган. Бир воқеадан кейин ҳамма ёппасига янги жойга — ҳозирги совхознинг марказий кўрғончаси ўрнига кўчиб кетган.

— Ҳа, демак, ўша қишлоқ аввал шу ерда бўлган экан-да, — дея аниқлик киритди Халил.

— Ҳа, инқилобгача. Қишлоқ, айтишларича, анча катта — беш юз хонадонли экан. У, четдан олиб ўтилган барча ўғринча молларни жойдан-жойга кўчириш базаси бўлган. Россияга Афғонистон, Эрон ва Ҳиндистондан келган савдогарлар чайқов моллари учун бу ерда кўшхона очганлар, от алмаштирганлар, кейин тоғ сўқмоғи орқали доvon ошиб, Самарқандга — то Қоратепа қишлоғигача йўл олганлар.

— Ана сизга тарих! Мен бўлса, Кўкқишлоқни ер юзидаги энг хилват гўша, деб ўйлабман, — деди астойдил ҳайрон қолиб йигит.

— Айтишларича, бу ерда жуда бой-бадавлат икки киши яшаган. Бойликда бир-биридан қолишмаган: ҳар икковининг ҳам каттагина карвонлари, сон-саноксиз олтинлари бор экан. Лекин улар шуҳратпарастликка берилишибди. Ном чиқарарга гаров ўйнашибди. Энг аввал иккови ҳам Маккага ҳажга борибди, ҳаждан қайтиб, мачит қуришга бел боғлашибди. Тиллаҳожи деганлари сал бойроқ, лекин бахил экан, Исмоилҳожи деганлари мундайроқ бўлса ҳам қўли очик экан. Шунинг учун мачит қуриш масаласи ҳал этилаётганда, қишлоқ оқсоқоллари шундай қарорга келишибди: кимки кўп бинокор тўпласа, ўша киши иш бошласин.

Тиллаҳожи хасис эмасми, қирқ кишини мўлжаллаб паловга қозон осибди. Исмоилҳожи эса икки юз кишини кўзда тутибди. Шунинг учун ҳам одамлар уникига кўпроқ ёғилиб кела бошлабди.

То мачитни қуриб бўлгунча, Исмоилҳожи икки юз қўй, қирқ ҳўкиз сўйган. Янги мачитда Исмоилҳожининг номини хутбага қўшиб ўқишган. Тиллаҳожи, айтишларича, ўзини қўярга жой тополмай, жуда ғазаби келган. У, одамларнинг бир умр эсидан чиқмайдиган ҳийла ишлатиб, Исмоилҳожини дан ўч олишга қасам ичади.

Робия гўё турмушнинг аччиқ-чучугини тотган доно кампирлардек, хотиржам ҳикоя қилар, Халил унинг сўзини бўлмайд мириқиб эшитар эди.

— Бу воқеани марҳум онам бутун икир-чикиригача сўзлаб берганда, мен ҳали бола эдим, — деди Робия онасини эслаганда, овози титраб кетди, йиғлаб юбормаслик учун ўзини аранг тутиб қолди.

Қизга Халилнинг раҳми келди, яна Робиянинг мўъжаз кафтини бақувват қўлларига олди, лекин узоқ ушлаб туришга журъат қилолмади, унинг қайноқ қўлларини қўйиб юборди. Тош кундузи қуёш тафтидан обдан қизиган, энди эса салқин оқшомда унинг ҳарорати аста-секин сўниб борарди. Юлдузлар осмонга ёғилиб чиқди. Қаердадир тош остида писиб ётган қора чигиртка ўзининг тунги қўшиғини бошлади.

— Эҳтимол, сизга буларнинг қизиги йўқдир, мен бўлсам жавраб ётибман, — деди қиз майин овозда.

— Нималар деяпсиз, Робия? Қизиқиб эшитаяпман, кейин нима бўлибди.

Робия давом этди:

— Исмоилҳожи, мачит расмий очилган куни «қора халқ» учун «худонинг уйи» да маърака қозонда палов дамлатади, азиз меҳмонларни эса уйига чақиради. Меҳмонлар орасида Тиллаҳожи ҳам бўлади. У зиёфатдан қайта туриб, Исмоилҳожининг хос хонасига катта кўзойнакли илонни қўйиб юборади...

Эртаси куни бутун Кўкдарё водийси олижаноб, саховатли одамга аза очади. Аммо Тиллаҳожи бу ёвузликдан кейин ҳам тинчимади. У ҳамма одамни тўплаб, Кўкдарёни мачитдан тескари ўзанга буриб юборишга кўрсатма беради. Ана шунда мачит Исмоилҳожининг уйи яқинида эмас, дарёнинг нариги қирғоғида қолиб кетиши керак эди.

Бировлар қаршилиқ кўрсатиб, бундай ғайритабиий режадан бош тортишади. Лекин Тиллаҳожи айтганига эришади, чунки қишлоқнинг барча камбағал кишилари ундан қарздор бўлиб қолган эди-да.

Хуллас, дарё ўзанини мачитдан юз метрча наридан айлангириб олиб ўтишади. Бу ишлар ниҳоясига етган куни Тиллаҳожи ўз номини хутбага қўшиб ўқишга имомни мажбур қилади. Шу сабабли халқ тўпланади. Сажда бошланмасдан олдин тепалиқда турган паранжисиз, боши очик, чиройли аёлни ҳамма кўради. У марҳум Исмоилҳожининг ёш хотини эди.

Ғойибдан келган ваҳий унга гап уқдиради: «Қўрқма, ўзингни бос, дадил бўл! Эрингнинг руҳини қақшатма, муқаддас мачитни оёқости қилишга йўл қўйма! Бор, бор!..» «Нима қилай, йўл кўрсат?», дея секингина сўрайди у ғойибдан келган воҳийдан. Шунда у: «Ди-

лозорни водийга олиб кет», деган садони эшитади.

Тиллахожи рақиби Исмоилхожининг ёш хотинини аввал кўрмаган бўлса ҳам, аммо унинг чиройи таърифини аллақачон эшитган эди. Навжувон аёлнинг хушқомати, оқ мрамардек чехраси, нафис бармоқлари, оққушникидек ингичка, узун бўйни ҳамда мағрур тик бошини ўз кўзи билан кўргач, донг қолиб кетади.

«Мана сенга от: миниб ол-да, елдек уч», дейди у ваҳий. Жувон шунда ёнгинасида эгарланган чиройли оқ тулпорнинг гижинглаб турганини кўради. Аёл зумда узангига оёқ қўяди. Ҳайратда қолган оломоннинг кўз ўнгида тулпор қишлоқдан чиқиб, тоғ сўқмоғи бўйлаб шамолдек елиб кетади.

«Нега имиллайсан. Қани, қувиб ет, у — сеники, ахир», деган фикр Тиллахожига тинчлик бермайди. Енида ер тепинган қоп-қора тулпор пайдо бўлиб қолади, у фақат эгарланмаган эди.

Тиллахожи эпчил чавандоз бўлган эмасми, зум ўтмай оқ тулпорни қувиб етишга, гўзал хотинни қўлга киритишга аҳд қилади. «Исмоилхожи менинг мачитимни эгаллаб олган эди, энди эса Исмоилхожининг бевасини ўзимники қилмай қўймайман», деб ўзига-ўзи пичирлайди.

У тулпорга аямай қамчи босади. От пишқириб, сўқмоқдан елиб кетади.

Мачит қошида тўпланган оломон тулпорлар туёгининг дупурини узоқ вақт эшитиб туради.

Қишлоқдан бир неча чақирим узоқда, сиз отланаётган томонда, Халил ака, оқ от ҳориб йиқиладию ҳаром ўлади. Тиллахожи ўз ўлжасини қора тулпорга ўнгариб олмоқчи бўлади. Лекин ваҳий аёлга шипшийди: «Агар озодликни истасанг, парвоз қил». Тиллахожи ўзининг қонхўр қўлларини унга узатган ҳамони, аёл бирдан ёввойи каптарга айланадию кўкка парвоз қилади. Уча-уча учли бир қояга толиқиб кўнади.

«Агар каптарни қўлга киритишни истасанг, сен илонга айланишинг керак, ўшанда у сеники бўлади», дейди Тиллахожига ваҳий. У зум ўтмай бир қулоч вишиллаган илонга айланади. Илон аввал кесакка ўралиб, нафасини бироз ростлаб олади, сўнгра бошини баланд кўтариб, каптар қўнган қояга ўкдек йўналади...

Ўша кеча тоғдан келган сел йўлида учраган дарёнинг Тиллахожи кўмдириб юборган ўзанини ювиб кетади. Шундан бери сув мачитнинг ўнгидан ҳам, сўлидан ҳам айланиб оқади...

Робия бирпас ўйланиб қолди-да, сўнгра ўзгача дард билан яна тилга кирди:

— Каптар учиб кетади, илон бўлса қояда

қолади. Ҳозир ҳам ўша жойларда изғиб, уни излаб юрармиш. Агар битта-яримта ўша ёққа боришга журъат қилса, бир балога йўлиқмай қолмайди: илон албатта уни чақади! — Қиз охирги сўзини айтиб, кўрқувдан дағ-дағ титраб, билинар-билинемас энтикиб йиғлай бошлади.

— Бу афсона-ку, Робия, уни юракка яқин олишинг нима кераги бор? — дея қизни тинчитишга уринди Халил.

— Йўқ, бу афсона эмас. Бундан ўн йил бурун онам ана шу ёлғизоёқ йўлдан юрган эди. Биз ундан айрилиб қолдик. Ўша кўзойнакли илон чақди уни... — дея қиз баттарроқ бўзлади.

Халил харсангтошдан тушиб, дастрўмолини ҳўллаш учун сойга югурди. Сойдан чиқиб келаётиб, туёқ дукурини, гангир-гунгур товушни эшитди, тўхтаб термулган эди, кўзига иккита кўланка чалинди. Бери — эшак минган Шариф бобо, иккинчиси эса катта ювош хачирни миниб олган Ҳусаинов эди.

Бобосининг яқинлашиб келаётганини Робия ҳам пайқади. У Халил тарафга бирдан қўл силкиди-да, буйруқ оҳангида пичирлади:

— Кетинг, бувам кўриб қолади.

Эртаси куни Халил билан Сумараков отларга асбобларни, чодирларни, озиқ-овқатларни, шунга ўхшаш зарур анжомларни юклаб, қишлоқ одамларидан икковини мавсумий дала ишига ёллаб, илон сўқмоғи орқали ўпирилиш жойига жўнади.

ОҚСОҚОЛЛАР НИМА ДЕЙДИ?

Кўкдарё водийсида Баскаков экспедицияси келган кундан бери безовталиқ ҳукм суради. Одамлар қишлоқма-қишлоқ, уйма-уй юриб, бундан кейин нима бўлишини муҳокама қиладилар, бош қотирадилар. Водийда тоғ ҳалқаси ўраб турган майдонлардан тортиб, Ҳисор тоғларигача борадиган улкан табиий обиҳаёт косаси бошланадиган тошдарвозанинг нариги томонида яшайдиганларнинг фикрига кўра, катта йўлдан олисда ҳаёт тугайди, энди водийдаги совхоз марказининг қўрғончасига ёки Булоқнинг янги ерларига эниб тушишларига тўғри келади. Шусиз ҳам қишлоқнинг катта қисми ҳувиллаб қолган, ёшларнинг кўпчилиги водийга аллақачон эниб тушган эди. У ерда ҳамма нарса рисоладагидек: электр, телевизор, машина, йўллар равон... Хуллас, бу ёруғ жаҳонда ҳамма қатори тўкис яшаса бўлади. Бу ерда эса, қор тушди дегунча, юқори Кўкдарё қишлоқлари аҳолиси йилида сурункасига олти ой худди тил бириктиргандек бир зайлда яшайди: газета йўқ, радиоприёмниклар фақат батарея билан ишлайди, кино ҳақида

гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Шунга қарамай, баъзи бировларнинг авзойи бузуқ эди: «Сувга бостирсалар ҳам, туғилгн жойимдан ҳеч қаёққа кетмайман».

Умуман, гап-сўз кўп эди. Обком секретари Ориповнинг ўзи Кўкқишлоққа келармиш, деган хабар бутун қишлоққа, энг хилват гўшаларга ҳам ёйилди. Дарвоқе, бу одатдаги ҳол бўлмагани учун область раҳбарининг келишини сабрсизлик билан кутар эдилар. Ҳатто посёлка ҳам сезиларли даражада чирой очди. Совхоз директори Мойлиев ҳам, бошқа фаоллар ҳам Ориповнинг озодаликка, тартибга талабчанлигини яхши билар эдилар.

Шунинг учун, улар Кўкқишлоқни тубдан ўзгартириб юбордилар: қишлоқ кўчаларини ҳашар йўли билан тартибга солдилар, йўл четларини текисладилар, пахса деворларнинг шикаст-рехтини тузатдилар, уларни мовий, зарғалдоқ, сариқ, оқ рангга бўядилар. Қишлоқ клубига, идора биноси пештоқига шиорлар осдилар, совхоз кўрсаткичларининг панносини янгиладилар, ҳатто идора яқинида чироқлардан гул нақшлари ясаб тортдилар. Умуман, астойдил тайёргарлик кўрдилар.

Оқсоқоллар учрашувини тўғри чойхона ҳовлисидаги кекса чинор остида ўтказишга қарор қилинган. Мойлиевга алоҳида ташвиш туғдирди. Айвонни қайтадан бўяш, супани тузатиш, палос ва гиламларни алмаштириш; чойнак-пиёлаларни кўпайтириш, янги дастурхонлар буюриш... Умуман, қайта қилинадиган қисталанг ишлар кўплигидан бош қашишга ҳам вақт йўқ. Яна сўнгги кунларда директор хатоларини бирдан тушуниб қолди: «Орипов совхознинг барча магазинларини, дўконларини албатта бориб кўради». Мойлиев совхознинг марказий қўрғончасида мева дўконларидан тўрттасини қуришга буйруқ берди. Магазин биноларини оқлатиб, бошқа кам-кўстини ҳам тўғриллатиб, ўрнига қўйди.

Орипов, ваъдасига биноан, бир ҳафтадан кейин келди. «Волга» тоққа кўтарила олмади, шунинг учун у йўлда «уазик»ка ўтиб минди. Орипов билан область сув хўжалиги бошқармаси бошлиғи ҳамда қоракўлчилик совхозлари трестининг директори бирга келди. Улардан биринчиси Мойлиевга ўхшаб йўгон, думдумалоқ, лекин хушфёъл, кўнгилчан, иккинчиси эса ориққина, кўзлари кулиб турадиган киши эди. Улар орасида Булоқ район партия комитетининг биринчи секретари Абдуллаев ҳам бор эди.

Кўрпачаларда, палосларда ўтирган юз чоғли чолдан ҳар бирининг олдида биттадан чойнак-пиёла. Оқсоқоллар маҳаллий бошлиқларнинг югур-югурини кўриб, Орипов келганини пайқадилар.

Чоллар инқиллаб-синқиллаб бирин-кетин жойларидан туришди: бир тўда одамнинг

олдида яхши дазмолланган тўқ кулранг костюм кийган Орипов шаҳдам юриб келарди. Қарияларнинг кўпчилиги сочи эрта оқарган, кўринишидан олжаноб, гоят талабчан секретарни биринчи марта кўриб туришарди. Орипов чолларга кўз ташлаб, вазмин жилмайди, ҳар бири билан қўл бериб кўришди. Чоллар бу хушмуомалаликдан мамнун эдилар.

Улар худди ўз дастурхонлари атрофида ўтиргандек, эмин-эркин чой ҳўплаганча факхрий қизил бурчакка ўтиб ўтирган меҳмоннинг оғзини пойлар эдилар. Орипов ҳар томонга кўз ташлаб чиқди. Қачонлардир доно боболарнинг «Чор чинор» усули билан экилган (тўрт томонига чинорми, арчами ўтказилган истироҳат майдони ёки ҳовуз атрофи шундай аталган), шохлари тарвақайлаб кетган улкан чинорар соясида жойлашган чойхона унга жуда ёқди. Чойхона дам олиш учун ҳам, йиғин-пиғин ўтказиш учун ҳам ўнғай эди.

Орипов чинорлардан биридаги тахтада аллақандай чизма шакллар, тўғоннинг умумий манзараси осилганини кўриб қолди, чизмалар ёнида бир уюм ғишт устида ёш, қаддиқомати келишган, зиёли йигит ўтирибди. Йигитнинг кўзи обком секретарининг нигоҳига тўқнаш келганда, аввал уялди, лекин бу нигоҳнинг мулойим ва меҳрибонлигини кўриб, болаларча бепарволик билан жилмайди. У Халил эди. У қишлоқда бугун тонгга яқин пайдо бўлди. Илон сўқмоғи билан кесишган бўлгуси айланма канал йўли бўйича олиб борилган энг оғир участканинг қидирув натижаларини аниқлаб қайтди. Натижалар ҳақида Баскаковга батафсил ахборот берди.

— Ўзинг исботлайсан, Халил, пухта тайёрлан, — деди у.

— Балки ўзингиз...

— Мен бошқа мавзуда ахборот бераман. Канал ўтадиган йўл сенинг зиммангда.

— Вўпти...

Халил ўзига сўз берилишини ҳаяжонланиб кутар эди. Унга ҳеч ким чой ҳам узатмади, гуруннга ҳамтортмади. У тўпланганларга бир-бир разм солиб ўтирди. Кўзи Баскаков билан тўқнашдию Халил беихтиёр жилмайди. Виктор Михайловичнинг ҳам авзойидан Кўкдарё водийси қишлоқлари оқсоқоллари билан бўлаётган бугунги чойхўрликнинг оқибатини ўйлаб ташвишланаётгани яққол сезилиб турарди.

Орипов Баскаковга мурожаат қилди:

— Қани, Виктор Михайлович, муҳтарам оқсоқолларимизга ҳам, бизга ҳам Кўкдарё водийсида нима қилмоқчи эканликларингни бир бошдан сўзлаб бер-чи?

Баскаков ўрнидан турди, чизмалару сув омбори тўғонининг умумий манзараси осил-

ган тахтага шопилмай яқин келди, бирпас сукут сақлаб, фикрларини жамлаб олди, сўнгра муштумига йўталиб, ўзини бироз дадиллантирди, шекилли, силлиқ йўнилган кўрсаткич чўпни чизмалар узра юритди.

— Шуни айтиш керакки, қадрли ўртоқлар, — деб Қўқон лаҳжаси талаффузида гап бошлади Виктор Михайлович, — Кўкдарё — гидро-курувчилар нуқтаи назарида, сув омори қуриш учун энг кўнгилдагидек жой. Бу ерда, асосан, водий қишлоқларига кўп талофат етказадиган тошқин сувлар тўпланеди. Тошқин сувларнинг ҳажми, ҳисоб-китобларга кўра, юз миллион кубометрга етади, бу, тахминан, йил бўйи дарёдан оққан сувнинг тўртдан бир, бешдан бир улушига тўғри келади. Дарёнинг бошида, Қорамачит қишлоғи яқинида, яъни Шариф бобо уй қурган жойда тоғ тизмасининг табиий дарвозаси бор, шу туфайли тўсиладиган тўғон қурилиши анча енгиллашади, — Баскаков кўрсаткич чўп учи билан ўша дарвоза жуда аниқ қилиб белгиланган шаклни кўрсатди.

Баскаковнинг мулоҳазаларини оқсоқоллар маъқуллаб, бош ирғадилар: гарчи бу одамларнинг етти яшардан етмиш яшаригача биттаю битта йўл ҳисобланган ва дарё ичкарисига сиртмоқ ташлаган ана шу қоялардан юз, эҳтимол, минг марталаб ўтган бўлса-да, дарвоза ҳақидаги бу гапни худди биринчи марта эшитиб тургандек эдилар.

— Ҳа, боп жой!

— Худонинг амри билан бўлган-да!

— Ана, илму ҳикмат тоққа ҳам етиб келибди!

Виктор Михайлович одамларнинг гала-говури босилиб, ҳамма тин олгунча кутиб турди, сўнг давом этди:

— Хуллас, сув омбори билан тўғон бошқа жойларда қурилган сув омборларидан бир неча барабар арзон тушади.

— Қанчага тушади, ўғлим? Биз, чолларга ҳам айтгин, барака топкур, — дея Баскаковга мурожаат қилди Саттор бобо.

Саттор бобо йигитлик даврида Шаҳрисабздаги мадрасада ўқиган, инқилобдан кейин Самарқандда пролеткульта тугатган, ундан сўнг муаллимлик қилган, қишлоқ советида ишлаган; пенсияга чиққанига ҳам кўп йил бўлди. Сувга бостириш мўлжалланаётган қишлоқлардан бирида яшайди.

— Ота, сув омбори билан тўғон давлатга саксон миллион сўмга тушади. Вунинг устига давлат сизларнинг бузиладиган боғларингиз, уй-жойларингиз пулини ҳам тўлайди.

— Ҳа, ишқилиб омон бўлсин, — деди Саттор бобо. — Чўлни ҳам, тоғни ҳам боғ қилишти.

— Сизларга ҳам раҳмат, ота, давлатимизнинг ниятини тўғри тушунибсизлар, — деди Баскаков.

— Саттор бобо халқ эмас-ку, раҳмат айтишдан олдин бошқаларнинг ҳам дардини эшитинг, — деб қичқирди кимдир. Ҳамма ўгирилиб, товуш чиққан томонга қаради. Гапирган Ҳусайнов эди, ёнида мункиллаб қолган отаси — кекса Бобоқул эшон, атрофида яна бир неча маслакдошлари. Бироқ тўда катта эмас, ўзига яраша: беш-олти кишидан иборат. — Ҳали биз кўчишга рози бўлганимиз йўқ-ку!

Бу гуруҳни Мойлиев аллақачон кўз остига олиб қўйган, Абдуллаев ҳам кўзини ўша ёқдан узмас эди. Орипов қатордан ажралиб турган бу одамларга энди эътибор берди. Ҳузича шундай қарорга келди: «Аралашиб ўтирмаганим маъқул, майли, сув омбори қурилиши зарурлигига одамларнинг ўзлари ишонч ҳосил қилишсин».

— Оғайнилар, ҳамқишлоқлар, — деди Шариф бобо ўрнидан туриб, — менинг уй-жойим ҳам сув босадиган жойда, биласизлар, лекин обкомга шу керак экан, катта бошларини кичик қилиб, мана, ўртоқ Ориповнинг ўзлари келган эканлар, нима ҳам деймиз, — Шариф бобо обком секретарига таъзим қилди. — Бир оғиз сўзингиз, катта бува, кўч десангиз, кўчаверамиз.

Халил ичида кулиб қўйди: «Бобомиз азамат чиқиб қолди-ку!»

Орипов бу кичкина, жиккаккина мўйсафиднинг гапларида қандайдир носамимийлик борлигини пайқади: «Бу чол сув омбори қурилишига тарафдорми, ё...»

Абдуллаев эса ўрнидан сапчиб турди.

— Ўртоқлар, обком сизни мажбур қилаётгани йўқ, масалани бундай тушунманглар. Шариф бува, сув омбори обкомга эмас, сиз билан бизга керак!

— Ҳа, ҳа, бизга керак, бизга, — дея дудқланди Шариф бобо. — Мен ҳам...

Бобоқул эшон унга газаб билан ташланди:

— Ҳеч овозингни, беватан шоқол!

— Шариф бува, сиз келгинди одамсиз, мусофирсиз, — деди Ҳусайновга бақамти ўтирганлардан бири. — Шунинг учун сизга фарқи йўқ — киндик қони томган қишлоғимизги сувга бостирадими-йўқми!

— Нима бизни ёш бола қилмоқчимисиз?

— Бировнинг ерига хўжайинлик қилишни ким қўйди: сенга!

Шариф бобо миқ этмади. Фақат ўтирган жойида таланган тозидек, бўйинини қисиб, кўзлари олазарак бўлиб, атрофга назар ташлади. Бу таъна-маломатлар бежиз эмас эди. Шариф Мавлонов Кўкдарё водийсида ҳали босмачи тўдалари қаҳри-заҳрини сочиб турган йигирманчи йилларда пайдо бўлган, одамларга ўзини чека топшириги билан босмачи гуруҳларини фош этиш учун бу ёқга келганман, дея таништирган эди. Нон-насибаси экан, кўкқишлоқнинг ташландик эски-уйларидан бирида муқим яшаб қолди.

Авваллари овчилик қилди, кейин совхозда, маҳаллий ўрмон хўжалигида ишлади. Ҳозир пенсияда. Умрининг кўп қисми ташвишли кечди. Хотини — етим Ҳанифа тўсатдан вафот этди, кейин куёви Қодир Алвасти кўлига сирли ҳолатда чўкиб кетди. Яккаю ягона қизи Бибитошни эса кўзойнакли илон чақиб ўлдирди. Шундан бери чол набираси Робия билан ёлғиз яшайди.

Одамлар шовқин кўтардилар:

— Шариф бува тўғри айтади, кўчамиз!

— Ув, эшон, нима учун Кўкдарё бошига бунча ёпишиб олганингни яхши биламиз!

— Э, тоғда бор бойликларни ўмариб ётган шу-да!

— У йиғламай, ким йиғласин: нўхат экиладиган ўн гектар ерга эгалик қилиб ўтирибди. Трактор — совхозники, ёнилги — совхозники, келган даромад эса Ҳусаиновнинг чўнтагига тушади.

— Э, унинг бойлигидан нима фойда! — деб заҳаранда қилди кимдир. — Сотиб олган машинасини йўл йўқлигидан вертолетда олиб келди. Ана, ётибди занг босиб!

Чойхонада ёппасига кулги кўтарилди.

Бобокул эшоннинг беўхшов бужмайган афтини кўрган одам макруҳ бир луқмани билмай ютиб қўйгандек, ўқчиб юбориши мумкин эди. Чол ён-верига олазарак аланглар, ўғлининг қулоғига алланима деб шивирлар эди.

— Кулаверинглар, ҳа, кулинглар, — деди Ҳусаинов одамларга кесатиб, — лекин Алвасти кўли эсларингдан чиқмасин. Сув омборларингга қўшиб ҳаммангни ютиб юборади у.

Бу даҳшатли кўлнинг номи тилга олиндию одамлар кулгидан таққа тўхтади. Водий аҳли бу кўл билан боғлиқ даҳшатли воқеаларнинг кўпини билади. Кўл аллақайси замонларда Маккага ҳаж қилиб қайтган бир гуруҳ зиёратчини ютиб юборган, сўнгра Ҳиндистондан келаётган карвонни, инқилоб йилларида эса бутун бошли қизил аскар отрядни, яқингинада икки йилқи билан бир тойчоқни қаърига тортган.

Ҳусаинов одамларнинг дами ичига тушганидан фойдаланиб, ҳужумни давом эттирди:

— Бундан ўттиз беш йил олдин, бир кечада, кўҳна мачит ёнида худонинг иродаси билан пайдо бўлиб қолган авлиё қабри ҳам сувга бостириглар, ҳа, бостириглар. — Сўнг Баскаковга ўгирилиб, масхараомуз сўради: — Хўп, ана, боринги, сув омборини қурдингиз ҳам дейлик, ўртоқ инженер, лекин сувни водийга қаердан олиб тушасиз? Илон сўқмоғиданми? Хомтаъма бўлманг, у ердан канал тугул ариқча ҳам ўтказолмайсиз. Ўпирилиб кетади, ҳамма меҳнат куяди. Ахир у муқаддас жой, худонинг қаҳри келади.

— Ув, Ҳусаинов, эшоннинг ўгли бўлсанг — ўзинга. Одамларнинг кўнглига гулгула солма!

— Афсона айтиб бизни чалғитманг, Ҳусаинов, — деди Баскаков жаҳли чиқиб, кейин Халилга мурожаат қилди: — Қахрамонов, марҳамат, сўнги экспедициямизнинг натижаларини ўртоқларга айтиб беринг.

Шунгача бор-йўқлигини ҳеч ким пайқаманган Халил ўзи ўтирган гишт уюмидан туриб. Баскаков ишлатган кўрсатгич чўпни кўлига олди. Чизмаларга яқин борди-ю, лекин бирор чизиқни кўрсатмади, ўтирганларга ўгирилиб қаради-да, секин, аммо алам билан гапира бошлади:

— Мени боплаб алдашибди, — деди у. — Неча кундан бери кўзойнакли илон қидираман, қани топсам! Йўқ! Номига ҳам йўқ. Тўғри, Томчи қишлоғи ёнида, булоқ бўйида эски уяси бор экан. Шуни топдим. Лекин менга ўзи керак эди. Отам илтимос қилувди. У киши — ўлкашунос. Бу ерда кўзойнакли илон борлигини эшитиб, жуда хурсанд бўлувдим, афсус... — Халил ерга қаради, жим қолди. Иигитнинг авзойи чиндан ҳам бузилган эди. Жимлик кўп чўзилмади. Халил бирдан хўмрайди, Ҳусаиновга қараб ўқрайди. — Одамларни нега аҳмоқ қиласиз, уялмайсизми, ака, — деди. — Ҳеч сеҳрланган жойи йўқ. Илон сўқмоғи деб аталган ўша жойда, ўн икки метр чуқурликда тош ёстиқ бор. Ёстиқнинг қиялиги етти градус. Шундоқ ёнгинасида булоқ бор. Булоқ билан тош ёстиқ ўртасида яширин ерости зовури борлигини аниқладик. Ўпирилишнинг сабабчилари ана шулар: тош ёстиқ, унинг остидан ўтадиган улкан ерости зовури, булоқ суви. Агар канал бетонлаштирилса, ҳеч қандай ўпирилиш бўлмайди. Бунинг учун нима қилишимиз керак? Аввало, булоқ суви ўзанга олиб келинади, сўнгра тош ёстиқ энг тубигача очилади-да, портлатилади. Тамом. Ана шундан кейин нима қурсангиз қураверинг: канал қурасизми, гидроэлектрстанциями...

Бу ёш, беғубор, софдил йигитни олқишлаб, ҳамма қаттиқ қарсақ чалди.

— Раҳмат ўғлим, илоё соғ бўл!

— Асли қаердансан, ўғлим?

— Киройи ўғлинг бўлса, шундай бўлса! Оқсоқоллар Халилни алқаб кетишди. Лекин Ҳусаинов таслим бўлишни истамасди.

— Ўйлама, қидирган илонинг сени ҳам топмай қўймайди! — деди.

Саттор бобо яна ўрнидан турди.

— Сиз бу ярамаснинг гапларига қулоқ солманг, ўғлим. Бундайлар ҳар қавмда топилиб туради. Аммо-лекин замонанинг тақдири уларга қараб қолгани йўқ. Биз мана шу жойда жамики қишлоқларнинг вакиллари қарор қиламиз: ҳаммамиз водийга кўчамиз, — Саттор бобо ҳаммага бир-бир қараб, муро-

жаат қилди. — Қандай, оқсоқоллар, қўлайсизларми?

— Сиз нима десангиз, шу-да, Саттор бобо. Кўпни кўрган, эл устида юрган одамсиз, бир нимани биларсиз...

— Тўғри-да, қачонгача катта дунёдан узилиб яшаймиз!

— Ундай бўлса, оқсоқоллар, овозга қўямиз. Шундай қилганимиз тузук, у ёқ-бу ёққа ёзадиғанлар ёзаверсин, армонда қолмасин! Чойхона гуруллади.

— Биз розимиз!

— Майли, водий гулласин!

— Э, биз ҳам яшайлик-да, бир одамга ўхшаб...

— Бўпти, тарфдорлар қўлини кўтарсин!.. Халил, ўғлим, кўзинг ўткирроқ, санаб чиқ! — деди Саттор бобо.

Халил ўрнидан ним туриб, жилмайди. Ҳамма унинг ҳорғин юзига қараб, самимий кулиб юборди.

— Ким қарши?

Қаршилардан бирортаси қўл кўтармади. Ҳатто Ҳусайновнинг ўзи ҳам, негадир, ботинолмади. Яккаланиб қолганини тушунди шекилли.

— Ана, кўрдингларми, таклиф бир овоздан қабул қилинди! — дея мулоийм жилмайди Саттор бобо, кейин соқолини мамнун силаб, жойига ўтирди. Орипов ўрнидан турди.

— Ҳурматли оталар, — деди. — Бу масалани менсиз ҳам ҳал этишларингизга ишонган эдим. Ҳақиқат ҳамма вақт ютиб чиқади. Ҳақ — ҳақлигича қолади. Сув омбори биринчи галда — сизга, болаларингизга, элга керак. Е шундай эмасми?

— Шундай, шундай.

— Хўш, сувнинг аҳамиятини сизларга тушунтириб ўтирсам, уят бўлар. Буни ҳаммангиз яхши биласиз. Сув бўлса экинимиз дуркун, ҳосили мўл бўлади. Ҳосил мўл бўлса, рўзгоримиз бут, турмушимиз тўкин бўлади. Хонадонимиздан қут-барака аримайди.

— Ҳа, баракалла, тўғри айтасиз...

— Чоллар номидан бир нарсани сўрасак майлими, катта бува?

— Майли, майли, — деди Орипов.

— Биз четда, тоғ ичкарисида яшасак ҳам водий далаларига ҳар хил заҳарларни сепаётган самолётларни кўриб турибмиз. Бу одамларга, қолаверса, ернинг ўзига ҳам зарар қилмасмикан? — деди ўрнидан туриб қоқча-как бир қария. — Эшитишимизча, Америкада бундан кўп фалокат орттиришган эмиш. Ерни заҳарлаб қўйишибди. Шунинг учун ҳосил бермай қўйибди, шу гаплар ростми? Агар рост бўлса, биз шунинг олдини олганимиз тузук эмасми? Шу дорини заҳарсизроқ қилишнинг иложи йўқмикан, деймиз-да...

— Сиз хавотир олманг, ота, — деди Ори-

пов. — Иложи қидириляпти. Олимларимиз бош қотиришяпти.

Ингилиш тугади. Чоллар мамнун тарқалди. Саттор бобо, яна бир неча оқсоқол Ориповга яқинлашди.

— Раҳмат, катта бува, халқни унутмабсиз, кенгашиясиз, — деди Ориповнинг узатган қўлини кафтлари орасига олиб, жилмаяркан Саттор бобо. — Кўпинча бола-чақа, рўзгор ташвиши билан ўралашиб юрамиз-да, катта ишлардан сал четда қоламиз! Ишқилиб, сизга ўхшаган халқпарвар раҳбарларимиз бор бўлсин!

— Сизга ҳам раҳмат, ота, — деди Орипов хурсанд бўлиб, кейин чолларнинг қўлини бир-бир қисиб, самимий хайрлашди.

ЎПИРИЛИШ

«Шундай ҳодиса юз берганидан кейин шайтон у алвастиларга ишонмай бўладими», деб ўйлади Баскаков тўғон дарвозасини қуриш режалаштирилган қояда тик қудуқ қовлаш операциясининг барбод бўлишини таҳлил қиларкан. «Нима фалокат босиб Шариф бобо билан алоқа қилиб қолдим-а?» дея ўз-ўзидан нолирди у. Тошкентга бориш учун самолётга чиқар экан.

Воқеа бундай бўлган эди: ўша кунги, учрашувдан кейин Виктор Михайлович билан Халил чизмаларни апил-тапил йиғиштириб, экспедиция отларига миниб, ўзлари қўнган манзилга қараб жўнаб қолишди. Шариф бобо ҳам эшакда изма-из йўлга тушди. Енма-ён, тўзон кўтариб бораверди, уларни гапга солди. Орқароқдан эса, уларнинг изидан иккинчи гуруҳ — Саттор бобо бошлиқ юқори кишлоқлик бир тўда чоллар келишарди.

Баскаков Шариф бобога миннатдорчилик билдирди:

— Ота, бугун бир мардлик қилдингиз-да, кўчишга биринчи бўлиб рози бўлдингиз. Ҳамкишлоқларингиздан кўрқмадингиз-а?

— Э, ўғлим, биз шарти кетиб, парти қолган одаммиз. Ҳукуматга гап қайтариб бўладими? Энди бизда илгариги куч-қувват қайда дейсан?

Шариф бобо кўзига ёш олди, товуши қалтираб чиқди.

— Сизга нима бўлди, ота? — деди хайрон бўлиб Баскаков.

— Ўзим... бурунги замонларни эслаб кетдим, — деди Шариф бобо, яктагининг этагини қайириб кўзини артар экан, кейин эшагини ниқтаб, ўзиб кетди. Эгарда кичкинагина бўлиб, букчайиб ўтириб олган бу чолни ички бир дард узоқ вақт эзиб, кемириб келганга ўхшар эди.

Бу одамлар Кўккишлоққа келиб, унинг уйи яқинида экспедициянинг вагон уйчаларини

ўрнатганларида, Шариф бобо ғазабдан ўзини қўярга жой тополмай қолди. Бу одамларнинг оғиз-бурун ўпишишлари, баҳслашишлари, нуқул нималарнидир текширишлари, кавлаштиришлари унинг гашига тегар эди. Аммо, кейинроқ нима учундир, бирдан хотиржам бўлиб қолди. Кўнглида бир илинж пайдо бўлди: агар Кўкдарёнинг бошидан то Алвасти кўлигача ҳамма нарса сув остида қоладиган бўлса, унда яна ҳам яхши: худонинг хоҳиши билан унга нажот йўли топилади. У ёқда, янги жойда эса ўзгача ҳаёт изга тушиб кетади. Янги жой ҳамма вақт қўл келади, чунки эски гуноҳлардан йироқда бўласан. Мана, шунинг учун ҳам Шариф бобо чойхонада фаоллик кўрсатди. Фақат Хусаинов отаси — кекса эшон билан бир бўлиб, таҳқирлади. Бироқ Шариф бобо уларнинг ўзига нисбатан бирор жиддий айбнома айта олмаслигига кўзи етарди. Агар иш чаппасига кетадиган бўлса, у ҳам нима дейишини ўзи билади. Шариф бобо ота-боланинг қабиҳ кирдикорларидан хабардор. Уруш йилларида бу ёқларга, тоғнинг хилват гўшаларига ҳарбий чақириқдан қочганлар судралиб келишган. Бобоқул эшон ана шундай қочоқлардан бештасига бошпана берди. Уларга ачингани учун эмас. Йўқ. Уларни катта Ҳисор довонидан наридаги олис чегарага олиб бориб, картошка экишга, нўхат етиштиришга, мол боқишга мажбур қилди. Ёнинг десаларинг, ҳукуматга топшириб юбораман, деб қўрқитди. Шариф бобо ўрмон хўжалигида назоратчи бўлиб ишлаётган кезлар эди, бир куни у ўрмон айланиб юриб, эшакларга картошка ортаётган Бобоқул билан ўғли Болтага дуч келиб қолди. Қизиқ воқеа рўй берди: уни кўрган қочоқлар бирдан тумтарақай бўлиб кетди. Шариф гангиб қолди, юрагига гулу тушди: уни ўлдириб қўйишлари ҳам ҳеч гап эмас. Айниқса, забардаст чўтир юзли йигит унга ғазаб билан олайиб қаради. Кейин билса, уни негадир Қорасандиқ деб атар эканлар. Шариф Қорасандиқнинг бежо авзойидан кўрқиб, отдан тушди, лекин кўштигини кўлдан қўймади. Қочоқлар ҳам, ота-бола эшонлар ҳам қурол-ароғсиз эди.

— Водийга тушсанглр, ёрдам керакдир, қўшнилар, — деди Шариф эшонга вазиятни юмшатиш учун.

— Ҳа, майли, — деб тўнғиллади эшон.

Шундай қилиб, Бобоқул эшон, ўғли Болта, Қорасандиқ, яна Шокир деган касалманд қочоқ водийга эна бошладилар. Шокир қочоқ гоҳ тутқаноқ, гоҳ сил касалидан азоб чекар эди. Ўлгудай озгин, тинка-мадори қуриган... Айтишларича, буёқларга келганда, бақувват, юзи анордай қип-қизил экан. Афтидан, уни виждон азоби қийнар эди. Йўлда эшон у қилди, бу қилди, хуллас, Шарифни авради: «Туя кўрдингми?» «Йўқ».

Уруш тугади, қочоқлар эса аввалгидек тоғда яшайверди.

Лекин улардан уч киши ўзларининг мудҳиш ҳаётига ортиқ бардош беролмади: ниҳоят, ҳукумат олдида айбларига икром бўлишга аҳд қилдилар... Тоғдан тушиб, даромадидан бир қисмини ундириш учун тўғри эшоннинг уйига кириб келишди. Бобоқул эшон фош бўлишдан қўрқиб, қочоқларни тунда тўйдириб ичирди, кейин уларни гумдон қилди: катта бир тепада гўр қазиб ота-бола жасадларни кўмишди. Азиз-авлиёлар даҳмасига ўхшатиб, қабр устига мрамар тош ўрнатди ва бутун Кўкдарё водийсига худои таоло барча урушда ўлганларнинг юрагини ўзи кўмиб, авлиё мазор пайдо қилибди, деган овоза тарқатди.

Аммо қочоқлардан фақат икки кишигина тоғда яшаб қолди, булар — Қорасандиқ билан силга мубтало Шокир эди. Улар водийга тушишга ботина олмадилар, чамаси, уларнинг гуноҳи каттароқ эди. Фақат ўша воқеадан кейин, орадан ўн кун ўтгач, қош қорайганда Шокир Шариф бобонинг уйига пусиб келиб, «Кези келганда, мана шу хатни онамга етказсангиз», деб илтимос қилди.

Икки йил ўтар-ўтмас, Шариф бобо чўтир Қорасандиқни Эчки сўқмоғида учратиб қолди. Узи хўмрайган эди, яна ҳам бадқовоқроқ бўлиб кетибди. Елкаларига кўкиштоб-қора тери ташланган, қарашлари ёввойи — телбанамо. Кўзи кўзига тушганда Шариф бобонинг эти жимирлаб кетди.

Билса, Шокирнинг ўлганига бир йил бўлибди. Ҳозир Қорасандиқ ёлғиз яшар экан.

— Бобоқул эшон билан ўғли Болта менга роса фириб берапти. — деди у. — Хўп, картошка майли, садқаисар, лекин уялардан тўплаган асалимга ҳам эғалик қилишяпти. Бундан кейин асални сизга олиб келаман.

— Майлинг, олиб кел, — деди Шариф. Кейин хайр-маъзурни ҳам насия қилиб, кўрққанидан ҳадаҳа жўнаб қолди.

Бир неча йил у қочоқ билан боғланиб юрди, бироқ набираси Робия улғайиб, бир куни уларнинг алоқасидан тасодифан хабар топиб қолди-ю, шу-шу, Шариф бу одамдан тамоман воз кечди.

Шариф уни салкам ўн йилча кўрмаган бўлса-да, аммо Қорасандиқнинг ҳали ҳаётлигини биларди. Чунки тоғда ҳали бу одамнинг тириклигини исботлайдиган аломатларга кўп бор дуч келди. Ҳа, Бобоқул эшон водий бозорида бежиз ўн кунлаб асал сотмаётган эди!

Совхознинг марказий кўрғончасидан эшагини дикирлатиб қайтар экан, Шариф бобо ҳеч кимга гап қўшмай, уловини ниқтаб кетиб борар эди. Унинг букчайиб қолган елкаси устидаги боши кўп балоларни кўрган эди. Изма-из келаётган одамлар унинг мусичадай беозор эканлигига ҳеч шубҳа қилмас эди.

Айни пайтда унинг кичкинагина бошида қандай хаёллар гирдоби борлигидан ҳам беҳабар эди.

Баскаков чолни чақириб тўхтатди.

Улар баланд, бош айланиб, кўз тинадиган дара яқинида — тўғон қуриш мўлжалланган дарвозада тўхтаган эдилар. Дарёнинг қоялар қисган бу жойи жўшиб оқар, сув зарралари ҳосил қилган оқиш булут уларга салқин уфурар эди. Отлар бошларини сарак-сарак қилиб пишқирар, Шариф бобонинг эшаги эса тўхтаган жойида кўзларини юмиб мудрар эди.

— Оқсоқол, сув бостириладиган қояларнинг чуқурлигини сўровдингизми? Хўш, мен ҳозир уни сизга чамалаб кўрсатаман. Бу жойдан яққол билинади, — деди Баскаков.

Чол эшакдан тушди-да, худди қаддини ростламоқчи бўгандек, қўллари билан кифтига бир неча марта уриб кўйиб, Баскаковнинг ёнига борди. Халил эса унга елкамаелка бўлиб, жилмайиб турарди. У, ана шу эчки соқолли, жуссаси кичик, қотма мўйсафидда Робиянинг хислатларини пайқашга зўр бериб интилар эди.

— Хўш, сизга буни қандай қилиб аниқроқ кўрсатсам экан? — деб Виктор Михайлович бошини баланд кўтарди-да, қоялардан сув омбори ҳажмига яқин қандайдир белгини қидира бошлади. — Топдим! Ҳув, анави ерда, икки юз метр наридаги тикка жар устида, қоядаги ғорни кўряпсизми?

— Қани, қайси ғор, ўғлим? — деб қўлини қошлари устига кўйди чол. Баскаков кўрсатётган ғорни кўргач, бирдан баданига титроқ кирди. Аллақандай ҳадиксираган товуш билан шошиб:

— Йўқ, йўқ, бу ғор эмас, ўғлим, б-бу — каптархона, б-бу — ёввойи каптарлар уяси-ку!.. — деди.

— Хўп, яхши, — деди Баскаков. — Каптархона бўлса, каптархона-да. Тўғоннинг нариги боши то ана шу каптархонанинг пойигача қад кўтариб боради. Тўғон устига кенг бетон йўл ётқизилади. Ана ундан кейин каптархонангизга бемалол яёв бориш мумкин!

Шариф бобо негадир бўшашди, ўзини йўқотиб, худди таҳдид солган асалариларни ҳайдаб қочаётган одамдай эшагини гир айлана бошлади.

— Шуннай, шуннай, шуннай, — деб қайтарарди у. — Инчунин, каптархонага йўл бўлади, а?

— Ҳа-а-а, — деди энди бироз ишончсизлик билан чўзиб Баскаков, у чолдаги ўзгаришни пайқаган эди. — Халил, қани, бувангни кўтариб, эшакка миндир. Йўқса, қоронғи тушиб қолади, — деб ҳазиллашди кейин.

Йигит чолнинг ёнига бориб, эхтиром билан нимадир деди-да, уни эшакка миндириб қўйди.

Улар ҳали бир чақирим ҳам юрмаган эди, Шариф бобо тагин «И-иш...» лаб эшагини тўхтатдию чинакам каратэчилардек, икки оёғини жуфт қилиб, ерга чаққон сакраб тушди. Бедана юриш қилиб, Баскаковнинг олдига келди.

— Ҳа, ота, нима бўлди?

— Тўғон қуришни қачон бошлайсизлар?

— Шу йил бошлаймиз, шундайми, Халил? — деди Баскаков сипогарчилик юзасидан ёш инженерга қараб.

— Дарвозани текшириб чиқиб, ҳовол жой ёки ўпирилиш бор-йўқлигини аниқлаган заҳоти бошлаймиз, — деди Халил бошлигининг фикрини қувватлаб. У бу гапни Баскаковдан кўра кўпроқ чолга уктириб айтди.

— Болаларим, — дея яна уларга меҳрибонлик қилган бўлди Шариф бобо. — Бу уринишларингдан бирор фойда чиқишига кўзим етмайди. Сув омбори қуришга тўғри келмайди бу жой. Аттанг-а, қулай жой танламабсиз...

— Ия, ота сизга тушунолмай қолдим-ку? — деди Баскаков. — Сиз бугун йиғинда қишлоқдошларингиз номидан сув омбори қурилишига розилик бердингиз, қўл кўтардингиз. Энди бўлса... Қизиқ-ку...

— Мен сув омборини шу ерга қуришларингизни қаёқдан билибман. Алвасти кўлида-я! Ахир унда сув турмайди, ютиб юборади, ўғлим. Тўғонни ҳам каптархонагача кўтариб қуриш яхши эмас, у беҳосият жой. Бирор кор-ҳол бўлиб юрмасин, дейман-да, болам. Яна... ўзларинг биласизлар... Мен... айтдим-қўйдим-да...

— Қўйинг-э, бува, сизга бунақа гаплар ярашмайди, — деди Баскаков Шариф бобога нима бўлганига тушунолмай.

— Ҳа, энди, билганимни айтдим-да, ўғлим. Эскилар бир нарсани билмаса гапирмайди. Ақлимни танибманки, бу кўлда баҳайбат махлуқ яшайди, деган гапни эшитаман.

— Биз ҳам эшитдик, ота, кўп эшитдик. Илон сўқмоғини ҳам, ўпирилишни ҳам...

— Илон сўқмоғи — бошқа... лекин Алвасти кўли ёмон, — деди чол ҳали ҳам уларни ишонтиришдан умидини узмай. — Билиб қўйсанглар — яхши-да, ишқилиб. Бу кўл кўп карвонларни ютиб юборган, унда қизил аскарлар отряди ғойиб бўлган. Раҳматли куёвим Қодирни — Робиянинг отасини ҳам ана шу Алвасти кўли ютди, — шундай деб чолнинг лаблари титради, кўзига ёш чиқди. — У ҳам сизларга ўхшаб динсиз эди. Ана, оқибат, нима бўлди?..

— Ҳа, хўп, яхши, яхши! Алвастингизни ҳам эътиборга оламиз, — деди Баскаков. — Лекин сув омборини бари бир қурамай. Бу — менинг ҳавасим эмас, балки давлатнинг топшириғи, ота, тушунапсизми, дав-лат-ники!..

Шариф бобо хотиржам:

— Мен тўғон қуришларинга қарши эмасман, — деди. — Аксинча, тарафдорман, болаларим. Қўлимдан келганча ёрдам ҳам бераман, ё керак эмасми? Ахир бу жойларни мендан яхши биладиган одамни қайдан топасизлар?

— Ана бу гапнинг менга маъқул, — деди гап маромининг бундай кескин бурилишидан севинган экспедиция бошлиғи. — Бўлмаса бизга ана шу қояга олиб борадиган сўқмоқни кўрсатиб қўясиз...

— Бўпти, — деди Шариф бобо.

Эртаси субҳи содиқда Шариф бобо экспедиция бошлиғининг вагон уйчаси ёнида турар, унинг кечаги бардамлигидан, тетиклигидан асар ҳам қолмаган, эзилган, бўзарган, чамаси, тунни уйқусиз ўтказган эди. Аммо Баскаковни вагон уйча зинасида кўриши билан чол дарров юзига заифгина жилмайиш ифодасини берди, унинг саломига қуюққина алик олди.

— Ваалайкум ассалом, яхши ётиб турдингизми, ўғлим. Омон бўлинг, омон бўлинг!

— Э, раҳмат, ота, жуда эрта келибсиз-да, — деди Баскаков самимий. — Биз бўлсак ҳали ҳам ғафлат босиб ухлаб ётибмиз.

— Ҳа, ҳали ёшсизлар, уйқуга тўймайсизлар, бизга ўхшаб қарисанглар, биласизлар, одам қушуйку бўлиб қолади...

Эчки сўқмоғини тушга яқин аранг топишди. Камбаргина сўқмоқ кечга яқин каттагина майдонга олиб чиқди, тахминан, эни уч, узунлиги ўн газ келадиган бу майдон қудуқ кавлаш учун жуда қулай жой эди.

Кутилмаганда қоянинг анча тик деворида шундай ўнғай жойни кўриб, Баскаков худди боладек қувониб кетди.

— Яшанг, Шариф бобо! Жуда бизбоп майдончага олиб чиқдингиз. Раҳмат! — У чолга сизкидилдан ташаккур билдирди. Чол эса индамай терс бурилиб, изига қайтди. Эшагини йўргалатиб бирпасда узоқлаб кетди.

Халил Илон сўқмоғига бирга келган, өзгин, сертомир, эллик икки ёшлардаги портлатувчи Сумараков билан отларда олиб келинган қутилардаги аслаҳаларни бутлашга киришди, сўнг биргалашиб моторни қуришди. Чунки, аввало, бурғилаш, кейин эса қояларнинг тўғон туташини мўлжалланган қисмини портлатиш керак эди.

Баскаков эса келдию дарвозанинг тик тушган ёнбағрини синчиклаб ўрганишга тушиб кетди. Энг шубҳали жойни танлаб, қудуқ қазиш зарур эди. Қояда ҳовол, ёриқ ёки дарз кетган жойларнинг бор-йўқлиги, унинг сувни сингдириш-сингдирмаслиги, мустаҳкам ёки мустаҳкам эмаслиги — бари фақат портлашдан кейингина маълум бўлади.

Портлатишга икки кун тайёргалик кўрилди. Мана, ниҳоят, портлаш олдидан ҳамма ўзини пана жойга олди. Тугмача босилди, қоя бирдан

дахшат солиб қўзғолиб — қулоқни қоматга келтириб гулдиради, акс садоси узоқ вақт янграб турди, Баскаковга акс садо тоғлар ёнбағрини уч марта айланиб, яна шу ерга қайтиб келгандек туюлди. Портлашдан кейин унинг қулоғи анчагача шанғиллаб турди.

Яна икки кун вақт қизилга бўялган сув ёстигини тайёрлашга кетди. Силкиниш бошланди. Баскаков ҳам, бошқалар ҳам собрсизлик билан қузатишга киришди. Албатта, ҳамма ҳадемай ғалабага эришишни ёки, аксинча яна узоқ вақт қидиришга тўғри келишини яхши ҳис этиб турарди.

Аввал бошда сув ўқтин-ўқтин сочилиб, емириб оқди, кейин эса тўхтади. Сув сатҳида фақат портлашдан ҳосил бўлган енгил, упадек майин тош чанги қўшилиб оқарди.

— Ур-а-а-а! — дея қичқириб юборишди қидирувчилар.

Баскаковдан бошқа ҳамма қичқирди. Экспедиция бошлиғи кўзини сув сатҳидаги чангдан узмасди. Унинг қидирувчилик ҳаётида ҳар хил ҳодисалар жуда кўп кечган. Баъзи ҳолларда сув кун бўйи ҳеч қаёққа тортилмай тураверади, сўнг эса бирдан шимилиб, бирор ёриққа кириб ғойиб бўлади. Фақат ташвиш турганинг қолади, холос.

Лекин бу сафар кун бўйи кутишга ҳожат қолмади. Ярим соатдан кейиноқ сокин сув юзасининг ўртасида, гўё чирмовикнинг тўнкарилган гулидек кичик чуқурча ҳосил бўлди, чуқурча айланавериб-айланавериб, охири баҳайбат гирдоб вужудга келди, у шовқин солиб қояга сурилди.

— Иш пачава, — деб Баскаков умидсизларча қўл силтади.

— Эҳтимол, бу портлаш жуда чуқурга таъсир қилгандир, — дея Баскаковни юпатишга уринди Халил. Ўзининг эса кўзлари қип-қизариб кетган, алаmidан йиғлаб юборишга тайёр эди.

— Йўқ, Халил, менга ишонавер, бу — ўпирилиш!..

— Баъзан таваккал қилганининг иши битиб кетади. Энди янги дарвоза қидиришга тўғри келади. Бу ярим йилча вақтни олади, яна сметаларни тасдиқлатиш, давлат комиссиясининг мажлиси... — деди ҳафсаласи пир бўлган Сумараков бошини чайқаб.

У ҳам, Баскаковга ўхшаб, бундай ўпирилиш оқибати нима билан тугашини аниқ биларди.

— Келинг, ваҳимага тушмайлик. Бу ҳовол жойими ёки ўпирилиши — ҳали текшириб кўриш керак, — деди Баскаков ўзини қўлга оларкан. — Қани, йигитлар, ишга киришинглар. Мен Тошкентга кетдим, бориб, электрон-нуртўпи олиб келмасам бўлмайди. Қояни отиб, синаб кўрамиз!..

РОБИЯ БЕГИМНИНГ СЕХРЛИ ТАСБЕҲИ

Халил сўнгги икки кун чарчаш нималигини билмай; дам ҳам олмай телбаларча ишлади. У қояга тирмашиб чиқишнинг ҳадисини олди, икки кечаю икки кундуз ичида ўнг дарвозанинг сув сирқиб оққани маълум бўлган тик жойларини текширди. Уни ўпирилишнинг бор-йўқлиги қизиқтирарди, аммо ундан дарак топа олмади, бундан Халилнинг кўнгли ёришди. Портлатувчи Сумараков гарчи ундан икки баравар ёши улугроқ бўлсада, Халилдан қолишмади, бироқ бу ишнинг ҳадисини Халилдан кўра камроқ олган эди. Шунга қарамай, у ҳам улкан қоянинг катта қисмини обдан текшириб чиқди. Ҳар ҳолда, Сумараковнинг омади келмади. Иккинчи кун тушликдан кейин у тош деворнинг қалтис қиялигида осилиб қолди; мўлжални сал хато олган экан шекилли, бошқа майдончага ошиб ўтаётганда, кўтарилиб кетди-да, туртиб чиққан қиррали жойга ўнг ёнбоши билан урилди: тос суяги билан сон суяги шикаст еди.

Сумараковни экспедицияга олиб бориш учун Халил қоядан ўқдек учиб тушди. Кейин уни минг азобда лагерга олиб борди. Бунга ҳам бир кечаю кундуз вақти кетди.

Совхознинг марказий кўрғончасидан қайтгандан бери Шариф бобонинг ороми бузилди. У ҳовлида бекордан-бекор югурар, гоҳ экспедициянинг вагон уйчасига яқин келар, гоҳ сел оқими дарё қирғоғига чиқариб ташлаган ёнғоқ кундасида чўнқайганча ўйга ботиб ўтирар эди.

Бобосининг бундай безовта хатти-ҳаракати Робиянинг ҳам диққатини тортди. «Бобомга нима бало бўлди?» деб ўйларди у. Робия бобосини ҳол-жонига қўймади, ундайига ҳам, бундайига ҳам сўраб кўрди, бари бир, фойдаси бўлмади: бобоси жавоб беришдан бош тортди, маъни-матрасиз гўлдираб осонликча қутулишга уринди, ҳазил-ҳузул қилиб дардини яширди.

Шундай бўлса ҳам, Робия бобосининг олазарак кўзларидан қандайдир мубҳам бир ташвишни, саросимани ўқди. Бобоси тоғ тарафдан, айниқса, Кўкдарё дарвозасидан кўз узмасди.

Бир куни эрталаб Робия одатдагидек барвақт ўрнидан турди, хоналарга, ҳовлига кўз ташлади — бобоси уйда йўқ. Қаёққа гойиб бўлди-кан? Эшак тушовда турибди, баҳор тошқини ювиб ўтган жойда қовжираб қолган ўт-ўланни чимдимлаб юрибди. Бобосини тополмагач, Робия хавотирда вагон уйчалар сари чопди. Бир маҳал қараса, бобоси ўша ўзи Халил билан қайси куни оқшомда гаплашиб ўтирган улкан харсангтош устида серрайиб

турибди. Қиз ҳайрон бўлди. Бобосининг ҳеч бундай одати йўқ эди...

Тоғлар тизмаси мағрибда ҳали тўқ би-нафшаранг тусда, машриқда эса қуёш чиқай деб турибди. «Намоз ўқияптимикиан? Йўғ-э, намозни қиблага қараб ўқишади-ку, бувам эса анави қоя тарафга қараяпти».

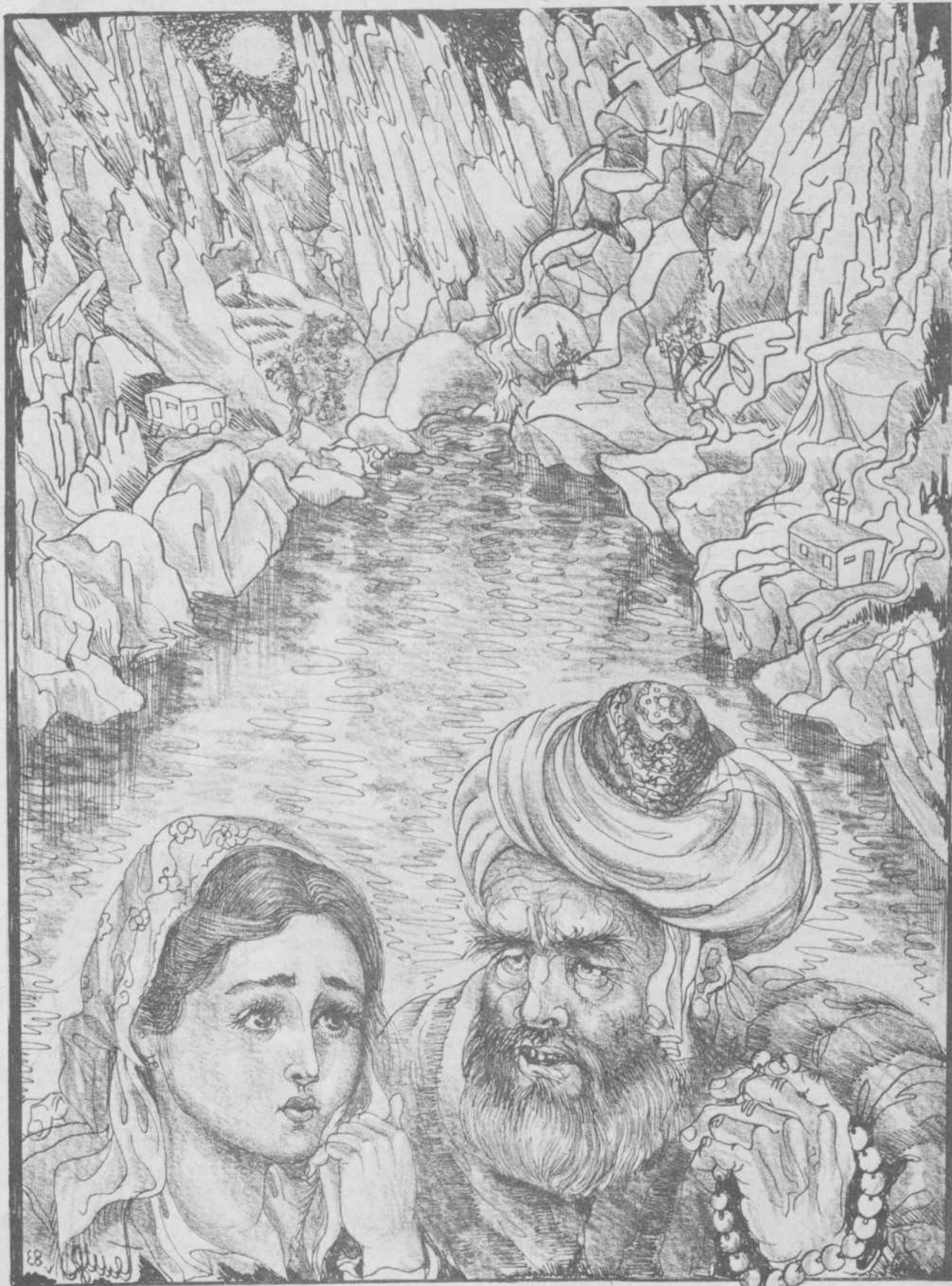
Робия бобосини чақирмоқчи бўлди-ю, лекин бу шахдидан тушиб, оёқ учиди оҳиста юриб харсангтош ёнига келди.

Ҳавзада аввал қўрқа-писа сийрак ва нозик зар ипларини сочиб қуёш ҳам ўзлигини намоен қилди, бир лаҳзадан кейин аввал Кўкдарёни, кейин бутун водийни унинг ёрқин ёғдуси тутиб кетди. Гир-теварақдаги қоялар тўқ бинафшарангдан қизил-кўнғир тусга ўтди. Бобо бўлса, қўлини пешанасига соябон қилиб, қаёққадир, олисларга тикилиб қаради, сўнг белбогининг қатидан тасбеҳ чиқариб, пичирлаб дуо ўқиди. Қизик, шу топда Робия ғалати ҳолнинг гувоҳи бўлди, тўғри, у дуо ўқилишини бир неча марта кузатган эди, бундай вақтда бобоси доим юзини қиблага қаратиб турарди, ҳозир эса тик турганича бошқа ёққа сажда қиляпти. Ажабо, бобоси яна бир нималарни шивирлаб, тасбеҳдан битта донасини чиқариб олди-да, узоққа — қоя томонга улоқтириб юборди. Робия бу тасбеҳни илгарилари бобосининг қўлида ҳеч кўрмаган эди. Мана шу қаҳрабод шодалар орасида алоҳида сеҳр кучига эга бўлган учта ялтироқ тош борлигини, уни раҳматли бувиси Робия бегим ўн беш ёшли ўспирин Шарифга ҳада этганини, амир Абдулаҳаднинг катта хотини — Робия бегим ўзининг ҳам катта бувиси эканини қаёқдан ҳам билсин...

Робия бегим, сўнгги нафаси чиқаётганда бу тасбеҳни суякли набирасига бериб, шундай васият қилган эди:

— Тасбеҳни қўлингга олиб, гапларимни диққат билан эшит. Тасбеҳ — сеҳрли, у менга бобомдан мерос қолган, буни эса унга мағриблик сўфи берган. Тасбеҳда сўнгги имомлардан бири — пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг бевосита меросхўри бўлган одамнинг муҳри бор. Умрингда бу тасбеҳни ҳуда-беҳуда ҳеч қачон ишлата кўрма. Агар сенга зарур бўлиб қолса, ўшанда ялтироқ тошлардан бирини чиқариб ол-да, афсун ўқи, сен лаънатлаган одамлар албатта бир фалокатга йўлиқади. Уч сеҳрли сўзни эсингда тут, лекин зарурати бўлмаса асло уларни эслама, йўқса, жин ўзингни чалиб кетади. Яхшилаб эслаб қол: «Илоё душманларим ақлдан озсин, арвоҳи қақшасин, ҳамма ёғи тубсиз жаҳаннам бўлсин». Ақл, арвоҳ, жаҳаннам. Эсингда тут. Лекин ҳуда-беҳуда хайф қилма...»

Робия бегимнинг хотираси ҳаққи, Шариф бобо ўз набирасини унинг табаррук номи

۴۸

билан атади. Шариф ҳаётининг энг оғир дами учун сўнги патрондек сақлаб қўйган ўша сеҳрли тасбеҳни умр бўйи авайлаб асради. Мана энди ўша дам етиб келди. Шариф бобо Робия бегим тасбеҳининг сеҳрли кучини биринчи марта ишга солди. У, шу эрталаб Баскаков экспедицияси фалокатга йўлиқсин, деб совуқ нафас қилди.

Бобосининг ғалати қилиқларини кузатавериш жонига текканидан:

— Буважон, бу ерда нима қиляпсиз? — деб кичкирди Робия.

Чол чўчиб тушди. Аъзои бадани қалтираб кетди, лекин сир бой бермади — неварасига ҳатто қайрилиб ҳам қарамади, фақат тўнғ овозда:

— Халақит берма! — деб тўнғиллади. Кейин қўли билан «Кет!» ишорасини қилди.

Робия тушунмаганга олди, харсангтошга тирмашиб чиқди. Ҳа, мана, ўша куни Халил билан ўтирган жойи.

Қиз тантиқланди:

— Буважон, каллаи саҳарданоқ бу ерларда нима қилиб юрибсиз?

— Нима ишинг бор! — деди чол жаҳли чиқиб. — Ҳожатга борсам ҳам сендан сўрашим керакми? Бор уйга!

— Айтмасангиз, бари бир кетмайман, — дея эркаланди қиз.

Набирасининг қайсар табиатини билган Шариф бобо энди мулойим гапирди:

— Уйга бор, эна қизим, чой қўй, мен ҳозир орқангдан етиб бораман, — Кейин ён берган бўлди. — Нима қилардим, ўтирибман-да, томоша қилиб. Э, қариллик қурсин, уйқу йўқ.

Робия харсангтошдан ирғишлаб тушди. Тасбеҳини белбоғининг қастига беркитиб, набираси билан кетма-кет Шариф бобо ҳам бедана юриш қилиб жўнади.

Робия бегим тасбеҳининг сеҳрига ишонганиданми ёки бошқа бирор сабабга кўрами, Шариф бобонинг кўнгли тўқ эди.

Ўша куни экспедиция бошлиғи тоғдан хафа келди. Тоғда қандайдир кўнгилсизлик юз бергани кайфиятидан кўриниб турарди. Баскаков отдан тушган заҳоти Шариф бобо уни саволга тутди:

— Ҳорма, ўғлим! Ишларинг юришиб кетдими?

— Ишлар пачава... — деди у истар-истамас. Шариф бобо бу жавобдан дили ёришиб кетганини сездирмасликка тиришди.

Экспедиция бошлиғи қандайдир ҳужжатларни шошилиб тўплади. Шариф бобо эса вагон уйча яқинида ўралашиб, ундан нари жилмади.

Баскаков геологлар тамғаси босилган экспедиция «уазиг»ини юргизар экан, кабинадан туриб, чолга тайинлади:

— Шариф бува, бу ерга кўз-қулоқ бўлиб турасиз. Мен Тошкентга кетяпман. Бир-икки

кунга. Машинани совхознинг марказий қўрғончасида, Мойлиевникида қолдираман. Халил тоғдан келса, айтинг, бориб уни олиб келсин, хўпми?

— Ҳай, ҳай, начайник, бош устига... — дея хурсанд жавоб берди Шариф бобо, лекин қув кўзларини Баскаковдан узмади: чамаси, инженернинг қалбидаги ташвиш хурсандчилигига арзийдими-йўқми, шуни билмоқчи эди.

Баскаков жўнаб кетди. Шариф бобо ёшлардек зипиллаб югуриб харсангтош олдига келди. Бир лаҳзада унга тирмашиб чиқиб, қўлини соябон қилди-да, тоғ ҳалқаси ёрилган жойга, яъни экспедиция ишлаётган тарафга тикилиб қарай бошлади.

Робия машина гувиллашини эшитиб, кўчага чиқди. Олдин вагон уйчалар томонга ўтди, у ерда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгандан кейин дарёга қараб юрди, яна харсангтош устида бобосини кўриб қолди. «Бувам нега ҳадеб бу ерга келаверади?» дея ҳайрон қолиб бир оз ўйлаб турди-да, унга қараб юрди.

Шариф бобо уни узоқдан кўриб, юзига гамгинлик тусини берди ва биринчи бўлиб гап бошлади:

— Сен, эна қизим, ўша қояларга анграйиб туришимни кўриб ажабланаётгандирсан. Майли, сенга айтсам айтай, билиб қўй: бувинг раҳматли билан тўйимиз худди мана шу кунларда бўлиб ўтган эди. Шунгаям, мана, олтмиш қовун пишиғи ўтибди. Унга совчи юборсам, «Кув бола ҳув анави каптархонадан темирқанот бўлган каптар олиб келсин», деб шарт қўйибди.

Робиянинг кўзлари чақнаб кетди.

— Вой, қандай қизиқ-а! Бува, наҳотки, сиз шундай даҳшатли баландликка чиққан бўлсангиз, — дея у ҳам қафтани пешонасига қўйиб, аранг қора нуқта бўлиб кўринган қоядаги каптархона тарафга тикилди, орадаги масофа икки-уч чақирим келар эди.

— Бўлмаса-чи, эна қизим, ахир, мен бувингга қаттиқ кўнгил қўйган эдим-да, бошқа бировга насиб қилишини хоҳламасдим. Шундай қилиб, десанг, шартини бажардим. Каптархонага чиқдим. Пастдан тирмашиб чиқолмадим, қоянинг тепасидан арқон ташлаб, олиб тушдим. У жой билан гор оралиғи йигирма беш газча...

— Вуй, қойилман сизга...

— Бу бизда оилавий анъана бўлиб қолувди, — деди Шариф бобо сирли қилиб.

— Ҳақиқатан ҳам, буважон, одамнинг мардлиғи ана шунда синаб кўрилади-да, — дея Робия кулиб, дарё соҳилига югуриб кетди. — Мен ҳам бир синаб кўраман!

Яна бир кундан кейин Шариф бобо субҳи содиқда тагин харсангтошга қараб йўл олди.

W

Бу сафар ухлаб ётган Робияни эҳтиёткорлик билан устидан қулфлади, хона деразасига эса камиш тўсиқни тушириб қўйди. Тагин у қуёш олдидан пичирлаб афсун ўқиди, тасбеҳ шодасидан яна бир ярқироқ донасини қоя томон итқитди...

Шу куни адл тушда Халил тоғдан ҳамма жойи тимдаланган, жароҳатланган Сумараковни олиб келди. Шариф бобо буларни кўрган заҳоти пахса уйига кириб ғойиб бўлди. Иситмаси чиқиб, дағ-дағ титрай бошлади.

— Эй парвардигор, — дея асабий пичирлади чол, — афсунларим бекор кетмабди, бу гуноҳлари учун бандаи мўминингни ўзинг кечир.

Робия эса қўлидан келган ёрдамни аямай, ғамхўрлик кўрсатди, у Халилга Сумараковни отга кўндаланг ётқизишга кўмаклашди, чунки портлатувчининг ўзи эгарда ўтира олмас эди. Бир неча дақиқадан кейин улар йўлга тушдилар. Халил имиллаш мумкин эмаслигини жуда яхши тушунарди. Нима бўлса ҳам тезроқ совхоз касалхонасига етиб олиши зарур.

Кечкурун Халил лагерга ёлғиз ўзи қайтди. Мойлиевнинг кўрсатмасига кўра, Кўкдарё касалхонасининг бош врачлари касални район марказига олиб кетди. Робия ҳам уларга ҳамроҳ бўлиб борди.

— Ўзи районда ишим бор эди, қолаверса, беморга унча-мунча ёрдамим тегиб қолар, — деди.

— Майли, — деди Халил. — Отни Мойлиевникида қолдираман, қайтишда миниб келарсиз, ўзим машинада кетаман...

Халил тўппа-тўғри Шариф бобоникига қараб югурди.

— Бува, уришмайсиз-да, Робия бизнинг касалимизни районга олиб кетди...

— Сен мени зolim деб ўйлама, — деди чол ўзига ярашмаган бир алпозда салмоқлаб. — Одам одамга оғир кунда керак бўлади. Бизни оми деб кулма, болам, биз ҳам сенларга ўхшаб янги замон одамларимиз. Виламиз, одам одамга дўст, биродар... — Шариф бобо бу гапларни шундай майин товушда айтдики, нутқининг бинойидек силлиқ чиққанига ҳатто ўзи ҳам ҳайрон қолди.

— Раҳмат, — деди Халил. — Бўпти, бува, мен тоққа кетдим.

— Бунча шошмасанг? Чой-пой ичиб ол, ана, муздаккина қатиқ бор.

— Вақт йўқ, бува, вақт йўқ — деди Халил. Шундай деб экспедицияда қолган сўнги отни эгарлаб минди-да, тоққа жўнаб кетди.

Икки кечаю кундуздан кейин Халил тоғдан кийимлари йиртилиб, ҳолдан тойиб, лекин кайфи чоғ бўлиб қайтди. Кўринишидан қандайдир муҳим ишнинг урдасидан чиққани, шу сабабли толиққанига ҳам қарамай, хур-

сандлиги, мамнунлиги сезилиб турарди.

— Шариф бува, Робия қайтмадими? — деб сўради у чолдан.

— Йўқ, ўғлим, Робиядан ҳам, Баскаковдан ҳам дарак йўқ.

— Ҳа, Баскаковга-ку, ҳали эрта, аммо набирангиз нега йўқ? — дея йигит вагон уйчага югуриб кирди-да, апил-тапил кийиниб чиқди. Отни қамчилаб, Қўкқишлоққа жўнади.

КАПТАРХОНАНИНГ СИРИ

Халил Робияни тоғ дарвозасининг нариёғида, совхоз марказий қўрғончасининг ярим йўлида учратди. У дара бўйлаб, тоғ дарёси қирғоғи ёқалаб дарвоза ёнидан йўл босаркан, ўнг соҳилга, ўша қояга назар ташлади. Шу ҳафта ичида бу қоя унинг асабларини роса қақшатди. Ҳа, фақат унигина эмас, балки Баскаковни ҳам... Бечора Сумараковнинг эса бу ерда суяги синди... У жойда нима юз берганини умуман айтиш қийин. Халил дарвоза рўпарасида отини тўхтатиб, ўзи учун жумбоқ бўлган ўша ҳалқачага синчиклаб қаради. Ёнди у бу қояларни беш қўлдай билади. Алвасти кўлининг сиридан ҳам хабардор. Буни билишса, хурофотчилар ҳам ажаблансалар керак. Халил кейинги икки кунда сув ўтказадиган тирқишни текширди, яъни ёрдамчи ишчилардан сувни қизил маъдан бўёғига бўяб, уни портлатувчи тик қудуққа тўхтовсиз юбориб туришни илтимос қилди.

Аввал тик ёнбағирдан пастга — дарёга тушди, бироқ сизиб чиқаётган рангли сувга дуч келмади. Шимолий қияликни текширди — бу уриниши ҳам зое кетди. Фақат, шарқий нишабликкина қолди, холос, у бўлғуси сув омборининг косасига бориб тута-шар эди. Халил биргина оддий мисолни: физикадаги идишларнинг тутатиш қондасини эслади. У шу теварак-атрофда табиий ҳовузчалар бор-йўқлигини қидириб юриб, Алвасти кўлидан чиқиб қолди. Алвасти кўли деганлари — бўйи олтмиш газ келадиган чоққина бир ҳовуз эди. Кўлга шаршарадан озгина сув оқиб тушар, бу сув ниҳоятда тиник эди.

Халил ҳам ҳайрон қолди, ҳам ўзида йўқ севинди: кўлнинг дарвоза тарафдаги қисмига тушган қизил сув биқирлаб қайнаб чиқарди. Рангли сув қўнғир-қизил кўзли каттакон саккизоёқли махлуққа ўхшаб кўл бўйлаб судраларди. Лекин Халил шубҳага тушди: бу уларнинг қизил маъдан сувими ёки бошқа нарсами? Ахир, кўлдан дарвозага-ча салкам уч чақирим-ку! Дарров текшириб кўрди, йўқ, ўзлариники! У кўл бўйига ҳорғин чўқди, шу кўйи бир соатча ўтириб қолди: галаба қувончидан маст эди. Халил тажриба

қилиб кўриш учун сув олди, кейин қўнғир-қизил тусга кирган кўлни бир неча марта суратга туширди.

Энди бу ернинг оддий геологик ҳовол жой эканини, гидро-қурувчилар учун ҳалокатли тирқиш эмаслигини яхши биларди. Сўнги ҳафтанинг воқеаларини эслаб, Халил хулоса чиқарди: агар Шариф буванинг гапи бўйича фикр юритилса, дарвозадаги қояларнинг Алвасти кўли билан ўзаро алоқаси маълум бўлади. Чол уларни атайлаб қоянинг шу жойига бошлаб келган: экспедиция ишларининг барбод бўлишини истаган. Чолнинг нима учун шундай қилгани йигит учун жумбоқ бўлиб қолди.

Халил Робияни узоқданоқ кўрди: қиз бир ёнга салгина қийшайиб, отни ўз ҳолига қўйганча жимгина келарди. Тимқора узун соч ўримлари эгарга осилиб тушган. Йигит от қўйиб бир лаҳзадаёқ қиз ёнида бўлиб қолишни ўйлади. Лекин ўзини тийди. Бу мўртгина қизалоқ бахш этган ҳис-туйғулардан у кутилмаганда сархушу-сармаст бўлиб қолди. Халил бунди дил-дилидан ҳис қилди. У қизни олисдан туриб томоша қилди, зеро, сенинг орзуингга айланган, вужудингнинг бир қисми бўлиб қолган кишингни кузатиш нечоғлик соз, нечоғлик гўзал! Ал-Ғаззолий севгини беш турга бўлганини, бироқ энг кучли севги қалбларда ботиний, ширин кечилини Халил билар эди. Кишилар, ҳали бир-бирларини билмасдан туриб, бир-бирларига меҳрларини сингдирадидилар. «Бир кўришда севиб қоладиган» ана шу ҳолат завқи табиийга асосланган чинакам муҳаббатдир. Табиатда сир қанча кўп бўлса, одамда ундан ҳам кўпроқ. Бу сирлар китобини Халил аста-секин варақлай бошлади. Қаршисидан келаётган енгил, гулдор чит кўйлак кийган мана шу мўртгина қиз севгисини охиригача ўқиб чиқиш бахти ёлғиз ўзигагина насиб этишига шубҳа қилмас эди. Эҳ, орзулари амалга ошса, қандай яхши бўларди-я!

Аммо телепатия, биопол деб аталадиган ўша олтинчи сезги Робиянинг қалбини ногоҳ ҳаяжонга солди, у кутилмаганда севимли кишининг яқинлигини, илиқ меҳрини туйди. Қиз эгарда қаддини ростлаб, оёғини узангига тираганча ўрнидан сал кўтарилиди, теварак-атрофга аланглай бошлади, ногоҳ йигитга кўзи тушди-ю, алдоқчи саробнинг ўйини эмасмикин, деган хаёлга бориб бирдан юраги ҳаприқиб кетди... Атроф ҳар томондан виқорли тоғлар билан ўралган, ўйноқи дарёю туядек чўк тушган харсангтошлар йигит билан қизнинг висолига гувоҳ эди. Ҳатто тоғ дарёсининг шовқини ҳам юракларнинг жадал ва беором зарбини босиб кетолмасди. Қиз ҳам, Халил ҳам бир-бирига қараб от қўйди. Улар йўл ёқалаб ўсган баланд буталар панасида бир-бирларига дуч келишди. Қиз

ҳам, йигит ҳам бир бутун вужудга айланиб кетишга тайёр эди. Лекин уларнинг ҳар иккаласида ҳам бунга журъат этмади. Фақат кўзларигина беадад ғавро қилар, қўллари эса бир-бирига чирмашиб борарди.

— Халил ака!

— Робия!

Қиз ҳам, йигит ҳам нималарнидир пичирлар, қайсидир сўзларни айтишга чоғланар, аммо ихқори дилдан ўзларини тияр эдилар.

— Йшларингиз қалай? — дея бир оз ўзини босиб сўради Робия.

— Яхши!.. — деди йигит чеҳраси қуёшдай ёришиб. Қиз бу таниш табассумнинг маъносини уқишни алақачон ўрганиб олган эди. Агар йигит ўзини тамоман бахтиёр деб ҳисобласа, демак, унга ҳам яхши-да.

— Негадир кўнглим ғаш, — деди Робия жиловни бўшатар экан.

— Ро-би-я, — деди ҳаяжонланган йигит секин бир оҳангда. Улар қўлларини бир-бирларига тагин чўздилар...

Жониворлар ҳам отликларни ташвишга солмай, туйғуларига халал бермай, бир текисда оёқ ташлашга интиларди.

Тоғлар сукутда, дарё эса тиниқ, мусаффо сувини гулдираб водийга оқизиб ётибди. Йигит билан қиз бир-бирларининг қўлларини бўшатмай, маҳкам ушлаб олган, тилларига эса бир-бирларининг исмидан бўлак сўз келмайди.

— Халил ака!..

— Робия!..

Отлар юришдан тўхтади. Уларнинг лаблари шағал орасидан ўсиб чиққан майсаларни чимдйи бошлади, йигит билан қизнинг дудоқлари эса бир-бирига назокат ила туташди. Лекин бу жуда тез, бир лаҳзадагина бўлиб ўтди.

Робия дарров ўзига келди:

— Халил ака, нима учун тўхтадик?

— Кўрмаяпсизми, отларимиз ўтлаяпти, очиқиб қолишибди, — деди йигит тағдор қилиб.

— А-а-а, ҳали гап буёқда денг, мен бўлсам уларни сиз тўхтатибсизми, деб ўйлабман! — деб кулди Робия. Унинг кулгиси шўх эди.

— Чув, чув, кетдик! Кетдик! — дея бирдан қичқирди Халил.

Халил қизга анави қоялар ўзини қолдан тойдирганини, лекин бари бир, уларни мағлуб этганини сўзлаб берди. Робия йигитнинг ҳикоясидан ҳайратга тушди. Алвасти кўли билан виқорли қоялар ўзаро туташ эканидан ажабланди.

— Бу қоя ҳам куйдирадиган, — деб Робия Халилга сирли нигоҳ ташлади.

— Бу «қиз» билан мен ҳали таниш эмасман, у мен учун ҳали ифбатли бир «қиз», —

дея ярим ҳазил, ярим жиддий жавоб берди Халил. Бу қояни у эртага текширишни мўлжаллаб қўйган эди.

— Ҳув, анави ғорнинг тепасини кўряпсизми? — деб сўради ундан. Робия тик дарада оғиз очиб турган туйнукни кўрсатиб.

— Ҳа, биламан, каптархона, — деди Халил.

— Халил ака, ўша ёққа бир кунмас-бир кун сиз ҳам албатта чиқишингиз керак! — шундай деб Робия Шариф бобосининг ҳикоясини айтиб берди. Кейин қўшиб қўйди. — Бу оиламизда анъана экан.

— Унда, мен ҳам шошилишим керак, йўқса, ҳадемай бу қахрамонликни такрорлаш бахтидан маҳрум бўламан, — деди Халил кулиб.

— Қўрқасизми? — деб ҳайрон бўлди Робия.

— Йўғ-э, Робия, нега қўрқай. Тўғон битгандан кейин у ерга чиқишнинг қизиги қолмайди, демоқчиман.

— Нега?

— Негаки, тўғон ўша каптархона билан баб-баравар бўлади, яъни унга ҳамма бора олади.

— Ундай бўлса, шошилинг, Халил ака, — дея Робия отига қамчи босиб чоптириб кетди...

Баскаковдан ҳамон дарак йўқ эди. Шунга қарамай, Халил дарвозанинг каптархона жойлашган чап қирғоқдаги қоясини текширишга киришди.

Ёввойи каптарлар ғорига пастдан ҳам, юқоридан ҳам яқинлашиб борди. Бироқ қанча хомчўт қилиб кўрмасин, уни дарров ишғол қила олмади. Пухта тайёргарлик кўриш керак эди, Аввал ўттиз-қирқ газ келадиган чайир арқон топди, ҳар эҳтимолга кўра ўнта қозиқ мих, керакли тоғ жинсларига мўлжаллаб, битта йўлтўрва олди. Агар иши ўнгидан келса, йўлтўрвага бир-иккита каптар боласини ҳам солиб олиш нияти йўқ эмас эди.

Шариф бобо кейинги кунларда Халилга жуда меҳрибон бўлиб қолди, уни ҳеч кўздан қочирмас, доим ёнида бўлишга ҳаракат қилар, унинг ишларини, ҳар бир хатти-ҳаракатини кузатиб турар эди. Ахир, у каптар воқеасини набирасига бежиз айтмаган эдида. У Халилнинг Робияга хушторлигини билар, шунинг учун бир кунмас-бир кун унинг каптархонага чиқиш учун қояга албатта тирмашишига шубҳа қилмас эди. Мана, ҳақиқатан ҳам йигит тайёргарлик кўряпти. Айниқса, Робия, Алвасти кўли билан дарё дарвозасидаги қоянинг ўзаро туташ эканини айтганидан кейин чол Халилнинг ғорга боришини жуда-жуда истади. Лекин неварасига сир бой бермади:

— Булар бари беҳуда гаплар, бу келгиндиларга ишонма, улар — кофир, — деди чол.

— Қизикмисиз, бува, ахир, улар қилни

қирқ ёрган мутахассислар-ку, — дея эътироз билдиришга уринди Робия.

— Тоғда нима бор, нима йўқ — ёлғиз худонинг ўзига аён, — деб кўнгилсиз суҳбатга хоғима бериш учун набирасининг гапини шартта бўлди.

Эртаси куни эрталаб чол Халилнинг тоққа жўнашидан хабар топдию набирасини «Бориб холангдан хабар олиб кел» деган баҳона билан Булоққа юборди.

— Шарофат холангнинг тоби йўқ эди, бориб кўриб кел, мен икки-уч кун уйда бўлмайман, ўнгирга доривор гиёҳ тергани чиқаман, — деди чол. — Бу ерда зерикиб юрма.

— Майли, — деди қиз. — Биратўла Сумараконни ҳам кўриб келаман. Ҳоли нима кечдийкин шўрликнинг...

— Ҳа, майли буям савоб, — дея уни маъқуллади бобо.

Робия йўлга тушди.

Халил вагон уйчадан чиқиб, бобоси ҳамроҳлигида эшак ортидан изма-из келаётган Робияни кўрди, им қоқиб у билан унсизгина саломлашди, одатдагидай ёқимли жилмайди.

— Беҳаё, — деб тўнғиллади буни кўрган чол. — На уятни, на бошқани билади. Худди хотинига қилгандай муомала қилади-я сенга. Кофир...

Робия индамади. Мийиғида кулиб қўяқолди. Бобоси ўзини минг замонавий одам ҳисобласа-да, буни эрта-кеч оғзидан қўймаса-да, онгида ҳали ҳам хурофот ўргимчаги солган инлар узилмай-нетмай турганини билар эди.

Шариф бобо Робияни дарвозагача кузатиб қўйди. Эшак тўқимини яна бир бор текшириб, маҳкамроқ тортиб берди.

— Энди бу ёғига ўзинг кетавер, эна қизим, — деди чол. — Эҳтиёт бўл: йўл-пўлда ўтлайман, деб эркалик қилиб қолмасин. Нўхтасини бўш қўйма. Ўрта қўрғонга борганиндан кейин орқага қайтариб юбор. Қўрқма, ўзи топиб келади уйни...

— Яхши қолинг, бува...

— Шарофатга салом айт...

— Ҳўп.

Чол Робиянинг изидан боқиб, анча пайт хаёл суриб тошда ўтирди. Сўнгра изига қайтмай, дарёдан чапга — тўппа-тўғри қояни мўлжаллаб, паст-баланд илонизи сўқмоқлар орқали каптархонага қараб кетди. Орадан икки соат ўтар-ўтмас чол фақат ўзигагина маълум сўқмоқдан худди ёшлардек чаққон кўтарилиб, қоянинг устига чиқиб тескари томонидан борди. Хилват итбурун буталари орасида ётиб пайт пойлади.

Ҳаво салқин бўлишига қарамай, итбурун буталари орасидаги хилват жой дим эди. Шариф бобони бир неча бор ширин мудроқ босди, лекин ҳеч кимнинг қораси кўринмади.

Ниҳоят, тушга яқин, ҳали чолнинг ўзи ўтиб келган Эчки сўқмоғида Халилнинг қораси кўзга чалинди, у майдонгача чаққон тирмашиб чиқиб олди. Бир оз тек туриб, нафас ростлади-да, водийга, бир чақирим наридаги дарвозага қараб қўйди. Кейин худди югурувчи-спортчилар ёки штангачилар сингари кўксидаги ҳавони бирдан чиқариб юборди-да, арқоннинг бир учини қоя тошига маҳкамлаб, уни тортиб-тортиб кўрди.

Арқоннинг иккинчи учини белига боғлади, бўм-бўш йўлтўрвасининг белбоғига эса қизил байроқчани қистириб олди, қорайган юзини офтобга буриб, кўзни қамаштирувчи нур билан баҳшлашаётгандек жилмайиб қўйди. Табассуми ниҳоятда жозибали эди.

— Кулиб қол, кулиб қол, буванг ўргилсин, — дея зардали шивирлади Шариф бобо.

Халил сирғалиб туша бошлади, каноп ип таранглашди. Девор қиялама экан, тахминан беш метрдан кейин у оёғи остидаги таянччи йўқотиб, осилиб қолди, аммо мўлжаллаб, бир марта ирғалди, кейин зарб билан яна бир марта ирғалди-ю, туртиб чиқиб турган тошга оёғини эпчиллик билан тиради. Туша бошлади.

Энди у оёғи остида, тубанликда ғорнинг оғзини кўрди. Шу пайт шовқин солиб, сал бўлмаса уни қоядан уриб йиқитаёзиб, ғордан безовта каптарлар галаси униб чиқди. У парво қилмай, ҳамон сирғалиб тушишда давом этар, фақат қайтиб чиқиш йўлини аниқлаб олиш учун вақти-вақти билан қисқа-қисқа тўхтаб олар эди. Қани эди ҳозир уни Робия кўриб турган бўлса! Хаёлига келган бу фикрдан кутилмаган бир завқ олди, лекин завқ фақат бир лаҳзалик эди. Чунки бундай қалтис вазиятда чалғиш мумкин эмас... Ана, чамаси беш-олти метр қуйида, оёғи остида чоққина, эни салкам икки газ келадиган майдонча, ундан нарида эса, ғор оғзини очиб турарди. «Кўзлаган манзилимга етдим». Бу Халилнинг хаёлидан кечган сўнгги фикр эди. Ундан кейин эса у ноҳосдан қулади, қояга зарб билан урилдию ҳушидан кетди.

Халил қанча вақт ҳушсиз ётганини билмайди. Ҳушига келиб, илк кўрган нарсаси — юксак-юксаклардаги тип-тиниқ осмон парчасию устига энгашиб турган қоянинг бир бўлаги бўлди. Энди у ўзига нима бўлганини эслай бошлади. Ҳамма нарсани хаёлида тиклади: қояга чиқишга қандай қарор қилгани ҳам, қандай тушгани ҳам аён, лекин у, қизиқ, шундан кейин нима бўлганини сира эслолмайди.

Халил ним ёнбош бўлиб ётарди. Миясига келган илк фикр шу бўлди: «Ўзимни бир кўздан кечиришим керак, ҳамма жойим бутунмикан?» У ўнг қўли билан бошини пайпаслаб кўрмоқчи бўлди, аммо даҳшатли оғриқдан яна ҳушидан кетди. Ҳарқалай, бу

қол кўпга чўзилмади. Эндиги сафар ўзига келиб, ўнг қўлининг ҳаракатсизлигини, демак, синганини эсида яхши сақлаб қолди. Халилнинг фақат ўнг қўли синмаган, балки икки оёғи ҳам бутунлай ҳаракатсиз: худди ғўладай жонсиз, карахт, мажолсиз бўлиб ётар эди. У ҳатто ўгирила олмас, боши зирқираб оғрир, фақат чап қўлигига бутун омон қолган эди. Оғзида қоннинг шўртак таъмини сезар, ташналик эс-ҳушини олиб қўйган эди. Хуллас, Халилнинг аҳволи жуда оғир эди. Шу кўйи ётиб, ҳушига келган чоғларда, йигит қандай фалокатга йўлиққанини англаб етди. Аммо бирор чора топиш керак эди. У ҳеч бўлмаса, соғ қўлига тиралиб, ёнбошига бир кўзгалиб кўришга уринди, шу пайт оёқлари томонидан юракни оздирадиган, ақл бовар қилмайдиган оғриқ келди. Халил атрофни зўр бериб кўздан кечирди, вазиятни баҳоламоқчи бўлди. Аммо бу зирқираган оғриқлар хаёлини жамлаб олишга халал берар эи. Лекин Халил тишни-тишга қўйиб бардош ва сабот билан курашди, пировардида, салгина ўрнидан кўтарилди ҳам, сўнгра соғ қўли билан сирпанчиқ ҳўл тошга таяниб, кифтини қояга суяди. Яна қаттиқ оғриқ хуруж қилиб, аҳён-аҳён ҳушидан кетиб қолар эди.

Халил бир вақт кўзини очиб қараса, яраланган оёқларию қўлини бир амаллаб ҳаракатга келтириши мумкин экан. У икки-уч марта чуқур нафас олди, кейин бироз тинчланиб, атрофига аланглаб қарай бошлади. Унинг биринчи бўлиб кўзи тушган нарса ўн-ўн икки метр нарида ташқарига туртиб чиққан оғзи очик тешик бўлди. Шуниси жуда ғалати эдики, у нима учундир ётиқ эмас, балки қарийб боши устида муаллақ кўринар эди. Дарҳол у англаб етди: демак, ғор ўпирилишдан бошланади. Аввал тумшук, сўнг уч ёки тўрт метр чуқурликдан эса жарлик... Ғорнинг ичи жуда катта. Қоронғиликда бирор нарсани кўз илғай олмайди. Кўз фақат беихтиёр ғорнинг оғзидан ёғилиб турган ёғдуга тушади.

«Йўқ, бундай қилиш ярамайди, — деб ўйлади у, — аввал кўзни юмганча, бирмунча вақт кутиш керак, кўзни очиб, фақат қоронғиликда қараш лозим». У шундай қилиб ҳам кўрди: кўзларини юмди, шу тариха уйқуга кетди. Бир маҳал уйғонса, ғор атрофи қоронғи, тешик ҳам зим-зиё... Фақат олис-олисларда милтиллаётган юлдузларни аранг ажрата олди. «Демак, тун, — дея хаёл қилди у. — Лекин ҳисоб бўйича нечанчи тун эканини айтиш қийин. Агар биринчи бўлса, унда эртага қидиришмайди. Қидирадиган одамнинг ўзи ҳам йўқ: Баскаков — Тошкентда, Робия — Булоқда, Шариф бува эса пайқагани ҳам йўқ; кекса одам уни қаерга ҳам олиб бориб қўярди. Шунинг учун бу ғорда вақтни анча қисқартиришининг пайида

бўлишга тўғри келади». Халил ўз аҳволини ва вазиятини ана шундай оқилона баҳоларди. Қизиқ, у ҳеч қанақа қўрқув, ҳеч қанақа ваҳимани бошидан кечирмади. Уни бўғинларидаги зўр огриқ ҳамда чидаб бўлмас ташналик безовта қилди. Нордон, танига ёқимли салқинлик берадиган нимадир ичкиси келди. Шу тобда Халил илк марта чакки-қатикқа туз солиб, чашма сувида тайёрланган чалопни қандай татиб кўрганини эслади. Робия уни катта ёғоч товоқда шундоққина кўз олдида шопириб-шопириб келтириб қўйган эди. Чалоп шу қадар ёқимли, чанқовбосдига шу қадар боп эдики, Халил эсланган заҳоти оғзида унинг нордонроқ таъмини сезди. Туришга беҳуда уриниб кўрган эди, огриқдан инграб юборди. У яна қоронғиликда ҳеч қаяққа алангламай қўйди, чунки уринишлари энди фойдасиз эди. Турли-туман товушларгагина қулоқ солиб ётаверди.

Қаяқдандир, пастдан рутубат эсди. Сал чапда тошга томаётган сувнинг чак-чак-чак деган товуши эшитилди. Енидаги сувга чўзилди, бироқ мувозанатини йўқотиб, нишабликдан бир неча метр пастга сирғалиб тушди, ярадор оёғини қандайдир метин нарсага қаттиқ уриб олди, урилган нарса тошдан кўра, кўпроқ темирга ўхшарди. У тагин ғор оғзидан милтиллаб кўринаётган юдузлардан бир оз узоқлашди. Энди тонг отишини кутишга тўғри келади. Бир мунча вақтдан сўнг Халилни мудроқ босди, кўп ўтмай, ҳушидан кетди.

У ғалати потиллаган товушлардан уйғонди, қараса, ғорнинг оғзида нимадир йилт-йилт этиб кўринапти. «Каптарлар-ку, — дея қувонди Халил. — Улар уйқудан кейин кўкда чарх уришади». У қимир этмай чалқанчасига узоқ ётди: каптарларнинг ғордан ўқдек учиб чиқиб ўйнашганини, чамаси, ўз ҳамроҳларини кутиб, мовий бўшлиқда узоқ кетиб қолмай парвоз қилишганини кузатди.

Осмон ёриша бошлади, ҳадемай, ҳаммаёқ чароғон бўлиб кетди. Халил энди қуёш чиқишини кутди. Каптарлар учиб кетгач, у қайғу билан хўрсиниб, бошини ростлади-да, ўнғайроқ ётди. Бирдан унинг бутун аъзои бадани тарашадек қотди, юраги болғалагандек қаттиқ зарб билан тепди. Халил даҳшатдан қотиб қолди. У рўпарасида, ғорнинг тош деворида бир қанча одамнинг ғалати ҳолатда ўтирганини, баъзи бирларининг узала тушиб ётганини кўрди.

— Ким бор?! — дея даҳшатдан ўзини йўқотиб қаттиқ қичқирди у.

— Бор, бор, бор! — деган акс садо ғордан гувиллаб эшитилди.

Гавдалардан бири аввал баланддан тушди, сўнгра пастга, салкам Халилнинг оёғи остига

қулади. У ерда нимадир гумбурлаб кетди ва сўнг тақиллай бошлади.

— Ё парвардигор, бу нима? — Халил қичқирмоқдан бери бўлиб, баланд овозда ўзидан-ўзи сўради. У шундай деб, ўзининг қақшаган асабларига далда берди.

Гавдалар ўрнидан қўзғалмас, унинг бақирғига ҳам ҳеч қандай жавоб бермас эди. Халил улардан сира кўз узмади. Гавдаларнинг юзлари кўринмасди. Фақат сочлари... Анави шинель шекилли, мана бу эса этикка ўхшайди. Халил аста-секин тинчиб, равон ва чуқур-чуқур нафас ола бошлади. «Бу, балки, балки... ўша солдатларнинг жасадидир?»;»

У ўрнидан сал қўзғалиб, ним ёнбош бўлиб олиш учун бир томонга хиёл ўгирилди, ўшанда атрофни кўздан кечириш осонроқ бўлади, деб ўйлади. Ўгирилаётиб, ярадор оёғи билан ёнгинасидаги бир нимани туртиб юборди. Нагоҳон, қандайдир металлнинг жаранлагани эшитилди. Халил қўлини чўзиб, аллақандай гилдиракни ушлади, уни ўзига тортди. Халил бунинг станокли пулемёт бўлиб чиққанига ҳайрон қолди. Ҳа, гап мана бу ёқда экан-да. Булар — солдатлар-ку. Лекин... лекин улар бу ёққа қандай келиб қолган бўлса-я? Халил саросимага тушиб ўйларкан, бир зум ўзининг аянчли аҳволини унутди.

Ғор тобора ёришиб борарди. Балки Халилга шундай туюлаётганди, аслида унинг кўзи нимқоронғиликка кўникиб қолгандир. Халил аскарларнинг жасадини санашга киришди.

— Бир, икки, уч... олти... саккиз... ўн бир!..

Кейин у пулемётни қизиқиб кўздан кечирди. Халил таҳсил олган институтда ҳарбий кафедра бор эди. Ўша ерда пулемётнинг худди мана шунақа хили билан таништиришган эди. Ҳа, бу — машҳур «Максим». Инқилоб даврининг пулемёти, дея хаёлидан ўтказди хурсанд бўлиб Халил. Бир лаҳза бўлса-да, гўё эски дўстини учратиб қолгандек, кайфи чоғ бўлди. У бирдан душман ўқини тўсадиган зирҳда пичоқ биланми, найза биланми тирнаб ёзилган ёзувни пайқаб қолди. Халил пулемётни ўзига янада яқинроқ тортди.

«Биз кўрбоши Додхонинг босмачи тўдаларини таъқиб қилдик. Лекин халқ ва инқилоб душмани Шариф Мавлонов бизни йўлдан чалғитиб, ана шу ғорга бошлаб келди. Унинг асл исми Остонақулбек — амир Олимхоннинг думи. Унга ўлим! 1923 йил 13 май».

Халил бу ёзувни яна бир марта ўқиди. Кўпчилик ҳарфлар аниқ кўринар, баъзи бирлари занглаган, тўзган, уларнинг атрофидаги бўёқ кўчган, лекин пайпаслаб тўла ўқиш мумкин эди. Зирҳдаги чизиклар изи чуқур эди, афтидан, уларни қайта-қайта ёзган бўлсалар керак.

— Шошма, шошма, — дея пичирлаб Ха-

лил ниманидир эслашга зўр берди. — Шариф Мавлонов? Ия, бу ўзимизнинг Шариф бува-ку! Фамилияси... ҳа, фамилияси Мавлонов эди. Экспедиция буйруғида кўзим тушувди... Қизиқ, ҳеч ақлга тўғри келмайди-я, ҳеч...

Халил бу сўзларни узоқ вақт, қайта-қайта пичирлади. Йигит «Ҳеч ақлга тўғри келмайди» деяр экан, Шариф бобони эмас, балки Робияни ўйлар эди. Унга ичи ачиди.

Бир фикр миясига худди ханжардек урилди: «Нима учун қаноф арқон ўз-ўзидан узилди? Узиладиган арқон эмас эди-ку? Бундай қаноф арқон 250—300 килограмм оғирликка мўлжалланган бўлади. Менинг оғирлигим эса етмиш килограммдан ортиқ эмас. Демак, уни кимдир қирққан. Эй худо, наҳотки Шариф бува?» Халил, ўзи билмаган ҳолда чолга халақит берди, чамаси. Лекин нимага халақит берди? Буни ҳеч ўйлаб тополмади.

Халилни, айниқса, пана шу кейинги фикрлар қаттиқ ларзага солди.

Қани энди тезроқ водийга бора қолсайди. У ҳамма-ҳаммасини бир бошдан тушунтириб берарди. Айни пайтда Халилнинг юрагида ҳали «Эҳтимол, бу бошқа Шариф Мавлоновдир» деган шубҳадан халос қилувчи умид учуни ҳам бор эди.

Аmmo йигитнинг бутун фикри-зикри бир нарсга қаратилган, «Чанқадим, чанқадим, чанқадим» деган зорланиш худди жом чалгандай миясига тўхтовсиз урилар эди. Халил яна сукунатда сувнинг чак-чак-чак томаётганини яққол эшитди. «Сув шу яқин орада, — дея ўйлади у, — унга албатта силжиб бориш керак». У ҳар томонга кўз ташлаб, ўзидан уч-тўрт метр нарида, горнинг дўнғроқ жойида сувнинг нуқрадек жилдираб оқаётганини кўриб қолди. Аскар декчасини эслатадиган қандайдир идишга томчи томиб турарди. Халил оғриқни енгиб, декча томон ўрмалади. У декчани қўлига олишга уринди, лекин уни жойидан узолмади. Аскарлар томонидан сув тўплаш учун қўйилган декча узоқ йиллар ичида туз билан қотиб, тошга қаттиқ ёпишиб қолган эди.

Йигит энгашди, декчанинг тошга айланган четини тишлари билан тахиллатиб, ундан сув ича бошлади. Ютоқиб-ютоқиб ичди. Сўнгра чеккага бир оз силжиб, қуруқ жойни топди. Бу каптарларнинг қуриб қолган тезак уюми эди. Халил тўппа-тўғри шу ерга ётдию ўша заҳоти уйқуга кетди.

БАҲРОМНИНГ ҚАЙТИШИ

Кўкдарё водийси нотинч эди. Халилнинг йўқолганига беш кун бўлди. Олтинчи куни Баскаков Тошкентдан қайтди. Булоқда унга

Сумараковнинг майиб бўлганини гапириб беришди. Виктор Михайлович ҳам, Абдуллаев ҳам касални бориб кўрди. У ерда улар Робияга ҳам дуч келишди. Қиз Баскаковга экспедицияда бўлиб ўтган сўнги воқеаларни ўзи билганича ҳикоя қилиб берди. Сумараковнинг аҳволи анча енгиллашган, синган суяклари тўғри битган эди.

— Виктор Михайлович, мен сиз билан кетаман, Халил акага бир кор-қол бўлганга ўхшайди, кўнглим ғаш, — деди Робия. Уялиб, бошини қуйи эгди, юзига қизил югурди.

— Қўйсанг-чи, шундай йигитга нима бўлиши мумкин, — дея далда берди Баскаков. — Бир жилмайса ҳар қандай бало-қазо ҳам сув бўлиб эриб кетади. Ҳа, ишонавер!

Лекин қиз қалби безовта эди. У йўл бўйи — то Кўкқишлоққа етгунларича ҳам миқ этмади. Баскаков уни чалғитиши учун гапириб борди:

— Э, бу Халил зўр йигит-да. Уни қара-я, бир ўзи ҳақиқатнинг тагига етибди-я, Алвасти кўли ҳақидаги афсонани чиппакка чиқарибди-я. Буванг ўша афсонани рўкач қилиб доим мени кўрқитиб келарди. Робия, шу... бувангнинг бир хил қилиқларига ҳайрон қоламан-да. Бир ҳисобга, ундан ўпкалаш ярамайди. Кекса одам-да. Замондан сал орқада қолган. Лекин, анави Ҳусайнов бошқа гап. У нега бунақайкин? Ҳеч тушунолмаман. Нар и борса, мендан ўн ёш каттадир. Ахир, совет даврида ўсган-ку. Нимагадир дунёқараши бошқачароқ. Хусусий мулкка ўчроқ...

— Ҳозир хусусий мулкка ўч бўлмаган одамни топиш қийин...

— Ана шу нотўғри-да, Робия, бундай бўлиши керак эмас-да...

Кўкқишлоқда уларни Мойлиев кутиб олди, асли камгап бу одам нимадандир мамнун эди.

— Нимадан хурсандсиз, акажон? — деб сўради Баскаков.

— Ҳа, шундай, ўзим...

— Айтинг, биз ҳам хурсанд бўлайлик.

— Қўйилман анави болага. Нима эди оти? Халилми? Э, азамат йигит экан. Алвасти кўлининг сирини фош қилди-қўйди. Ўзингиз ҳам биларсиз, Робия айтгандир... Э, отасига раҳмат. Кўп олим бола экан!.. Шунга оғзимнинг тамноби қочиб юрибди-да...

— Ия, «уазик» турибди-ку? Халил келмадими? — деб ҳайрон бўлди Баскаков.

— Келмади. Вақти бўлмагандир-да, — дея бепарво энсасини қашиди Мойлиев.

— Ана, айтмадимми? — дея ҳаяжонланди Робия. — Кўнглим сезувди. Ишқилиб, тинчлик бўлсин-да...

Улар ҳаял ўтмай, «уазик»да вагон уйчаларга етиб келишди. Шариф бобо бедана юриш қилиб уларнинг истиқболига чиқди.

— Э, хайрият-э. Келдинглари, болаларим. Бир ўзим зерикиб юрагим тарс ёрилиб кетай, деди-я...

— Нега бир ўзингиз? Халил қани? — деди Баскаков.

— Бугун олтинчи кун, дараги йўқ, — деди чол. — Қаёққа кетганиниям айтгани йўқ. Хавотир олиб ўтирибман-да, болам.

— Балки, чап дарвозани текширишга кетгандир?

— Ким билади, дейсиз. Ҳар қалай, хушёр йигит, — деди чол ерга қараб. Кейин Робияга қараб гапни чалғитди. — Қалай, холанг тузук эканми, қизим?

— Салом айтдилар, — деди Робия. — Бува, Халил ака қайга кетишлари мумкин-а?

— Тавба, қулоғинг карми? Ҳозиргина айтдим-ку!

Баскаков вагон уйчага йўл олди. Эҳтимол бирор хат-пат қолдиргандир... Кейин дарров қайтиб чиқиб, машинасида тўппа-тўғри қўшни қишлоққа қараб жўнади. У ерда экспедиция текшириш ишлари учун ўзига вақтинча олган ёрдамчи ишчилар яшарди. Аммо бу одамлар ҳам олти кундан бери Халилнинг қорасини кўришмабди.

— Биз қоядаги тик қудуққа сув ҳайдаганимиздан кейин уни қайтиб кўрмадик. Лекин Халил бизга портлаш жойидан ҳамма асбоб-ускуналарни олиб чиқишимизни тайинлаган эди, айтганини бажардик, — деб тушунтирди ишчилардан бири.

— Ҳаммани Халилни излашга сафарбар қиламиз. қани, йигитлар, қишлоқларга тарқалишайлик! Эртага эрталаб соат еттига вагон уйчалар ёнида тўпланамиз.

Баскаков ҳаммага йўл-йўриқлар бериб, ўзи ўша заҳотиёқ Мойлиевнинг олдига жўнаб кетди.

Баскаков директорни идорадан топди.

— Қувонишга ҳали эрта экан, Тошпўлат. Кўрдингми, иш чаппасига айланди?

— Нима гап? — деди ҳайрон бўлган Мойлиев.

— Халил йўқолган. Дом-дараксиз.

— Йўғ-э?! Балки бирор иш билан у ёқ-бу ёққа кетгандир...

— Ундай бўлса хат-пат қолдирмасмиди?

— Тезроқ қайтаман, деб ўйлаган-у, кейин тугилиб қолгандир...

— Бу ҳам тўғри, ишқилиб, йигитни тўхтовсиз қидиришимиз керак... Одамларни қанча тез оёққа турғизсак, шунча яхши бўлади!

Учинчи кун ҳам қидириш давом этди. Кўкдарёликлар, булоқликлар ва бошқа жойдан келган кишилар ҳам бундан четда қолмадилар. Ҳозирча қидириш натижасиз эди. Баскаковнинг сабри чидамай, область марказига ошиғич кириб борди. Тўғри Ориповга учради.

Ориповнинг ҳузурда қандайдир муҳим

масала кўриб чиқилаётган эди. Баскаков қабулхонада кутиб турди. Кўп ўтмай, ичкаридан масъул ходимлар бирин-кетин чиқишди. Котиба қиз кабинетга кирди-ю, дарров изига қайтди, икки табақали чарм эшикнинг бир табақасини қия очиқ қолдирганча:

— Кириг, сизни... — деди қисқа қилиб.

Орипов келиб-келиб турувчилар учун қўшимча тарикасида қўйилган ва ҳалигина мажлис ўтказган столга тирсагини тираб, хаёлга толиб ўтирарди. Унинг кўз олдида жуда кўп ҳужжат ва маълумотномалар тахланиб ётарди. Ҳозир Баскаковнинг диққатини сочилиб ётган варақлар жалб этмас эди. Обком секретарининг одамлар камдан-кам кирадиган кабинетига бошқа бир вақт ташири буюрганда, эҳтимол, разм солиб қараган бўларди, ҳозир эса у кирган заҳоти гап бошлади:

— Безовта қилганим учун узр, Муҳаммад Орипович.

Орипов ҳузурга кирган ҳожатмандга очиқ чехра билан жилмайиб боқишни истади, лекин бунинг уддасидан чиқолмади. Чарчоқни бир лаҳзада юздан қувиш унчалик осон эмас, албатта. Шундай бўлса-да, олис бир гўшада эзгу иш қилаётган кишини хушмуомалалик билан кутиб олишга у дил-дилидан уринди.

— Бир нохуш хабар олиб келдим. Сизнинг ёрдамингиз жуда керак бўлиб қолди, — дея иккиланиброқ гап бошлади Баскаков.

— Нима бўлди, бир бошидан айт-чи.

— Еш инженеримиз Халил Қахрамонов бир ҳафта бурун тоғда дом-дараксиз йўқолди.

— Илон сўқмоғи ҳақида маъруза қилган, доим кулиб турадиган ҳалиги йигитми? — деб сўради Орипов. «Қойил! Бир кўришдаёқ эслаб қолган экан...»

— Ҳа, ҳа, худди ўша!..

— Хўш, хўш, қандай қилиб йўқолди?..

— Ҳозирча бир нима дейиш қийин. Мен Тошкентда эдим. Бир муҳим иш билан лойиҳалаш институтига борувдим. Келсам, шу гап...

— Улкан тоғлару сон-саноксиз сойлар, даралар... Менингча, ўзингга ҳам яхши маълум: бундай жойларда ўрмондагидан ҳам ёмон бўлади, адашиб кетиш ҳеч гап эмас. Ёки бошқа бирор кор-қол ҳам рўй бериши мумкин, — деди ўйга чўмиб Орипов. — Мен тоғларни Кавказда бўлган йилларимдан бери биламан, у ердан немисларни ҳайдаб чиқарган эдик. — У телефон дастасини кўтарди... — Менга ҳарбий қисмни, кейин газчиларни уланг! Катталарини қидириб топинг!

Ориповкўнғироқ тугмачасини босди. Котиба қиз кириб, бўсағада тўхтади.

— Ўртоқ қабулхонада ўтира турсин, ўзим таклиф қиламан, — дея дарров ҳужжатлар уюмини титкилашга киришди.

Баскаков, Ориповдан ортиқча ҳеч нима

сўрамай, қизга эргашиб чиқди. Бир неча дақиқадан кейин уни қиз яна кабинетга таклиф қилиб қолди.

— Биласанми, Баскаков, ҳозирнинг ўзидаёқ, аэропортга югур. Ун беш минутдан кейин газчиларнинг вертолёти учиб келади. Сен билан бир офицер, бир солдат ҳам бўлади. Биргалашиб дарров тоққа жўнайсизлар. Иккинчи вертолёт эса куннинг охирида ёки эртага бўлади. У ҳозир Бувайдада, газ фаввора бўлиб отилиб чиқибди... Ҳечқиси йўқ, газчилар бироз кутиб туришади.

— Катта раҳмат!

— У ажойиб йигит. Уни албатга топ!.. — деб буюрди у хайрлашаётиб. — Машинангни қолдир. Уни Кўкқишлоққа бошқа биров ҳайдаб боради.

Икки кундан бери Кўкдарё тоғларида вертолёт гувиллайди, қоялар устида тўхтовсиз учади. Учинчи куни яна биттаси учиб келди. Водий майдонию тоғ тизмалари узра гир айланади, гоҳ майдончаларга қўнади, гоҳ яна кўтарилади. Улар бир неча бор каптархона тепасидан ҳам учиб ўтди, паррактларнинг гулдирашидан каптарлар шовқин солиб, ёрдан отилиб чиқар, учувчилар қушлар билан тўқнашишдан чўчиб, дарҳол йўлларини ўзгартирар эди.

Қидиришнинг тўртинчи куни ҳам тугади. Вертолётлар ёнилги тўлдиришга кетди. Баскаков ҳамини ёнида олиб юрадиган ёғоч гўлачасида ўтириб, аламли ўйга чўмди. «Ахир, Халилдан ажралиб қолишимиз мумкин эмас... Эҳ, қандай йигит эди-я, қандай йигит эди-я...»

Шу кеч кунботар чоғда Шариф бобо Робия бегимнинг тасбеҳини бекитиб қўйган жойидан олиб, яна ўша харсангтошга борди. Харсанг тепасига чиқиб, каптархона томонга қараганча, ўша машъум дуосини ўқишга тутинди ва сўнгги, учинчи ялтироқ тошни қулочкашлаб иргитиб юборди. У худодан йигитнинг ёрдаими-жимиди гумдон бўлишини ҳамда инженерларнинг Кўкдарё водийсидаги қидиришлари дарҳол барҳам топишини тилади.

У шу кўйи бир оз тик турганча нафасини ростлаб олди, ногаҳон бувиси Робия бегимнинг насихатини эслади: «Бу дуодан дамба-дам фойдаланаверма, йўқса, жин ўзингга йўлиқади».

— Эй, худо, жинларга мени дучор қилма! Банди мўминга ўзинг шафқат қил!.. — Шариф бобо пиқ-пиқ йиғлашга тушди.

Эртасига Кўкдарё водийсида бўлиб ўтган воқеа ёшларнинг ҳам, кексаларнинг ҳам эътиборидан четда қолмади. Чошгоҳда, яъни вертолётлар айланиб учини қайтадан бошлаган маҳалда, водийга Самарқанддан тоғ сўқмоғи бўйлаб, Қоратепа қишлоғи орқали ёш, қорамағиз бир йигит ҳамроҳлигида уст-боши

озода, европача кўйлак кийган, бақувват, қорувли, лекин қадди бир оз букчайган чол кириб келди: қирғий бурун, қошлари қуюқ, қоп-қора, сочлари эса оппоқ, соқолсиз, мўйловсиз... Бошида одми кигиз шляпа. Чолнинг товуши йўғон, боқишлари вазмин эди, у суҳбатдошига доим текилиб қарарди.

Чол тўппа-тўғри Сатторхоннинг ҳовлисига кириб борди. Саттор бобо меҳмонни танимади.

— Мен Баҳромман, — деди меҳмон.

— Епирай! Ростдан Баҳроммисан?

— Нима бало, кўздан қолдингми, Саттор!

— Виз сени ўлиб кетгансан, деб юрибмиз...

— Ҳе, раҳмат, ҳали ажалим етгани йўқ. Бу гуноҳкор жуссамни ҳалиям тупроқдан ташқарида судраб юрибман.

— Епирай!.. — шундан бошқа сўз тополмай қолди Саттор бобо.

— Бир қилмишим туфайли дунёда кезмаган жойим қолмади. Мана энди қариб-қуриганимда ота юртимни қўмсаб, кўргани келдим. Кўкдарё водийсида сув омбори қурилишини газетадан ўқувдим. Сувга бостириш олдидан туғилган жойларимни бир кўриб қолай, дедим.

— Яхши қилибсан. Кўп савоб иш қилибсан, бир кун туз ичган жойингга қирқ кун салом, деганлар.

— Бу ишлар жуда зўр-ку, а? Анави вертолётлар намунча ини бузилган аридай гўнғиллагани-гўнғиллаган? Ҳар куни шуми аҳвол?

— Э, сўрама, Баҳром. Булар бир инженерни қидиришти. Бир яхши йигит дом-дараксиз йўқолиб қолди.

— Ким у? Кимнинг ўғли?

— Танимайсан, бу ерлик эмас. Аммо жуда хушсуврат йигит эди. Шариф буванинг қиз невараси бекорга хун бўлиб йиғлаётгани йўқ-да. Ишқилиб, тирик бўлсин бояқиш...

— Шариф бува? Қайси Шариф бува?

— Қайси бўларди, ўзи битта Шариф бува бор-да — Мавлонов. Ошнанг-ку. Билмайсанми?

— Ия, ҳали у тирикми?

— Нима, сенга ҳамма ўлган бўлиши керакми? Худо умр берса, ҳали у юзга киради. Энди саксон олтига чиқди. Ҳали отдай.

— Тирик бўлса, нега уни қамамаган?

— Ия, сенга нима бўлди, Баҳром? Эсинг жойидами ўзи?! Уни нега қамаш керак? Чека ходими бўлса...

— Воҳ, мен аҳмоқ, воҳ, мен каллаварам!..

Меҳмоннинг ҳаяжонланганини кўрган Саттор бобо ҳеч нарсага тушунолмади. Баҳром тиззасига муштлади.

— Сволочь какая! — деди у баланд овозда русчасига сўкиниб. Сўнгра ўзбекчалаб: — Менга қара, — деди Саттор бобога энгашиб. — Қодир деган бир йигит бўларди, эллик тўққизинчи йили ҳарбий хизматдан бўшати-лудди, танийсанми?

— Қайси Қодир? Шарифнинг куёвини

айтяпсанми? Аллақачон жойи жаннатда.

— Епирай! — деди Баҳром чол. — Улганми? Нима, у Шарифнинг қизини олганмиди?

— Ҳа, шўрлик қизини ҳам кўролмайд кетди. Алвасти кўли ютиб юборди бояқишни. Овга чиққан экан... — деди Саттор бобо.

— Чатоқ бўпти. Шарифнинг кимлигини ўша йигит биларди. Мен унга айтган эдим.

— Нимани?

— Шарифни, унинг номи Остонақуллигини.

Баҳром бундан қарийб олтмиш йил олдин ўзи гувоҳ бўлган воқеани Саттор бобога батафсил ҳикоя қилиб берди.

— Хув, ўша афғони Ҳафизулла бойэсингдами, Саттор? — дея гап бошлади у. — Агар билсанг, уни мен ўлдирганман... У шунақанги молимардумхўр эдики, бунақасини икки дунёда ҳам топиш қийин. Теримизни шилгани етмагандай, хотинларимизга ҳам кўз олайтирар эди хумпар. Йигирманчи йилларнинг бошларида не-не йигитларни аскарликка — амир қўшинига жўнатди. Ўзи эса бировларнинг маҳрамини зўрлаб, айш сурди. Мени ҳам аскарликка ўша юборган эди. Амир Олимхон тахтни ташлаб қочганидан кейин Кўкчишлоққа қайтиб, мен бу разил бойдан ўч олдим. Ушанда мени Остонақулбой кўриб қолди. У амир билан қочиб кетишга улгуролмай, Ҳафизулланинг уйида бекиниб ётган экан. Кўрдию тўппончадан ўқ узиб, пичоқ тутган қўлимни яралади...

Баҳром ҳикояси шу жойга келганда гапдан қолиб, ҳансираб-ҳансираб нафас олди. Бутун гавдаси билан бир неча бор чайқалиб қўйди.

— Хуллас калом, — деб давом этди у сал ўзига келгач, — Остонақулбой мени ёрдамчи қилиб олди, мендан бутун Кўкдарё водийсига унинг чека ходими эканини, бу ерда махсус топшириқ билан турганини билдиришимни талаб қилди. «Акс ҳолда, — деди у, — қотиллигингни ҳукуматга ошкор қиламан ёки сени ўз қўлим билан ўлдираман». Шундай қилиб, мен унга ипсиз-бошвоқсиз боғланиб қолдим.

— Ҳа, ҳа-я, кечагидай эсимда: сен ундан бир қадам ҳам айрилмасдинг. — Утган кунларни хотирлаб, унинг сўзини бўлди Саттор бобо.

— Бир воқеанинг тубига етгунча, тўғри, ундан анча вақт ажралмай юрдим... Мен ўшанда, у ҳам жазо отряди билан бирга ёниб кетган деб ўйлардим. Қирқ йилдан кейин, Сахалинга аскарликка борган Қодирни учратиб қолиб, унга Остонақулбойнинг кимлигини айтиб берган эдим. Танимади.

— Бундан чиқди, Қодирнинг ўлими ҳам бежиз эмас экан-да, — деб, хаёлга толди Саттор бобо. — Армиядан қайтиб, унга куёв бўлган. Нима ҳам бўлиб, унинг асли исми Шариф эмас, Остонақулбой эканлигини билиб қолган... Э-ҳа... гап бу ёқда де... Одамнинг олеси ичида

деб шуни айтаркан-да, буни қара-я, у киши тагин гурунгларда ҳаммани оғзига қаратиб, инқилоб воқеаларини айтиб юрадилар.

— Энг мудҳиш воқеани, билсам-билмасам, у сизларга айтиб бермаган, албатта. Унинг қандай қилиб, бутун бошли қизил аскарлар отрядини тугатганини, аттанг, билмайсизлар. Эслайсанми, Саттор, ўша пайтлар бу ерда Додхонинг тўдаси иш кўрган эди? Уларни тугатиш учун Самарқанддан қизил аскарлар отряди келган эди. Қизиллар ҳаммаси бўлиб ўн беш киши эди. Улар пайдо бўлган заҳоти, бу ёққа тоғ ошиб, кутилмаганда Анвар пошшонинг ярим минг кишилиқ қўшини ёпирилиб кириб келди. Водийдан унга Додхо пешвоз чиқди; қўрбоши билан уч юз ашаддий босмачи бирга эди. Кучлар тенг эмасди. Қизиллар жангга кириш учун дарвоза ёнида тўпланишди. Лекин шу пайт Шариф Мавлонов пайдо бўлди, қизиллар командирини четга тортиб, ўзини чека ходими деб таништирди ва унга дарҳол бекинишни маслаҳат берди. «Икки кун ўтгач, яъни Анвар пошшонинг асосий кучлари жўнаб кетгандан кейин сизларни у ердан ўзим чиқазиб оламан, ана шундан сўнг Додхо билан орани очиқ қиласизлар», деб ишонтирди. Қизиллар кенгашиб, бу таклифга рози бўлишди. У қизилларни қайга яширганини биласанми? Дарвозанинг сўл қоясидаги каптархона бор-ку... ўша ерга!

— Е тавба, нималар деяпсан! — дея хитоб қилди Саттор бобо. — Афсонага ўхшайди...

— Афсона эмас, — деди Баҳром чол. — Бор гап. Қизилларни қоядан ғорга тушириб, кейин арқонни шартта қирқиб юборган... Ишонмасанг, ҳозир ҳам бордир қолдиқлари... бориб кўр.

— Шошма-шошма, — деди Саттор бобо ҳовлиқиб. — Менга қара, агар гапларинг рост бўлса, ҳозир иложи бор, чиндан ҳам кўриш керак ўша жойни. Ана, вертолётлар... — Саттор бобо азбаройи ҳаяжонланганидан Баҳромнинг жавобини ҳам кутмай, келинини чақирди. — Қизим, қорабайирни мин-да, дарров экспедицияга от қўй. Бошлигини, Вектур деган болани айт, дарров баққа етиб келсин...

— Додхо тўдаларини тор-мор қилганларидан кейин, тахминан, йигирма саккизинчи йигирма тўққизинчи йилларда, худди шу тоғ довоида, давлат чегарасидан моллар ўғринча ўтказиладиган сўқмоқда босмачилар эмас, балки фақат талончилар иш кўрдилар. Кимки Булоқдан ёки водийдан шу сўқмоқ бўйлаб Қоратепа орқали Самарқандга йўл олган бўлса, йўлтўсарлик қилиб, таладилар. Қанчадан-қанча милиционер ва маҳаллий кўнгиллилар уларни тутишга уринишмасин, бари бекор кетди. Талончилар ҳамиша зиён-заҳматсиз жуфтакни ростлаб қолардилар. Кимдир уларни хавф-хатардан ҳар гал огоҳлантириб турарди.

Шунда водийдан, вилоят марказидан босмачиликка қарши кураш олиб борадиган махсус отряд келди. Отряд командири келиб-келиб Шариф Мавлоновдан отрядга йўл бошловчилик қилишини сўради. Остонақулбой мени ҳам эргаштириб олди. Биз талончиларга кечга яқин, дарада дуч келдик. Жанг бошланди.

Ўшанда биз қизиллар тарафида туриб, мардона жанг қилдик. Мен бутун илму амалимни ишга солиб, йўлтўсарлардан иккитасини ер тишлатдим. Ҳаммаси бўлиб ўн икки чоғли киши экан. Еш, келишган бошлиғи ҳам ўлди. Хуллас, олти-етти кишини отдик. Қолган-қутгани тоққа бекинди. Шунда командир мурдаларни қопларга жойлаб олиш учун буйруқ берди. Отряд Самарқанд тарафга — Қоратепа қишлоғига қараб йўл олди. Тоғу тошга тун чўкиб қолган эди. Йўлда қишлоқ совети раисининг уйига қўниб ўтдик. Ўша кечаси жасадларни саройда сақлаб, эртасига уларни халққа кўрсатмоқчи эдик. Бундан мақсад — мурдаларнинг кимлигини таниб олиш эди. Шунда уларнинг тирик шерикларини фош қилиш осон кўчади.

Уй эгаси жуда хушмуомала, илтифотли киши экан, қаердандир кўп гўшт топиб келди, ҳовлидаги ўчоққа шўрва осди. Меҳмонларнинг қорнини тўйгазиб, ётқизди... Биз уйқуни урамиз. У эса саройдаги қопларни титкилайди. Йўлтўсарлар бошлиғи — унинг ўғли экан. Мен ўша кеча ухлаёлмадим, нимадир кўнглимни айнитди, тагин, қаердандир керосин ҳиди келиб безовта қилди. Ташқари чиқиб, уй эгасининг бутун ҳовлига челақдан керосин сепаётганини кўрдим. Одамларни огоҳлантирай деб уйга отилдим. Лекин кимдир уни ичкаридан бекитди. Мен жонҳолатда саройга чопдим, хуржунимда қирқма милтиқ бор эди, милтиқни олдим у ҳовлига отилиб чиқдим. Атроф аллақачон ёна бошлаган эди. Чол бочка ёнида челақ ушлаб турар, алангадан қутулиб чиқишга уринаётган аскар устига керосин сепар эди. Мен нишонга олиб, чолнинг кўкрагига ўқ уздим. Шу чоғ кимдир аввал елкамдан чангаллаб, сўнг дарров қўлимни буради. Бир вақт кутилмаганда шу қишлоқнинг одамлари ёнимга чопиб келишди, кимдир уларга хабар берган, шекилли.

— Епирай! — Баҳромнинг ҳикоясини тингларкан, Саттор бобо ғазаб отига минар, аҳён-аҳёнда танглайини такиллашиб қўяр эди.

— Аттангки, булар Остонақулбойнинг кирдикори эканини мен кечроқ тушундим. Эшик ичкарисидан бекитган ҳам сўнг аёллар хонасига ўтиб, қишлоқ одамларини уйротган, «Йўлтўсарлар қишлоқ совети раисини ўлдириш-япти, чека ходимларини ёқиб юборишди», деб айтган ҳам унинг ўзи эди. Мен бўлсам, Остонақул ҳам кўпчилик билан бирга ёниб кетган, деб ўйлабман. Аммо воқеа бутунлай

бошқача бўлган экан. Мени чаққан ҳам, ўн йил сургун жазо олишимга, умримнинг кўп қисмини Сибирда ўтказишимга сабаб бўлган ҳам ўша экан. Муддатимни ўтадим, уйландим, бола-чақалик бўлдим, нон-насиба экан, бир умр қолиб кетдим. Мана, бува юртини кўрсин, деб неварамни ҳам эргаштириб келдим... Уруш тугагандан кейин бир-икки йил ўтгач, Сахалинга жилдим, ҳозир ўша ерда яшайман. Шукр, турмушимдан нолимайман.

— Келганинг хўп яхши бўлди-да, йўқса, биз сени ҳалигача совет ҳукуматининг душмани, деб юрган эдик, — деди Саттор бува. — Шариф сени ўшанда «У босмачи экан, қотиллик қилаётганда жиноят устида қўлга тушди», деб эълон қилган эди. Биз ишонган эдик. Уни қара-я...

Саттор бобонинг гапи оғзида қолди, хонага ҳовлиқиб Баскаков кирди.

— Нима, Халил топилдими?

ХАЛИЛ КЎРГАН ШАРПАЛАР

Халил кўзини очиб, атрофга узоқ вақт назар солиб ётди. Ҳозир қаердалигини ва ўзига нима бўлганини хотирасида тиклаш учун яна аллақанча вақт керак бўлди...

Горнинг оғзидан етарлича ҳарорат кириб турибди. Тубсиз мовий осмон кўринмас, унинг ўрнига эса қандайдир улкан оқ мрамор тусли, қуёш қиздирган ҳаво гумбази кўзга ташланар эди. Каптарлар уни юпатиб, нуқул боши тепасида гув-гувлайди. Гор равоғидаги инлардан аҳён-аҳёнда каптарларнинг боши ёки думи кўриниб қолади. Халил, вақт чошгоҳ бўлибди, деб ўйлади. Ҳаво жуда қизиди. У анча вақтгача кўзини осмон гумбазидан узмади.

Эҳ, эркинлик қандай яхши-я!..

Халил кўзини юмди, унинг ёдига мафтункор Фарғона водийси, сўлим Шоҳимардон тушди. У ана шу ўлкада туғилиб, вояга етган. Ҳуррият ва янги ҳаёт куйчиси Ҳамзага юртдош. Ўзи-чи? Хўш, ўзини ким деб тасаввур қила олади? Миясига юракни қисадиган, қўним излаб юрган шундай бир фикр келди. Хўш, у ҳаётда нимани кўрди, нима иш қилди, нимани билади? Қалби жиддий ҳакамдек, бунга одилона жавоб берди: йўқ, сен унча қаттиқ тиришмадинг, ҳаётда захмат чекмадинг. Онангининг қаноти остида мазали нон еб ўсдинг, кун билан туннинг бирин-кетин алмашиб турганига қаноат қилдинг. Илм қудуғини чуқур қазмадинг, фақат ундан сенга олиб беришган сувнигина ичдинг, холос. Ҳамза-чи? У ташналикдан ўлаётган чоғда ҳам, суви айниган қудуққа ҳатто

қарамади, сўнги кучини тўплаб, янги қудукни, то мусаффо сув чиққунига қадар қазийверди, қазийверди, қазийверди...

«Оҳ, шундай ҳам сув ичгим келяптики... сув, сув, сув», дея шивирлади Халилнинг шишиб қизарган, қовжирай бошлаган лабла-ри.

У яна ўз-ўзидан сўради: нима учун ҳаётда кўзлаган чўққиларимдан биронтасини ҳали-гача ишғол қила олмадим? Нима учун илмнинг тиканли сўқмоғидан юрмадим, нима учун институтнинг кўпчилик топтаган йўли-ни босиб ўтдим? Тўғри, бир вақтлар институт дарвозалари ҳаммага ланг очиқ, марҳамат қилиб кириб ўқийвериш мумкин эди. Бу ҳолнинг тасаллиси бор, албатта. Ҳа, фақат бир замонларда шундай эди. Энди-чи? Эҳ-ҳе, баъзи бир ўқув юртларининг деворлари энди анча баланд. Шу баланд деворлар оша қарасангиз, институтнинг ҳовлиси шун-доққина кўриниб туради-ю, лекин унга кириш осон эмас.

«Сув, сув, сув...», дея пичирлади Халилнинг шишиб қизарган, қовжирай бошлаган лабла-ри.

У ўз умрининг йигирма беш баҳорини ташвишсиз яшади. Ҳаёт йўлида бирорта жиддий ғов учрамади. Бобосининг чекига эса инқилоб учун кураш ва босмачилик ҳаракати-ни тугатиш йиллари тўғри келди. Бобоси мана шу ғорда, рўпарасида жимжит ўтирган манави қизил аскарларнинг тенг-тўши эди. Уларнинг ҳозир қандай яшаганини ўзлари-дан сўрасамикан? Изтиробда ёнаётган қалби машаққатли ўлим ҳолатидан қутулиш йўли-ни тўхтовсиз қидиряпти. Халилнинг кўкси-дан чўзиқ, ғайритабиий инграш отилиб чиқди, лекин бу нола ваҳимали, тушкун эмас эди. Демак, юраги яшаш ва фақат яшаб қолиш учун курашяпти.

... Рўпарасида ўтирган манави шарпа-ларнинг жони қаерга кўчган экан? Балки Халилнинг вужудига, балки бошқаларнинг танасига, балки тепасида ғув-ғувлаётган ма-нави каптарларга кўчиб ўтгандир? Шубҳасиз, жангчи кишининг жони, курашчи кишининг жони, ҳақиқий кишининг жони фақат ботир кишигагина кўчиб ўтади. Бу жон курашни ана шу ўзга кишининг жисмида давом эттиради...

... Отасининг қисмати ҳам оғир кечди. Инсонни мислсиз азобларга гирифтор қилув-чи шафқатсиз уруш унинг зиммасига тушди. Сўнгра тикланиш даври... кунни тунга улаб, бош кўтармай ишлаш...

... Халил дунёга келиб нимани кўрди? Мактаб, институт... Жуда кўпчилик юрган ўша ғовсиз раvon йўл. Бобоси билан отасига насиб қилган қисмат жуда мушкул эди. Улар яратиб кетган жамики нарсаларни покиза, бекам-кўст асраш, қудукда қўланса эмас,

балки ҳамиша тоза сув бўлиши учун, уни ҳамма жирканмай ичавериши учун кураш эса — Халилнинг зиммасида...

«Сув, сув, сув...», дея пичирлади Халилнинг шишиб қизарган, қовжирай бошлаган лабла-ри.

Йигитнинг юз мушаклари аста-секин юм-шади, очлик, ташналик ва оғриқ излари йўқолди: уни мудроқ босди. Нафас олиши равонлашди, лекин қовоқлари ҳамон безовта учиб турарди. Йигит туш кўрди, балки, бу туш ҳам эмасдир. Рўпарасидаги қизил аскар-ларга жон кирибди. Еш-ёш, норғул йигитлар. Командири тахминан ўттиз ёшларда. Унинг ёнидаги йигит сал кексароқ, қишлоқи баша-ра...

«Нима учун бизни саволга тутасан, ўртоқ? — деб гап бошлади командир. — Ун-дан кўра ёруғ дунёда нима гап? Ўзинг кимсан? Нега бизнинг кунимиз бошингга тушди?..»

Халил довираб қолди. Гапни нимадан бошласа экан? Бу одамларга нималарни сўзлаб бериши лозим?

Худди унинг фикрини уққандай қишлоқи башара аскар луқма ташлади:

«Кўрқма, довирама! Бор гапни айтавер. Турмушларинг қалай?»

«Турмушимиз аъло! — Халил гапирди-ми ё ўйладими, билолмади. — Давлатимиз ишлаб чиқариш қудрати жиҳатидан та-раққий этган анчагина капиталистик мамла-катлардан ўзиб кетди».

«Ўҳў, жуда соз! — деди қувониб командир. Кейин: — Хўш, биз кимга ён берамиз?» дея сўради.

«Америкага».

«Америкага? У ерларда ҳам социализм қурилди ёки ҳали ҳам капитализмми?»

«Афсуски, капитализм ҳукмрон. Прези-дентлари худди қўлқопдек, жуда тез алма-шиб туради. Бутун қилмиши дунё тинчлигига таҳдид солиш».

«Ҳа, шундай де, ҳа...», деди командир.

«Оғайни, сен бизга одамлар қандай яшаётганини айтиб бер?», деди қорон-ғироқда турган биттаси, унинг юзи аниқ кўринмас эди.

«Нимасини айтай, ҳозир тўқчилик, — деди Халил. — Лекин инқилобдан кейинги йилларни ўзингиз биласиз, оғир кечди: очарчилик, харобалик, ажнабий давлат-ларнинг бостириб кириши, граждaнлар уруши... Кейин ҳаммаси аста-секин изга тушди. Ер, завод, фабрикалар умумхалқ мулкига айланди. Одамлар тер тўкиб меҳнат қилди. Янги шаҳар-лар, заводлар, электр станциялари, темирйўллар кетма-кет пайдо бўлди. Ҳам-ма мўл-кўлчиликда яшай бошлади, илм-га интиланлар ўқиди. Кетма-кет

ташабуслар қанот ёзди, халқлар дўстлиги метиндек мустаҳкам бўлди».

«Буни қаранг-а, биз худди шундай яшашни орзу қилган эдик», деди жонланиб ўша аскар.

«Лекин... 1941 йили фашистлар Германияси бизга уруш очди, — деди Халил оғир тин олиб. — Бутун мамлакат фронтга айланди. Жанг тўрт йилга чўзилди. Уруш беҳисоб вайроналик келтирди. Йигирма миллион киши ҳалок бўлди. Аммо биз ғалаба қилдик. Гитлерчиларни Берлингача қувиб бордик».

«Воплабсизлар. Таъзирини берибсизлар у энағарларни. Ана шу-да, бировнинг тинч уйига тумшугингни тиксанг, ўз уйингдан ҳам қуруқ қоласан».

Бу гапни аскарлардан қайси бири айтганини Халил дафъатан англаб ололмади. Лекин командир горнинг тўрига қараб: «Сўзини бўлма, бас қил!», дея жеркиб берди.

«Яна заводлар, шаҳарлар, фабрикалар қурдик, қурыпмиз. Халқ инқилоблари бўлиб ўтган мамлакатлар билан дўстлашдик. Фазо кемалари яратиб, биринчи бўлиб самога парвоз қилдик...»

«Коммунизмни қурдингларми?, деб қизиқди аскарлардан бири.

«Коммунизмни қурыпмиз», деди Халил.

«Ҳозир нечанчи йил?», деб сўради командир.

«Минг тўққиз юз саксон биринчи».

«Уҳў, шунақами?.. Унда, нима учун коммунизм қуришда бунча имиллаяпсизлар?» дея ҳайрон бўлди ҳалиги аскар.

«Оббо, ҳалиям қишлоқилигингча қолгансан-да, Кирюшкин. Нима, коммунизм қуриш сенга нўхат ўстиришми? Эшитдинг-ку, «Қурыпмиз», деди. Демак, ҳали битмаган, худо ҳаққи, бирпас жим тур!» дея командир унинг жиловини тортиб қўйди. Лекин у ҳам бўш келмади:

«Ахир, биз нима учун жон бердик, Петруха, коммунизм учун эмасми? Булар бўлса... Эҳ, яна мақтанадиям: Ойгау Марсга кемалар учяпти, дейди».

«Техникамиз кўп. Хомашёмиз ҳам етарли, — деди Халил. — Лекин коммунизм фақат моддий фаровонлик эмасда... Коммунизм, биринчи галда, энг онгли одамлар жамияти. Тўғри, ҳозир ҳам «Коммунизм кишиси», деса бўладиган одамларимиз бор. Бироқ, ҳали нафс бандалари кўпроқ...»

«Хўш, нима учун бундай? — деди ўзини босолмай ҳалиги аскар. — Нима, улар бошқа жойда туғилганми? Ахир, улар ҳам сенга ўхшаб шу жамиятда ўсган бўлсалар керак?»

«Тўғри, шу ерда туғилиб, шу ерда ўсган...»

Аммо улар бирмунча ҳудбинроқ одамлар: бировнинг ҳисобида яшашни, катта-катта ейишни, кўпроқ юлишни, яхшироқ кийинишни, олтину гавҳарлар билан ўзларига оро беришни ёқтирадилар».

«Оббо, Петруха, унда биз бекордан-бекор жон олиб, жон бериб инқилоб қилган эканмиз-да! Эсиз тўккан қонларимиз-а?»

«Оғзингга қараб гапир, Кирюшкин, — деди командир жаҳли чиқиб. — Нималар деб валдираяпсан?! Ахир, эшитдинг-ку, у нима деганини! У одамлардан буржуача қилиқларнинг ҳиди келиб турибди. Эсингдами, отрядимизда Замаракин деган бўларди? Бизга қўшилиб, ҳам инқилоб қилди, ҳам кафандўзлик билан шуғулланди. Шунини яхши билиб қўй: у ҳам айнан «баъзи бир»ларга киради. Уларни биз билан бир сафга қўйиш мумкин эмас!»

«Битта-иккита бўлса-ку, ҳечқиси йўғ-а, агар бундайлар кўпайиб кетган бўлса-чи?», деб яна тинчланмади аскар.

«Кўпаймайди. Мана бу йигитга ўхшаганлар уларни кўпайтириб қўймайди. Кўрыпсанми, яхши йигит экан. Биз қилган ишларни кадрлар экан. Тўғри, ҳалол одамга ўхшайди. Сен бўлса, унга бекордан-бекорга ёпишяпсан», деди командир.

«Унга бекордан-бекор ёпишиб менга зарур кептими? Ахир, бизнинг бутун ҳаётимиз ана шу йигит яшаётган замонга пайваста эмасми?...»

Қулоғига кириб турган бу гап-сўзлардан Халилнинг боши ғовлаб кетди, пешонасига тер тепчиди. У терни соғ қўли билан сидириб ташлаб, кўзини очди. Танаси ўт бўлиб ловиллаб ёнар, аъзои баданида қақшатқич оғриқ ҳукм сураб, очлик ниҳоятда азоб берар эди. Халил ўзини қўлга олиб, ҳалиги алоқ-чалоқ туши таъсиридан халос бўлолмай, қизил аскарлар жасади томон алоҳида қизиқиш билан разм солди. «Улар ҳам бир замонлар оч қолган, — деб ўйлади у. — Оч қолганда ҳам анча-мунча кун эмас... Мана, горда энди, чамаси, учинчи ёки тўртинчи кун ўтяпти-ю, сен бўлса, кўз ёши қилиб ўтирибсан». Халил ўзини-ўзи уялтириб, ўзига-ўзи дашном берди. «Шимолий ирландиялик ватанпарварлар, Лонкеш лагеридаги гражданлик ҳуқуқлари учун курашувчилар эллик-олтмиш кунлик очликка чидадилар». Йигит ўз ирода-сининг ожизлигидан уялди. У зўр бериб сув томчилаб турган декча олдига аранг судралиб борди-да, тўйиб-тўйиб ичди. Яна минг азобда судралиб қуруқ жойга ўтди. Соғ қўлининг тирсагига суяниб, эрк ваъда қилиб, юракни орзиқтирадиган бўшлиққа — мусаффо осмонга алламаҳалгача тикилиб турди. Қуёш

ботишига яқин қолганда, бир гала каптар қоя тумшугига келиб қўнди, ғор оғзидан бу жойнинг бир чети яхши кўринар эди.

Каптарлар ғув-ғувлар, бир-бирларининг патларини тозалар, нар каптарлар урғочи каптарларни талашиб бир-бири билан жангга киришар, орадан кўп ўтмай, тагин ярашиб олишар эди. Каптарларни кузатиб ётиш йигитни бирмунча оувтирди.

У ғорга разм солиб тикилди. Ғор тор даҳлиз ҳосил қилиб, ичкарилаб кетган, унинг тепасида равоқча, тахминан саккиз метрча, қоянинг тумшугигача эса ўн беш-ўн олти метрча бўлиб, ундан кейин ёруғ жаҳон бошланар эди.

Халил қанчалик қийин бўлмасин, секин-секин йўлак томон силжишга қарор қилди. У машаққат билан баландга ўрмалай бошлади. Нуқул чап қўлини ишлатди. Ходадек ночор қотиб қолган оёқларини фақат судраб тортишга тўғри келди, чунки синган оёқларини қимирлатса, жони-жаҳони зирқираб кетар эди. Бу даҳшатли оғриқ йигитни бир неча бор ҳушидан кетказди...

Бу гал у навбатдаги дўнгликка тақалиб келди, унга бутун гавдасининг залворини ташлаб, ерга қапишиб силжиди. Бунга озмунча кучи кетмади, албатта. Халил жикқа терга ботди, лекин у шунга қарамай, силжишда давом этди. Қоронғи тушиб қолганда, қарийб ярим йўлгача судралиб борди. Ниҳоят тамоман ҳолдан тойиб, пастликка думалаб кетди...

Кўзини очиб, қора чигиртканинг бир зайлда чўзиб-чўзиб чириллашини эшитди. «Ё, худо, бу ёққа қайдан келиб қолдинг, дўстим қора чигиртка?»

Қора чигиртка Халилнинг ёдига ҳаётининг шод кунларини туширди. У ана шу шодлик билан бирга танасига қандайдир янги куч қўйилаётганини ҳам ҳис этди.

«Бари бир ҳаёт яхши. Яшаш яхши! Биз, кўпинча, атроф-муҳитга жуда бефарқ қараймиз, — деб ўйлади у. — Мана шу оддий қора чигиртка товушида қанчалар ҳаётини қудрат бор! Уни эшитсанг, одам ҳеч бўлмаса тирик эканингни ҳис қиласан! Яшагинг келади!»

Гарчи у тун бўйи бир неча марта оз-оздан ухлаган бўлса-да, бари бир, кечани бирмунча хотиржам ўтказди. Кеча кечқурун думалаб тушган жойидан водий кўзга ташланмаса ҳам, аммо осмон, қоянинг талай қисми яққол кўриниб турар эди. Бу ҳам унга далла берди.

Қуёшнинг чиқиши Халилга катта қувонч келтирди. У ғор ичидан кўзига жуда улғувор, улкан бўлиб кўринди. Унинг заррин нурлари қандайдир тутқунга узатилган халоскор қўлларни эслатар эди.

Йигитнинг диққатини тўсатдан яна бир манзара ўзига жалб этди. Каптархона яқинида, қоядан сал нарида ўлаксахўр калхатларнинг кичик бир тўдаси ҳам уялаган экан.

Улардан бирови, кўринишидан нари шеклли, қоя четига чиқди-да, хезланган бўлиб Халилни бир сира қаттиқ қўрқитди. Сўнгра йигит, калхатлар унинг учун хавфсиз қуш эканини фаҳмлаб, хотиржам бўлди.

Калхатлар ўн иккита эди. Уларнинг тенг ярми ёш, ҳали онасидан ажралмаган шу йилги қушлар чамаси. Халил тўдабоши, деб билган ўша биринчиси бирдан қаддини ростлаб, қоя четигача югурди, кейин қанотларини кенг ёйиб, водий узра парвоз қилди. Кетидан иккинчи, учинчи, тўртинчи калхат ҳаволади, хуллас, галма-гал, битта қолмай, ҳаммаси учди. Манзара мароқли эди. Бу йиртқич қушларнинг қаноти бир қулоч — салкам икки газга етарди. Улар анчагача ҳаво уммонида сузиб юриб, шу кўйи парвозга куч тўпладилар-да, сўнг қанот қоқишга ўтдилар.

Кундуз Халил учун ғоят оғир ва беором кечди. Йигитнинг чап билагидаги соат мили ўн рақамига яқинлашди. Силласини қуритган очлик ҳам, ташналик ҳам азоб берди. Сув эса, кеча Халил машаққат билан кўтарилган жойда эди. «Ё, худо! Тепага кўтарилмай иложим йўқ, ҳеч иложим йўқ. Йўқса, одам сувсиз қолдан тояди», деган ҳушёр фикр бирдан миясига урилди. Халил ўрлай бошлади, лекин бу жуда оғир кечди. Майиб оёқлари халақит берди. Халил минг бир азобда сувга ётиб бориб, энди ича бошлаган эди, аввал энгил ғувиллашни, кейин эса қудратли мотор гулдирашини эшитди. «Вертолёт. Мени қидиришяпти...» деган хаёл лоп этиб ўтди кўнглидан.

— Мен бу ердаман! Бу ердаман! — дея бор овозини қўйиб қичқиришга тушди. Лекин бу уринишнинг фойдасизлиги унга ўлгудек алам қилди. Вертолёт бошқа томондан учиб ўтди, умуман: вертолётдагилар йигитнинг мажолсиз товушини эшитиши мумкин эмас эди. Вертолёт қушларни қаттиқ чўчитиб юборгани қолди, холос. Бироқ, Халил ундан умидини уза олмасди. Қай тариқа бўлмасин, ўз ҳаёти учун курашиши керак-ку, ахир! Қичқиравериб томоқлари қирилиб кетди.

Ташналигини қондириб, ўзини қидираётган одамларга бир иложини топиб, қандай бўлмасин, ўзидан дарак бериш умидида, у яна юқорига қараб ўрмалади. У ўзини ахтариб топиш учун ҳамма чорани кўришларига қаттиқ ишонар эди. Бу фикрдан кўнгли сал ўрнига тушди, дили бир қадар ёришди, руҳи кўтарилиб яна

юқорига силжиди. Лекин мажруҳлик, очлик ўз ишини қилди, ҳолдан тойди. Йигитни уйқу босди. Фақат қушлар ғорга қайтгандагина, кечга яқин уйғонди. Каптарлар шовқин-сурон кўтариб, ин-инларига кириб кетдилар. Потир-потирлар тинди. Халил уларни кузатиб ётди. Бир жуфт каптар уяси унга яқин жойда эди. Бу жуфтнинг полапонлари ҳам бор эди. Урғочиси билан нари кун бўйи чарчамасдан ишлади, водийдан ўлжа олиб келиб, полопонларини боқди...

Мана шу уя атрофида кутилмаганда тўс-тўполон кўтарилиб қолди. Қушлар қанотлари билан ниманидир шарақлатиб уришар, ваҳимали қичқиришар эди. Хуллас, ғор ичи тўс-тўпоюн бўлиб кетди. «Нима бўлдиёкан? Нега бунча потирлаб қолишди?» Халил синчиклаб термилди. Кўзи қорамтир, серҳаракат, калласи соат капкиридек илоннинг бошига тушди. «Э-ҳа, гап бу ёқда экан-да...» Илон тап тортмай полопонларга яқинлашиб келар, қушларнинг қаҳрига, патирлашларига зарра эътибор бермас эди. Она каптар яккакифт бўлиб, бир неча маротаба тумшуғи билан илонни тутиб олишга, уни қоядан уриб туширишга уринди, аммо илон тош ёриғига маҳкам таяниб, потирлаб учаётган қушларга аҳён-аҳёнда кескин ҳамла қилар, шу зайлда полопонлар томон силжишда давом этар эди. Халил газандадан кўз узолмай қолди: «Кўзойнакли илон, катта ҳинд кўзойнакли илони».

Илон полопонлар турган уяга яқинлашди. Полопонлар жимиб қолди: оғизчаларини каппа-каппа очиб, ярғоқ бўйинларини бошқа чўзмай қўйишди. Қўрқув уларнинг овозини ўчиришга мажбур қилди. Илон охири ҳамлага шайланди: бунинг учун ёриқ четидан бир газ масофани босиб ўтиш қолган эди, холос. У қандайдир ўсимлик томирида думи билан маҳкам ёпишиб, тебрана-тебрана, туртиб чиққан тош томон чўзилди.

Ана шундагина Халил илоннинг полопонларни ёйишига йўл қўйиб бўлмаслигига тушуниб етди. Нима қилиш керак? Қошки соғ бўлса... У ён-верини пайпаслаб, тош парчасини топди, қаддини сал кўтарди-да, уни соғлом қўли билан кучи борича газандага улоқтирди. Тош мўлжалга тегди, илон узилиб, йигитнинг ёнидаги ясси тош устига шалоплаб тушди. Илон шу заҳотиёқ хужумкор вазиятда қаддини тик тутиб, ўзини ранжитган «Ев» билан жанг бошлашга ҳозирланди. У ён-бу ён чайқалиб, қаршисида ётган одамнинг зарба учун қулай жойини қидирди. Йигит бирор сония вақтни ҳам қўлдан бериши мумкин эмас

эди. У ҳозир ўлим билан юзма-юз келган, лекин аҳволининг танглигига қарамай, унга таслим бўлмоқчи эмас эди. Йигит секин камарига қўл юбориб, дастали қизил байроқчани қўлига олди. Одатда, геолог-портлатувчиларнинг бундай байроқчалари огоҳлантириш белгиси сифатида керакли жойга қўйилади. Халил бу байроқчани каптархонага чиққанини Робияга кўз-кўз қилиш, яъни қайтишда ғор оғзига қадаб қўйиш мақсадида олиб келган эди. Лекин ҳозир шу қизил байроқча унинг ҳаётини ҳимоя қилишга яраб қолди. Илон хужумга тайёрланди, ҳалқумини зўр бериб шиширди: ҳақиқатан ҳам у энди қўрқинчли бўлиб кетди. Халил жон-жаҳди билан сапчиб, байроқчанинг дастаси билан илоннинг бошини мўлжаллаб қаттиқ урди. Илон бир зум карахт бўлиб турди-да, сўнг ясси тошга қалишиб қолди. Шу фурсатнинг ўзигина Халил учун кифоя эди: у танасининг бутун оғирини илоннинг устига ташлади, соғ қўлининг тирсағи билан илоннинг бошини ғарчиллатиб босди. Илон тамом мағлубиятга учраган, аммо думи ҳамон қимирлашда давом этарди. Йигит ҳушидан кетди... У ўзига келиб, ўлган илоннинг танасини нарига итқитиб ташлаганда, осмонга юлдузлар аллақачон ёғилиб чиққан, бу ердан улар Халилга фавқулодда ёрқин кўринар эди. Бошига ҳеч қандай фикр келмас, ўнг қўли ва оёқларидаги оғриқлар йигитга нуқул азоб берар эди. У илон билан олишувдан кейин бир ўзига келиб, бир ҳушидан кетиб, шу кўйи узлуксиз инқиллаб ётди. Бу тун унинг учун чинакам азобга айланди. У, ҳеч даҳшатли оғриққа ҳам қарамай, икки марта матонат билан ғорнинг чиқиш йўли томон силжишга уриниб кўрди. Бир марта думалаб ҳам тушди, шунга қарамай, кўзлаган жойига бир амаллаб кўтарилди. Оғир бўлса ҳам, азоб берса ҳам фақат ёруғликқа, фақат ҳавога интилди. Ниҳоят, ўзини озодликка яқин қолгандай ҳис этди. Е тавба, ана, ўлаксахўр калхат қоядан шитоб билан пастга — тўппа-тўғри Халилнинг устига шўнғий бошлади. Халил ўзини ожиз, кичкина, худди беш яшар гўдакдек нажотсиз ҳис қилди. Нажот сўраб додлади:

— Он-а-а-а-а!..

Тонг ёришиб келаётганда, унда ғалати бир ҳол рўй берди.

Халилнинг кўзи қоп-қора кийинган, ғор оғзидаги тошга чўнқайиб ўтирган кимсага тушди. Халил унга анча вақт жимгина қараб турди. Шарпа ҳам сукут сақларди. Йигит ортиқ чидай олмади:

«Кимсан?»

«Мен — виждонингман».

«Менда нима гапинг бор?»
 «Доим ҳалол бўл!»
 «Шусиз ҳам ҳалолман... Йўқ, ростингни айт, кимсан?!»
 «Мен — ўтмишингман».
 «Ўтмишим? Мен сендан унчалик мамнун эмасман».
 «Чунки ироданг бўшроқ...»
 «Иродани қандай тобласа бўлади?»
 «Уни фақат ҳаёт тоблайти».
 «Тушунарли... Йўқ, ростингни айт, кимсан?»
 «Мен — келажагингман».
 «Келажагим? Келажагим қандай бўлади?»

«Бу ўзингга боғлиқ... Бироқ ўтмишининг хатоларидан сабоқ олиб, бугунги кунга талабчанлик билан ёндашган маъқул, фақат яхши одамларнигина эмас, балки ёмонларни ҳам ўз вақтида пайқай олиш керак. Ёмонларнинг ёмонлигини кечирмаслик. Уларни урчитмаслик лозим.

«Йўқ, кимсан ўзи?»
 «Мен руҳман, анави аскарларнинг руҳиман».
 «Мендан нима истайсан?»
 «Буни эртага айтаман».

Шундай деб қора шарпа тошдан туриб нари кетмоқчи бўлди. Кетма!» Халил қичқириб юборди: «Айт. Менга нимани билдирмоқчи эдинг?»

«Айтолмайман, тонг отиб қолди. Каптарлар уйғоняпти, ўлаксахўр калхатлар кўриб қолади, водийдан одамлар келишади...»

«Кетма!»
 «Кетаман. Мени эртага кут».
 «Ажалман.»
 «Ажалмисан? Ғорнинг тош деворларидан жаранглаб акс садо қайтди...»

Йигит қора кийинган шарпа ўтирган жойга яна бир марта умид билан назар ташлади. Ғорнинг ҳувиллаган оғзидан бошқа ҳеч нима кўринмади; ундан сал нарида уфқ қизариб келарди.

Халилни беҳуш топдилар. Юзи бўздай оқарган, шишган, қоп-қора жингалак сочлари тўзиб кетган. У бўғиқ инграрди.

Арқон нарвондан ғорга биринчи бўлиб Баскаков тушди, ундан кейин икки солдат билан бир офицер кириб келди. Улар Халилни авайлаб кўтариб олишди. Йигит бир муддатга кўзини очиб маъюсгина жилмайди:

— Менга тегманглар, тегманглар! У эртага келаман, деб кетди. Менга тегманглар... — дея зорланиб шивирлади.

— Галлюцинация, — деди ачиниб Баскаков. Кейин солдатдан илтимос қилди: — Тезроқ вертолётга олиб чиқинглар. Фақат эҳтиёт бўлинглар, аҳволи чатоқ: қаттиқ шикастланган кўринади. Ўзи эса ғор ичига йўл олди.

Кейинги бир неча кун ичида Кўкдарё водийсида шунчалик кўп воқеалар рўй бердики, эс-ҳуши жойида бўлган ҳар қандай одамнинг ҳам ақли шошиб қолиши турган гап эди. Бари бирваракайига кетма-кет қалашиб келди. «Кимки бировга чаҳ қазиса, унга ўзи тушади», деган гапни халқ бекорга айтмаган. Халқнинг ҳикматли гапи ҳали ҳеч нйшонга тегмай қолмаган, шунинг учун ҳам у халқники, шунинг учун ҳам у доно.

Воқеаларнинг барчаси кутилмаганда, тўсатдан юз берди. Ҳайрон қоласан киши, олтамиш йилдан кейин Баҳром чол Кўкқишлоққа — туғилган жойига қайтиб келди ўтмишга айланиб қолган воқеалар шундоққина юзага қалқиб чиқди. Яширин ётган сирлар ошкор бўлди, ниқоблар йиртил Бундан бир кун бурун солдатларнинг қидирув группаси вертолётда тоғнинг энг юксак жойи — қорли қоягача чиқиб борди. Группа қоя ёнида ғалати бир одамнинг маконига дуч келди. Қишлоқ аҳлининг айтишича, бу одамнинг исми Қорасандиқ экан. Қарийб ёввойилашиб кетган бу одам солдатларни кўриб, ҳўнг-ҳўнг йиғлади, ниҳоят одам қаторига қўшила олиш имконияти туғилганидан хурсанд эди. У ана шундай фурсатни кўпдан бери интиқ бўлиб кутар экан. Қорасандиқ бошидан ўтган ҳамма гапни оқизмай-томизмай, рўй-рост айтиб берди. Қўрқоқлиги туфайли узоқ йиллар Бобоқул эшон ва унинг ўғли Болтага батраклик қилганини, яна уч ўртоғи ҳам ана шу қабиҳ иш туфайли бир неча йил муқаддам эшон томонидан ўлдирилганини ҳамда жасадлари ҳозир «Авлиё мазор» деб аталган жойга кўмилганини ҳам яшириб ўтирмади.

Қорасандиқнинг топилганидан Шариф бобо ҳам хабардор бўлди. Унинг бор гапни айтиб берганини эшитди. Эшитдию адои тамом бўлди. Ваз устига Баҳромнинг келгани ҳақидаги миш-миш унинг жонини суғириб олди. Чол оёғи куйган товукдай питирлаб қолди. У нима қилишини, қайга қочишни билмасди. Ҳаммаси ўзидан уё Эгида қилган жиноятлари-куқорлар ёғди, излар босилди, бўлиб турган эди. Янги жиноятга қўл уришга бало бормиди қариган чоғида?! Эсини еб қўйди чоғи, акс ҳолда Халилнинг жонига қасд қилармиди! Ё Робия бегим айтган жин унинг ўзини чалдими?

Шариф бобо тўғри каптархонага учиб бораётган вертолёт моторининг гувиллашини эшитиб, уни осмонда кўрганда, азрабойи кўрқиб, довдираб қолганидан вертолёт орқасидан бедана юриш қилиб чопди, аммо харсангтошгача югуриб боришга аранг мадори етди. Оёқлари ҳолдан тойиб, қўли билан тошга чанг солганча, ерга ўтириб қолди.

Қабих жиноятини узоқ йиллар одамлардан бекитган каптархона тарафга қараб донг қотган эди... Бу даҳшатли манзара шундоққина кўз ўнгида — ҳушида воқе бўлаётган эди. Ана, вертолёт қояга яқинлашди. Ана, ундан арқон нарвон ташланди. Ана, ана, одамлар бирин-кетин горга туша бошладилар. Улар ҳадемай вертолёт бортига Халилнинг ўлигини (балки тирикдир) кўтариб олишади. Шариф бобонинг кўзига аскарлар кўринди. Ҳозир улар шахдам юриб, гордан чиқадилар-да, вертолётга кўтарилмасдан аввал, қоянинг тумшугига «Максим» пулемётини ўрнатиб («Эй, парвардигор!»), унинг оғзини Шариф бобога, йўқ, йўқ, Остонақулбойга тўғрилайдилар.

Шариф бобонинг қулоғида командирнинг ўктам овози янграгандай бўлди:

«Ўт оч!!»

Шариф бобо иссиқ қўрғошин ўқлар юрагини кетма-кет тешиб ўтиб, орқадаги харсангтошга чарсиллаб урилганини ҳис этди. Ўқлар аввал битта-битта, кейин эса биратўла отилди.

Шариф бобонинг башараси аввал-бошда оч қизил-кўкиш тусга кирди, сўнгра бир зумда қорайди, танаси тиришиб, дир-дир титради, қиррадор чоғроқ бир тош устига шилқ этиб тушди.

Кейинги икки ой тез ўтди. Кўкдарё водийсига юз рангда товланиб олтин куз кириб келди. Тоза, тиниқ, янгроқ куз. Дўлана, тут, ёнғоқ барглари сарғайди. Зирк мевалари шохларида қип-қизил сирға бўлиб тизилди, наъматак эса сўнги шарбатини тўплашга киришди. Ёлғиз эмангина ҳамон ям-яшил. Бу қудратли дарахт алмашаётган фаслга осонликча таслим бўлмайди; кўникма ҳосил қилади, ҳақиқатан ҳам ёз ўтган-ўтмаганини аниқлаб олади, шундан кейингина япроқларини тўка бошлайди. Аммо унинг чўчкаёнғоқ меваси азамат шохларида қиш бўйи тураверади.

Халил Кўкқишлоққа жароҳатлари батамом тузалгандан кейингина қайтди. Касалхонада ётганида, атрофида қандай олижаноб, самимий одамлар яшаётганини теран ҳис

этди. Икки ой ичида унинг палатасига Кўкдарё водийсининг салкам ярим аҳолиси ҳол сўраб келди. Мойлиев узлуксиз қатнади, оқсоқоллар билан бирга Саттор бобо ҳам бир неча бор келиб кетди. Робия эса ёнидан жилмади ҳисоб. Буни кўрган Орипов Халил билан хайрлашар экан:

— Бундай азамат йигитни бегона килмаймиз, тўғрими, қизим? — деб ҳазиллашди Робияга. Қиз палата бўсағасида ичкари киришга жазм килолмай, қимтиниб турарди.

Халил экспедицияга қайтганига бир ҳафта бўлди. У кузнинг рангин бўёқларидан баҳра оларкан, дарвоза ёнида туриб, қудратли қояларга яйраб қарайди. Робияни кузатди. Қиз бугун Тошкентга, институтга жўнайди. Ёзги таътил жуда тез ўтиб кетди.

Халилнинг назарида ёшлик ҳам тез ўтиб кетаётгандек эди. Шу ёз ичи у жуда кўп нарсани бошидан кечирди. Касалликдан кейин анча улғайиб қолгандек эди. Боқишлари жидий. Олдингидай бўлар-бўлмасга жилмаявермайди.

Робия қорабайир миниб келди. Халил қизга пешвоз чиқди. Робия унга қўлини узатиб, ерга енгил сакраб тушди-да, шу заҳоти ўзини йигитнинг қайноқ кучоғида кўрди.

Тоғнинг аллақаерида кучли портлаш янгради. Чўчиган каптарлар ёппасига тўзғиб, гор устига — самога кўтарилди.

— Чўчиманг, каптарлар!.. — деб оҳиста шивирлади йигит — Алвасти кўли портлатилди. Бундан кейин бу кўл одамларга ваҳима солмайди. У энди руҳларга эмас, бизларга хизмат қилади...

Робия Халилга меҳр билан боқди:

— Кетар вақтим бўлди, Халил ака... — деди қиз ҳаяжонланиб. — Ўзингизни эҳтиёт қилинг.

Кейин у кўзларидаги ёшни йигит кўриб қолмаслиги учун шартта ўгрилди-да, бир сакраб отга миниб, жўнаб қолди.

Халил шу икки ой ичида юрагига маҳкам ўрнашиб қолган бу шаддод қиз ортидан қараб қолар экан, оппоқ тишларини чақнатиб жилмайди.

Келгуси сонда Акбар Юнусовнинг «Уста» номли ҳикоясини эйтиборингизга ҳавола этамиз.

Эскижўва бозорида
 Фаслларнинг иссиғида, қорида
 Букри толдай букчайиб,
 Бир чол, исириқ тутатар;
 Кунларнинг бинафша наҳорида,
 Кунларнинг бинафша шомида
 Букри толдай букчайиб,
 Бир чол исириқ тутатар;
 Ғала-ғовур бозордай шошиб,
 Ғала-ғовур бозордай тошиб;
 Ўзини,

сўзини йўқотган одамларни
 Минг балолардан асрамоқ учун,
 Диллар туманин, гамин
 аритмоқ учун

Исириқ тутатар
 Узун кун!
 Узун кун!
 Исириқнинг бўйидан,
 Эзгуликнинг ўйидан
 кўзлар ёшланар!
 кўзлар ёшланар!

Шаҳарнинг юраги бозор!
 Унда
 кимдир бир боғ пиёз,
 Кимдир имонин сотар —
 Шаҳарларнинг юраги бозор!
 Йўлим тушса, унга гоҳида
 Силлани қуритган чиллада
 Бир боғ кўк пиёз кўриб, яйраган каби
 Яйрайди таним.
 Исириқнинг бўйидан
 Эзгуликнинг ўйидан
 Яйрайди таним...
 Мен ҳавас қиламан шу букри чолга,
 Одамлар ўз номин йўқотган жойда,
 Таратиб юрибди эзгуликни у:
 Мен ҳавас қиламан шу букри чолга,
 Одамлар имонин йўқотган жойда,
 Таратиб юрибди эзгуликни у!
 Мана шу букчайган чолга ўхшаб
 Букчайган дунёмизни ўйласам —
 Товонимдан чаққандай
 чаён!
 Титраб кетаман,
 Дилимни мушук панжасидай тирмалар
 Олмага тушган қуртдай
 Дунёмизга
 Ер шаримизга
 Тушган кушандалар!
 Мен ҳам
 Бир ҳовуч исириқни
 оппоқ қоғозга жойлаб,
 Тутатсам дейман:
 Ер шаримизда
 ўргимчакдай ўрмалаб;
 Эзгуликка,
 Мангуликка
 Тўр тўқиётган кимсаларнинг

Тилак Жўра

Бурнига қадаб
 Бир ҳовуч исириқни
 тутатсам дейман —
 Тумовдан қутулган кўзлардай
 Яна ҳам беғубор бўлса ер шаримиз!
 Яна ҳам улугвор бўлса ер шаримиз!
 Мен бир умр розиман
 Белим букчайиб
 Исириқ тутатмоққа
 Ер шаримиз узра!
 Ер шаримиз узра!

* * *

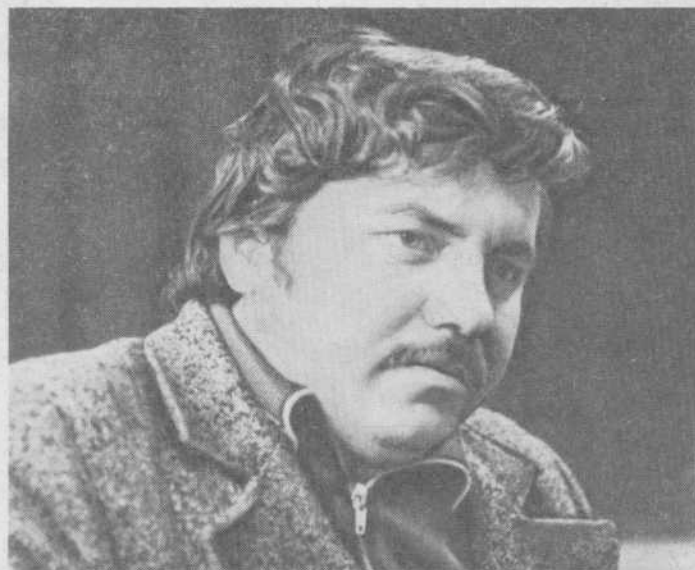
Бойчечакдан олдин,
 Турналардан олдин,
 Баҳорни қаршилаб
 Пахса девор остидан
 чиқди чумоли,
 Юзларига
 Сепкил тошган қиздай
 Ҳовлимнинг юзига
 тошди чумоли.
 Чумолидан ҳам олдин
 Баҳорни қаршилаб,
 Юрагимда гивирлар
 Емғирга кўз ишқаб,
 Чопиб чиққан
 бойчечаклар...

* * *

Сен бахтли бўлишинг учун
 тун бўйи
 умидимнинг омочи билан
 шудгорлаб чиқаман миямни...

* * *

Мен жуда бахтлиман
 елкамда:
 Бир парча шуълани
 кўтариб юганим учун;
 мен жуда бахтлиман!

Олим
Отахонов

Икки ҳикоя

МУСИЧА

ҲИКОЯ

пўстлоқ ажинларидан ёмғир суви силқийди; яқин атрофдан нотайин, аммо оҳангдор куй эшитилади — булар барчаси кўнгилда палапартиш, пароканда, диққинафас таассурот уйғотади. Гўё шу яланғоч дарахтлар, қорайиб ётган шу тор кўча ҳам бу кунги ғариб оқшом оғушида аччиқ-аччиқ нафас олаётгандек туюлади. Осмон эса борган сари сарғайиб, кичрайиб кетаётгандек...

Кеч куз...

Қари нок дарахтининг пастки шохида қўнишиб ўтирган мусича шу ҳолида қушга ўхшамайди, кўпроқ дарахт танасини туртиб чиққан пўкак шишни эслатади. Мусича шу кўйи анчагача қимир этмади, сўнг беҳол кўзгалиб, қанотларини елпуғичдай ёйиб, ҳовлига тушди. Ерга қўнган ҳамоно худди биров таъқиб қилаётгандек, супанинг нариги томонига ўтиб

Расмларни
Ш. БАҲРОМОВ ва О. АСОМОВ чизган

олди ва девор ости бўйлаб йўрғалай кетди. У дам хазон уюми ёнига келар, дам ҳеч иккиланмай, айвон тарафга юриб қолар, кераксиз, ортиқча бу ҳаракатлари шу тобда ўзига ёқар эди. Чунки қорни тўқ эди.

У гуллари қуриб-қовжираган гулзор этагида «сайр» қила туриб, бирдан пирр этиб кўтарилди девор устига чиқиб олди. Алланима ўзини ҳамон таъқиб қилаётгандек бўлди шекилли, учиб яна супа яқинига келиб қўнди. Бутун умри шу тарзда кечгани ва бу бемаъни одатда қаттиқ кўникиб қолганидан эмас, йўқ, балки ҳар доим чиндан ҳам нимадир унга човут солишга чоғланаётгандек туюлаверганидан ҳадиксирар, васвасага тушар эди. Лекин, бари бир, бу одат унинг феълү аворига қаттиқ ўрнашиб қолган эди.

Бу сершовқин, сергалва оламда у ўн етти йил яшади. Зерикарли, бири иккинчисини айнан такрорловчи йиллар унинг хотиридан ўчиб кетган, кечаги кунни эсламас, зотан эслашни лойиқ ҳам кўрмас эди. Баъзан ўтмиши хира қолда жонланиб қолар, аммо у ҳеч қачон бирор манзарани ёрқин хотирлай олмас эди. Эртанги кун эса қоронғи ва қўрқинчли туюлар, юрагига ваҳм соларди.

Мусича эриниб ердан кўтарилди-да, бояги нок дарахтининг кўчага қараб ўсган шохига келиб ўрнашди. Жунжиккандек яна қунишиб олди.

Қаердадир алланима кетма-кет енгил ғирчиллайди, майда шохчаларми, шиша парчаларими чирс-чирс синади; ҳовлининг одам яшовчи қисмида нимадир аҳён-аҳёнда тарақ-туруқ қилади; ёмғир ювган ва у ер-бу ерига япроқлар ёпишиб қолган тунука том бўйлаб чиройли бошчасини мусича томон бурганча бир махлуқ енгил югуради...

Теваракка яна ғариб, синиқ сукунат чўкди.

— Ку-ку-ку-ку-кув...

Сукунат қўйнида ёлғиз мусичанинг тиниқ ҳасрат тўла товуши атрафга текис таралади.

Кеч кириб қолган. Япроқлар ҳамон тўкилади. Аллақаерда тутаб ётган хазон уюмидан аччиқ дуд кўтарилади.

Бу овоз шу қадар мунгли эдики, узоқ вақт ҳавога сингмай муаллақ турар, кейин яқин аτροφдан тебраниб қайтар эди. Гўё мусича ҳаётнинг бунчалар қаҳрли, беаёв эканини бирдан шу дамда, жуда кеч тушуниб қолган-у энди бошқаларни ҳам огоҳ қилиб қўймоқчидек безовталаниб, тўхтаб-тўхтаб, сокин ва ғамгин товушда нола қиларди:

— Ку-ку-ку-кув...

Бу бир афсус, надомат ва ўкинч ҳақидаги кўшиқдек эди. Ҳолбуки, ростдан ҳам, айни чоқда бири биридан аламли, нохуш хаёлот ёпирилиб келарди. У ҳаётдан зериккани қай даражада ҳақиқат эканлиги тўғрисидаги мавҳум фикрдан қутулиш йўлини излади...

Йўқ, иложини тополмади. Туйқус, бутун умри зериккиш билан ўтганини алам билан ҳис қилди. Қизик, шунча яшагани билан тақдирда ҳеч қандай ўзгариш содир бўлмабди. У ҳаёт қонуниятига фақат бўйсуниб, бу қонуният нималардан иборат эканлиги ҳақида мутлақо тасаввурга эга бўлмай умр кечирибди. Мусича куйинди. Шунинг учун ҳозирги пушаймони қор учқуни янглиг зумда эриб кетди. Хўп, бошига тушган воқеа ва ҳодисалардан бирон бир хулоса чиқариб олмабди, шунга одатланибди, нима бўпти?! Умуман, нима кераги бор шу хулосанинг?! Ахир, у ҳам, минг куйинсин, бошқалардек яшаб ўтди, неча бор уяси бузилди, неча бор полапонларидан айрилди. Аммо, тақдирга тан бериб яна ин қурди, парвоз қилди, яна болалади... Фақат қуввати кетиб, ҳолдан тойган чоғида бошпанасиз, ёлғиз қолди. Шуниси ёмон!..

Бирдан аτροφни чуғур-чуғур товуш босиб, унинг хаёли бўлинди. Бир гала чумчуқ, гўё ҳеч нарса билан иши бўлмагандек, шохдан-шохга сакраб ўйнашар, кейин тўсатдан нимагадир ёпирилиб, мусича ўтирган томонга яқинлашар эди. Улар бир-бирларининг жўшқин, ўйноқи кайфиятини бузмай қувлашиб, чуғурлашиб, унинг ёнгинасидан ўтиб кетишди, майишиб ўсган пастак жийда дарахтида тўхташди. Гарчанд уларнинг беғам, шўх ўйинқароқликларида ўзини таҳқирловчи собит бир қилиқ борлигини сезса ҳам, мусича олдинга иқрор бўлмади. Уларнинг ўйинида, шодлигида тақдирга тан беришдек маъно яққол кўзга ташланмас, бу тантанаворлик ва бу қувониш замирида аччиқ қисматнинг чекланган, мунг тўла шарпаси зигирча ҳам сезилмас эди. Мусича чумчуқларни жимгина кузатиб турди. Истаган нарсасини топди шекилли, қўниб ўтирган ерида бир ёйилиб олди. «Демак, уларнинг шодлиги кўр-кўрона», деган қарорга келди у. Мусича худди шундай — ўзича аниқ, тўғри хулоса чиқарди-ю, лекин бу митти қушчалар ҳамон учиб-қўнишдан тинмас, ҳали-вери тўхтамасликлари ҳам мумкин эди. У мана шунга ҳайрон бўлди. Аммо унинг ҳайратланиши узоққа чўзилмади. Чумчуқлар ўзларини шунчаки алдаб, тобора исканжасига олаётган ҳаётдан кўз юмаётганликлари аён бўлган сари бу ҳимоясиз, заиф қушчаларга нисбатан мусичада шафқат, ачиниш ҳислари уйғонди. Афсус қилгандек «ғув-ғув-ғув» деб қўйди.

Зум ўтмай, ўзи томон учиб келаётган ёш, бақувват, думсиз мусичани кўриб, чумчуқларни унутди. Ҳамжинсини зимдан кузатиб турди. У эса ҳаволаниб, ёнидан ўтаркан, ақалли бир марта бўлсин, унга қараб қўймади. Соғлом қанотларини енгил ва бир меъёрда силкиб, аста-секин нок дарахти-

дан узоқлашди. Мусича унинг думи юлуқ, бўйни одатдагидан калтароқ бўлса-да, анча кўркам эканини, қанот қоқишида шиддатли, навқирон куч яширинганини ҳис қилиб, ўкиниб, яна қунишиб олди. Юрагини чуқур армон туйғулари ўртаб юборди. Вазмин қўзғалиб, боши оққан тарафга қанот қоқди.

Унинг парвозида қандайдир аянч, тушқунлик кўзга ташланар, қанотлари ўзига бўйсунмас эди. Шундай бўлсаям у узоқ тентиди. Охири очикди шекилли, биринчи дуч келган сайхонликка тушди.

У жавдираб атрофни кузатди. Бу ерда унинг кўнгли тусаган ёқимли сокинлик ҳукмрон эди. Мусича ҳаприқиб, қувончдан шошиб, бағрини топ-тоза гиламдек тўшалган юмшоқ хазонга босди. Кўксидан хирилдоқ, паст, аммо мажнунона оҳангда гурр-гурр деган товуш чиқиди.

Аллақандай ҳовур ўз оғушига олган бир боғнинг орқа қисми. Кўнгилда дардчил, маҳзун туйғу уйғотади. Аммо, нафсиламири-ни айтганда, бу ер жудаям сокин эди. Бу сокинлик дарахтдан-дарахтга, япроқдан-япроққа тез-тез ўтиб, юмшоқ, беозор учиб-қўниб юргандек эди. Мусича шошилмайгина, силлиқ, янги тўкилган нам япроқлар оралаб, емак излайди. Маълум шубҳа, ҳадик кўкрагида ҳамон турган бўлсаям, ўзини бу ерда бемалолроқ тутди. Қорни тўйғач, одатдагидай енгил тортди. Унинг учун тўйинмоқ арзимаган иш эмасди. Ҳатто у, кўп қийинчилик юз берган чоғларда ҳам ғам-ташвишини қорин ғами билан алмаштиришга қаттиқ кўникиб қолган эди. Бир ҳисобда, ҳаётнинг, табиатнинг саховати, гўзаллиги, ранго-ранглигини ҳис қилолмай юришига ҳам асосий сабаб шу эди. Ҳолбуки, у ўша пайтларда, қорни тўйғач, ғамдан, ўзини таъқиб қиладиган мусибатдан маълум даражада қутулган ҳисоблар, баъзан эса ростдан ҳам қутулар, жилла бўлмаса ўша ғам-ташвиш ҳақида қайғуриш, ўйлашдан халос бўлар эди. Аммо бу сайхонликда қорин тўйғазиш анчайин ҳузур ҳам бахш этди. У енгил тортди. Бу тарзда енгил тортиш яна ўша оғу — овқат туфайли барча нарсалардан қониқиш одатига бориб тақалар эди. Бу бир фожиа эди. Негаки, ҳаётга — атрофда юз бераётган мавсумий ва кундалиқ, ўткинчи ва доимий ўзгаришларга лоқайд бўлиш, ҳар дақиқа ҳар нарсадан зерикш каби туйғулар аллақачон унинг қон-қонига сингиб кетган эди.

У ҳозир тўсатдан мана шуни тушунгандек бўлди. Илгари ҳар сафар: «Турмушимни ўзгартириш мумкин эмас, ўлгунча энди шу тахлит ҳаёт кечиришга маҳкумман», деган ўйга борар ва шунда ваҳм, сиқилиш, ишончсизлик туйғулари парчинлаб ташлар эди. Сўнг ҳаётга нисбатан умидсиз, лоқайд ҳолда яна ўша пуч, бемаъни умрини давом эттира-

верар, оқибатда мана, икки йилдирки, ҳалокат ёқасига келиб қолган ва энди унинг учун курашмоқ, севмоқ, интиломқ, ҳаёт завқини тотмоқ каби фазилатлар имкон хорижидаги нарсаларга айланиб қолган эди. Баъзан эса: «Балким шундоқ ҳам ҳаётим яхшидир», деган алдоқчи қониқиш ҳисси вужудига заиф энгиллик бахш этарди...

Мусича шу кўйи узоқ қимирламади.

Охири ердан оҳиста кўтарилди-да, қай тарафдан келган бўлса ўша йўл билан ортига қайтди. Зеро, ҳозир унга қай томон орқа, қай томон олд — қизиги йўқ эди. Фақат ўша нокли ҳовлида муносиб қароргоҳ топгандек бўлгани ва ўтган кеча ўша ерда тунагани, у ер бошқа нотаниш жойларга нисбатан, холироқ, хавфсизроқ экани учун ўша ҳовли тоғ учди.

У қаттиқ чарчаган эди. Қоронғи кеча қаърида учиб бораркан, танасида кучли оғриқ турди; қанотлари базўр силкинар, оғрир, аҳён-аҳён ўқ еган қушдек лапанглаб кетар эди. Аксига изғирин туриб, ҳавода аччиқ рутубат кеза бошлади.

У тут شوҳига қўндирилган омонатгина, ноқулай инига келиб қўнди. Ором истабми, яна ҳурпайиб олди. Қоронғилик қуюқлашди. Ҳовлида одамлар бир оз ғимирлаб юришди-да, кейин ғойиб бўлишди. Ҳаммаёқ ўлик сукунат оғушига чўмди.

Мусича негадир яна беҳаловат бўла бошлади. Унинг кўзлари сира юмилмасди, худди қоронғилик қаъридан даҳшатли шарпалар чиқиб, ҳадеб унга яқинлашиб, тобора яқинлашиб, ва ёпирилиб келаётгандек, ваҳима аралаш бўғиқ, заиф овоз чиқарди: қўрқди, аммо бу ердан кетиб, ўзини таъқиб қилаётган васвасадан қутулишни истамади.

Шу алпозда тунни ўтказди. Тонг отди. Ғариб, ночор куз тонги...

У бир оз тараддуланиб, ошиқмай инидан қўзғалди. Қайдандир унга кенг, ёруғ равоннинг очик деразасидан ичкари кириш хаёли ўрнашиб қолди. Ҳеч қандай хавф-шарпа йўқлигига амин бўлгач, ичкарига учиб кирди. Кимсасиз равон ўртасидаги хонтахта устига келиб қўнди. Илдам-илдам, аммо сал хотиржамлик билан увоқларни чўқилай бошлади.

Бирдан кимнингдир шанғиллаган овозидан чўчиб, ташқарига отилди. Кутилмаганда дераза ойнасига урилди. У ўзини йўқотиб қўйди. Шошиб, кетма-кет ойнага урилди. Сўнги дафъа ўзини тутиб, юқорига кўтарилди-да, куч билан ҳовлига отилди. Деразанинг юқори қисмидаги дарз кетган кичкина кўз шарақ этиб синди. У жони халқумига тикилгандек, кўзлари косасидан чиқиб, даҳшатга тушди. Жон ҳалпида равон бўйлаб уча бошлади. Боши айланиб, кўзи тинди. Иккита бола ҳамма тешикларни бекитиб,

қувнаб қичқиришарди. Шўрлик мусича уч-тўрт лаҳза айлангач, мадори қуриди, охирги марта ойнага келиб урилдида, қозонювғичдек шалпайиб ерга тушди. То хушни йиғиб олгунча ўзини Инсоннинг иссиқ, ваҳимали чангалида кўрди.

Ҳаял ўтмай, оёғига ип боғлаб, ҳовлига қўйиб юборишди. У аввалига қутулдим, деб ўйлади шекилли, шошиб ердан кўтарилди. Кўзлаган ерига етай деганда, оёғидан нимадир силтаб тортди. Мадорсизлик уни батамом энгди — заифгина бир талпинди-да, пўп этиб девор остига тушди. Кўксини ерга бериб олди. Болалар қотиб-қотиб кулишди-да, ипни дарахтга боғлаб кўздан ғойиб бўлишди.

У ёлғиз қолди. Ҳаётида онда-сонда рўй берган ҳодисаларни ҳисобга олмаганда, пировардида, гўё биров атай қилаётгандек, нуқул бир ўзи қоларди. Мана, бугун у яна ёлғиз! У кўпдан бери ёлғизликни истаб юрарди. Бу сафар у тутқун эди. Аммо мусича бундан бирмунча ҳаловат ва таскин топаётганини ҳис қилди. У ҳайрон эди: «Т у т қ у н л и к д а т а с к и н?!» Мусича кўзларини юмиб гув-гувлаб қўйди. Негадир унинг кўз ўнгида илк бор осуда, эҳтимол мазмунли ҳаёт кечирган дамлари гавдаланди. Яна гув-гувлади. Назарида, мана шу лаънати болалардан қутулса тамом, ўзи учун мутлақ янги, ботиний оламни ёритувчи, энди уйғонаётган яшаш истагини бемалол қондирувчи ҳаёт бошланадигандек эди. Юрагида пайдо бўлган бу ишонч ҳақиқий ҳаёт тасаввурларини кўз олдига келтириб қўйди. Ҳатто ўша ҳаёт уни бегоқат кутиб тургандек туюлди. Томирларидаги қонга янги бир туйғу — бесабрлик туйғусининг тотли оқими келиб қўйилди. У ўзининг ҳали яшашга ҳаққи борлигини ва бунга ҳали имкони етарли эканини пайқади.

Шу чоқ девордан шувиллаб тупроқ тўкилди. Мусича пир-р этиб чап томонга отилди. Биқинида, думида нозик оғриқ сезди. Оёғига боғланган ип таранг тортилди-ю, у дарахт شوҳига амаллаб илинди. Бу ҳолатда узоқ туришнинг ҳеч иложи йўқ, у банди чириган олмадек осилиб турарди.

Чангалини кир-чир, хас-хашакдан сузилиб тозалаётган мушук вазиятни тушунгандек, шошилмай дарахтга тирмашди. Бунга кўриб мусича жон ҳолатда девор тарафга шўнғиди. Бахтига дарахт билан девор орқасидаги масофа қисқа эди. Мушук ҳам энди пайсалламай мусичага ташланди, тутолмади. Шундан сўнг девор билан дарахт оралиғида пусиб, қилт-қилт титраётган мусичага жирканч қониқиш ва умид билан қараб, кузата бошлади...

Болалар келиб қолмаганларида, албатта ўлим билан туговчи бу даҳшатли таъқиб яна қанча давом этарди, номаълум.

Мусича бир сакрашда ғойиб бўлган му-

шукни ҳам, оёғидаги ипни ечиб ташлаган болаларни ҳам пайқамай қолди. У қаттиқ толиққан эди. Ўтмишга айланиб қолган, беҳузур, нотайин тушдек таассурот қолдирган мана шу қисқа муддат унинг юрагида ҳаётга бўлган яширин муҳаббатнинг сўниб улгурмаган чўғи қайта ўт олиши мумкинлигини кўрсатди.

Аммо у қаттиқ толиққан эди. Бу чарчоқ — то шу кунгача ўзини таъқиб қилаётган, адои тамом бўлган асабнинг хуружи эди.

Мусича қандай бўлмасин, бу ердан кетишни истаб қолди. Кўнгли кечаги сайхонликни тусарди. У кучини қанотларига йиғди, шундан кейингина ўрнидан қўзғалди.

Яқин ҳафталар ичида ҳаёти тугаб бораётганини пайқаб юрган мусича бугунги кунни тақдир тайин қилган сўнги муддат деб ўйлаган эди.

Кеч кирди. У бутунлай соғайиб кетишни хаёлига ҳам келтирмасди, бироқ, ажабо, бутун танасида нохуш бир оғриқ ҳамон турган бўлса ҳам, вужудида аллақандай навқирон куч кезинар, аммо афсуски, у ўзи кутиб юрган ҳодиса — ўлимдан қаттиқ қўрқа бошлаган эди. Шу тариқа унинг юрагида биринчи марта ҳаётга нисбатан ҳақиқий меҳр-муҳаббат уйғонди...

Тез орада қиш ҳам бошланди. Бир тутам, аёзли қиш кунлари ҳеч бир янги нарса ваъда қилмас, узундан-узоқ кечалар одатдагидай нотинч ўтар эди. Биринчи қор ёққан куни у унчалик совуқ қотмади. Аммо орадан ҳафта ўтиб, чилла кириб, қора совуқ бошлангач, қаҳратон жон-жонидан ўтиб кетди.

Қиш ўрталарида бошпана излай-излай, охири ҳали қуриб битказилмаган, эшик-ромлари бўлса-да, ойнасиз бир уй топди.

озим муштлашишга рози бўлиб қўйди-ю, кейин хаёли қочди: афсусми, ўкинчми — аллақандай безовта бир туйғу юрагини чангаллади, ҳар доимгидек ўзидан норози бўла бошлади. «Қаёқдан ҳам чўмилишга келдим? — деб ўйлади, негадир Иброҳимни эслаб. — Уям билмади, барибир кетворди. Қайтага, кўзига ёмон кўриндим». У Мозортепа томон йўл олган бир тўда бола орқасидан баланд бўйли Аъзамнинг елкаларига, декчадек калласига мунғайиб қараб қолди.

Болалар шошилмай, офтоб нурига ғарқ бўлган йўлни чангитиб боришар, яккам-дуккам ўсган баргизуб, момоқаймоқлар ора-лаб қанотлари хол-хол сариқ капалаклар учиб юрар эди.

Кечки пайт эди. У ўша ерга кириб, осилиб тушган ҳавоза устига келиб қўнди. Неёғуви жуда ёмон сезар, бадани увишиб, томирларидаги қон аста-секин совиб бораётгандек туюлар эди. Лекин орадан хийла вақт ўтиб бутун баданига шу янги уйдан — кун кўрмоқ ниятида одам боласи қурган шу ватандан бир илиқлик таралиб, уйқу элта бошлади. Бир маҳал рўпарада — одамлар яшаётган уйнинг чироғи ёнди. У ҳуркиб, учиб кетмоқчи бўлди-ю, не-не азоблар билан топган ватанини кўзи қиймади. Ташқарида шамол туриб, изғирин кучайди. Томда алланима бўғиқ увиллади. Тўсатдан чироқнинг заиф шуъласини ўқдек кесиб ичкарига бир қуш учиб кирди-да, ҳавозанинг энсиз тирсагига томдек урилиб, ерга қулади.

Кутилмаганда, ерда ётган қуш — ҳув сайхонликда ёнидан бапарво, беғам учиб ўтган ўша айна кучга тўлган, ёш, думсиз мусича эканини пайқадую қўрқувдан қотиб қолди. Вақтида бу ерга учиб кирмаганида ўзининг бошига шундай савдо тушиши мумкинлигини сезиб даҳшатга тушди. Лекин нимадир унга таскин берар, уйдан, одамзод бошпанасидан таралаётган илиқлик бутун вужудига тобора сингиб борар эди.

...Эрталаб бу чала қурилган уйга негадир кириб қолган ўн тўрт ёшлардаги бола ғалати манзаранинг гувоҳи бўлди. Аввалига чексиз ҳайратдан кўзларига ишонмади ҳам. Бу манзара чиндан ҳам ҳайратомуз эди: осилиб қолган ҳавоза устида чиройли бир мусича қотириб қўйилгандек қимир этмай ўтирар, сал нарида — ерда яна уч-тўртта мусичалар тарашадек қотиб ётар, остонани эса янги сочилган момиқ патлар қоплаган эди.

Ҳавозадаги мусича учиб кетишга негадир ошиқмас, боладан ҳайиқмас эди.

ҒУРУР

Нозим лунжини шишириб уф тортди, кейин сир бой бермаслик учун эснади ва ариқ лабида ётган шиппагини олиб, бир-бирига уриб қоқди.

— Кетдикми, Қоқош?

Узоқлашиб бораётган тўдадан ҳамон кўз узмай, хаёлга чўмиб турган ўртоғи бош силкиди. Улар жуда иноқ, қилўтмас дўст эдилар. Лекин негадир доим бирининг истаги иккинчисига тўғри келмас, эътироз уйғотар, шунга қарамай бу тахлит муомала уларнинг ўзаро муносабатларига путур етказмас эди.

Нозим шиппак боғичларини бир-бирига улаб, елкасига ташлади. Офтобда қорайган, гўштдор юзидан унинг хит бўлиб кетгани, иложи борича ўзини босиб олишга уринаётгани билиниб турар, кўзлари борган сари Қоқошга юмшоқ, мулойим боқар эди.

— Юр, Қоқош, — деди у.

Нозимнинг бошида қоғоздан соябон қалпок, Қоқош дастурмолининг тўрт бурчини туғиб «дўппи» қилиб олган, иккаласи ҳам оёқяланг — Мозортепага қараб юрдилар.

Кун иссиқ, тупроқ қизиб кетган, тахта деворларнинг калта-култа сояси қуюқ — одамни беихтиёр эсноқ босади.

Нозим билан Қоқош сувсиз ариқ томонга ўтиб олишди. Қоқош оёғини судраб босар, тупроқдан кўтарилаётган оқиш чанг шимининг кенг почасига ўтирар — у Нозимдан бир қадам илгарироқда борар эди.

— Нозим, бормай қўяқолайлик, — деди у бир вақт. Қоқошнинг кичкина, силлиқ юзи шўрлаган, у ер-бу ери тангадек-тангадек бўлиб оқариб турар эди.

— Нега? — деб кулимсиради Нозим. — Қўрқяпсанми?

— Йўқ.

— Қўрқяпсан. Бўйнингга олавер. Ростини айтсанг, қайтиб кетамиз. Ҳозир, фақат ҳозир қўрқяпсан, холос, шундайми?

— Гап унда эмас, — деди Қоқош кўнгли ўксиб, — оёғим тортмаяпти сираям. Бошқа кун иришсанг бўлмайдами? Мен бориб Аъзамга шундай деб келаман, бўптими? — Қоқош бирдан жонланди, ўртоғининг қўлидан ушлаб секин силтади. Сўнг тиниқ кўзларига алланима тўлиб, тикилиб қолди. Нозимнинг кўнгли юмшади.

Нозим, Қоқошни яхши кўришини айниқса ҳозир ич-ичидан чуқур ҳис қилди. Лекин кескин бош чайқади.

— Қўрқди, деб ўйлаши мумкин.

— Нима бўпти, ўйласа ўйлайверсин. Қанақасига қўрққанингни эртага кўрсатиб қўйишинг мумкин. Ҳозир улар кўпчилиқ, Нозим. Ундан кейин, Адҳам яна кимнидир айтиб келишга кетди. Хўп деяқол, Нозим. — Қоқошнинг бегуноҳ кўзларида яна боягидек илтижога ўхшаш ифода пайдо бўлди.

Нозим кулимсиради, у Қоқошнинг бу илтимосига ҳеч қачон рози бўлолмас эди.

— Ҳечқиси, йўқ, — деди Нозим. — Энг муҳими, булардан қўрқмаслик керак. Қўрқсанг, ҳам, билдирма. Сал паст келсанг — тамом, оёқости қилишади. Қўрқоқ деб ном олгандан кўра калтак еган яхши. Урса, Аъзам бир-икки мушт ортиқ урар, ўлиб қолмайман. — У овозини баландлатди. — Сен ҳушёр бўлиб тур. Йўлини қилиб қўлга илинадиган тошдан иккитасини кўзлаб қўй. Кўпчилик бўлиб ёпишса, аяма... Биронтаси сени чертса... — у гап тополмай чайналди, — оғзини йиртиб ташламасам, ўгил боламасман!

Қоқош оёғин бўлса ҳам, Нозимдан тикроқ эди. Кўп ўқиган, сермулоҳаза, вазмин бола. Аммо ҳозир унинг олдида ўзини негадир кичкина, ожиз сизди. У Нозимга ишонар, уни

яхши кўрар, ич-ичидан ҳурмат қилар, унча-мунча камчилиги, хатосини кечирар эди. Бироқ ҳозир ўзи билан дўсти орасида девор пайдо бўлгандек, уни биринчи бор кўраётгандек бегонасираб қаради.

Эллик қадамчадан сўнг йўл чапга бурилди. Унг тарафдаги анҳор ҳам худди шу ерда қайрилган, суви кўз иллаган ергача текис, равон оқиб борар, кейин қувурга кириб ғойиб бўлар эди. Атрофни чўмилаётган болаларнинг қий-чуви тутган.

Улар орқама-кейин яна чапга бурилишди.

Қоқош сал орқароқда хаёл суриб борарди. Майда, офтоб қиздирган тошчалар оёғига ботади, товони ачишади; Нозимнинг шимарилган почаси тагидан кўриниб турган пойдор тўпиғига, тол баргидан оқаётган ширанинг ачқимтил ҳиди урилади; Мозортепа ёқдан эсаётган кучсиз шабада ҳам, атрофдаги мудроқ сукунат ҳам унинг юрагида бирор таассурот уйғотмас, фақат, кўзларида саросимами, қўрқувми пайдо бўлган, юрагининг тубига гўё нохуш бир ғашликнинг оғир тоши чўкиб борар эди.

Ниҳоят, кенг, ташландиқ майдонга чиқишди. Нозим сувсиз кран ёнида тўхтади. Анча нарида уларни кутиб турган болалардан кўзини олмай, шиппаги, бошидаги соябон қалпоғини Қоқошга узатди. Қоқош секин ерга қаради, кейин сўник овозда «Борақол», деди. Нозим турган еридан кўзгалди.

У сир бой бермасликка тиришар, ановиларга эмас, ўртоғига — негадир бирдан кўзлари пирпираб, кўнгли ўксиган Қоқошга ички аҳволини билдиргиси келмасди. Табиатан раҳмдил, кўнгиладан Нозим уриш ҳеса, ўзини томдан ташлайдиган болалардан ҳам кўпроқ уришган бўлишига қарамай, ҳозир бир оз чўчиётган эди. У болаларнинг рўпарасига — майдондаги ёлғиз, қуриган дарахт соясига бориб турди. Энди юрак уриши ҳам ўзига эшитила бошлади.

Шу чоқ калта энгли кўк майка кийиб олган Аъзам ажралиб чиқиб чўнтагидан бир нима олди-да, болалар томонга улоқтирди. Сўнг яна шовилмай, худди ўзига тегишли мукофотни олиш учун келаётган одамдек, хотиржам қиёфада Нозимга қараб юрди.

Нозим ҳозир негадир унга эмас, балки қирғизбашара, кўзлари бақрайган бошқа бир болага, кейин унинг ёнида турган бақувват, малла Жамилга назар солди. Мийиғида кулиб бош чайқади. Айни чоқда, оппоқ майкаси офтоб нурида ярқираб турган Қоқошга кўзи тушдию ғалати бўлиб кетди. Уртоғи беозоргина, худди учиб кетаётган қушларга хаёлчан қўл силкигандек, қўлини кўтариб нимагадир ишора қилди. Нозим унинг қўрқаётганини фаҳмлаб болаларга, айниқса, Аъзам билан Жамилга нафрати

ортди. Йўлда Қоқош айтган гапларни ўйлаб, илож топса, ярашишни кўнглига тугиб қўйган эди. Ҳозир эса кўнглидаги ечилмаган ўша тугун ўрнини нафрат эгаллади. Эртадан бошлаб шу маразларнинг башарасига қарамасликка аҳд қилди. У фақат бир нарсани тушунолмасди. Олдинлари Жамил унга дўст эди-ку! Аъзам ва унинг оғайнилари жинидан баттар ёмон кўрарди. Энди эса... «Аъзамнинг ювиндихўри бўлибди-ку қип-қизил», дея кўнглидан ўтказди Нозим.

Аъзам Нозимга тобора яқинлашаверди. Кўзлар бир-бирига қадалди. Кун иссиқ, осмон ниҳоятда тиниқ, майдон жимжит... Теварақда гўё алланима ҳансирайди, энтикиб-энтикиб нафас олади. Орқа томондаги ҳовлидан аёл кишининг баланд овози, сўнг озгина ҳаяллаб эшикнинг қарсиллагани эшитилди. «Ҳа, адо бўлгур!»

Аъзам хийла хотиржам, тетик кўринади. Каттакон боши ён томонга хиёл эгик, узун, бақувват қўллари тиззасига етай-етаёй дейди. Нозим ундан кўзини олиб қочди.

Аъзам муштарини иягига қадар кўтариб олди. Нозим ўзидан бир қарич баланд Аъзамнинг кутилмаганда ташланиб қолишидан чўчиб, унинг теварағида айлана бошлади. Тўсатдан, бир дақиқагина тўхтаган эди, Аъзам ним ҳатлаб унинг шундоққина ёнида пайдо бўлди. Ҳатто елкаси Нозимнинг пешонасига тегиб кетди. Энасига кетма-кет мушт тушдию Нозим каловланиб девор томонга чекинди: қулоғи шанғиллаб кетди. Назарида бу шанғиллаш бутун майдонга эшитилаётгандек эди. Шошиб қолди, бор гавдаси билан устига ёпирилиб келаётган Аъзамга чап беришнинг иложи йўқлигини сезиб, нима қилаёганини ўзи ҳам идрок этолмай унга отилди. Лекин яна Аъзамнинг кутилмаган зарбидан боши айланиб, букчайиб қолди. Кейин у ўзини ўнглаб олди-да, Аъзамнинг оёқлари орасига киришга ҳаракат қилди. Нозим Аъзамнинг оёғини маҳкам қучоқлаб олганча, муштлашиш тугади, деб хаёл қилди. У терлаб кетган эди, кўзлари ачишди. Бирдан хаёлига «Қоқош, Қоқош қаердайкин?», деган ўй келди.

Аъзам эса, ҳамон алланималар деб бақирар, сўкинар, тошдек муштарини билан унинг бўйнига, кураклари орасига гурсиллатиб солар, бошини тиззалари орасига олиб қисар эди. Нозим жон аччиғида Аъзамнинг оёқларини чангаллаб ўзи томон силтаб тортган эди, у тубидан кесилган дарахтдек гурс этиб қулади. Нозим ўзини рақибининг устига отди ва бир зумда Аъзамни қимирлатмай қўйди...

Иккови ҳам ҳолдан тоя бошлади...

Нозим ҳансирар, кўзларига тер қуйил-

ганидан ҳеч нимани кўрмас, тиззалари орасида Аъзамнинг титраётган биққи баданини жуда аниқ ҳис қилар, азбаройи қасос олиш иштиёқида вужуди чўғдек қизиб кетган, рақибини бир ҳамлада гижимлаб, янчиб ташлагиси келар эди.

Нозим калта, чайир билакларини чаптиштириб бўйнидан, кекирдагидан каттиқ бўғаётган чоқда Аъзамнинг кўзлари шокосасидан чиққудек ўйнаб кетди. Шунда ҳам бўшатмади, аксинча, қони жўшиб янаям қаттиқроқ эзган эди, Аъзам бақириб юборди. Унинг даҳшатли чинқирғини ҳамма эшитди. Нозимнинг юраги гупиллаб ура бошлади. Боши айланиб, бегона, ёқимсиз ҳид кўнглини беҳузур қилдию кўзларини юмиб олди. Зум ўтмай бошини кўтариб кўзини очди-да, Қоқошни излади. Ана у! Ҳамон ўша ерда, сувсиз кран ёнида деворга суянган кўйи турарди. Бир нима деб қичқирди. Нозим унинг овозини эшитди-ю, аммо нима деганини англай олмади. Ўрнидан сапчиб туриб, ўзини четга олди. У энди дармони тегиб, силласи қуриб бораётганини тушуниб етди. Бир оздан сўнг Аъзам кўйлагини ечиб юзини артди-да, болохонадор қилиб сўқинди. Нозим жуда қаттиқ чарчаган эди. Ҳамма нарса кўзига тебраниб кўрина бошлади. Аъзамнинг қўлидаги кўйлак ҳам аввал қизғиш, кейин жигарранг бўлиб кўринди. Худди шу маҳал нариги ёқдан, сувсиз кран томондан Қоқошнинг овози келди:

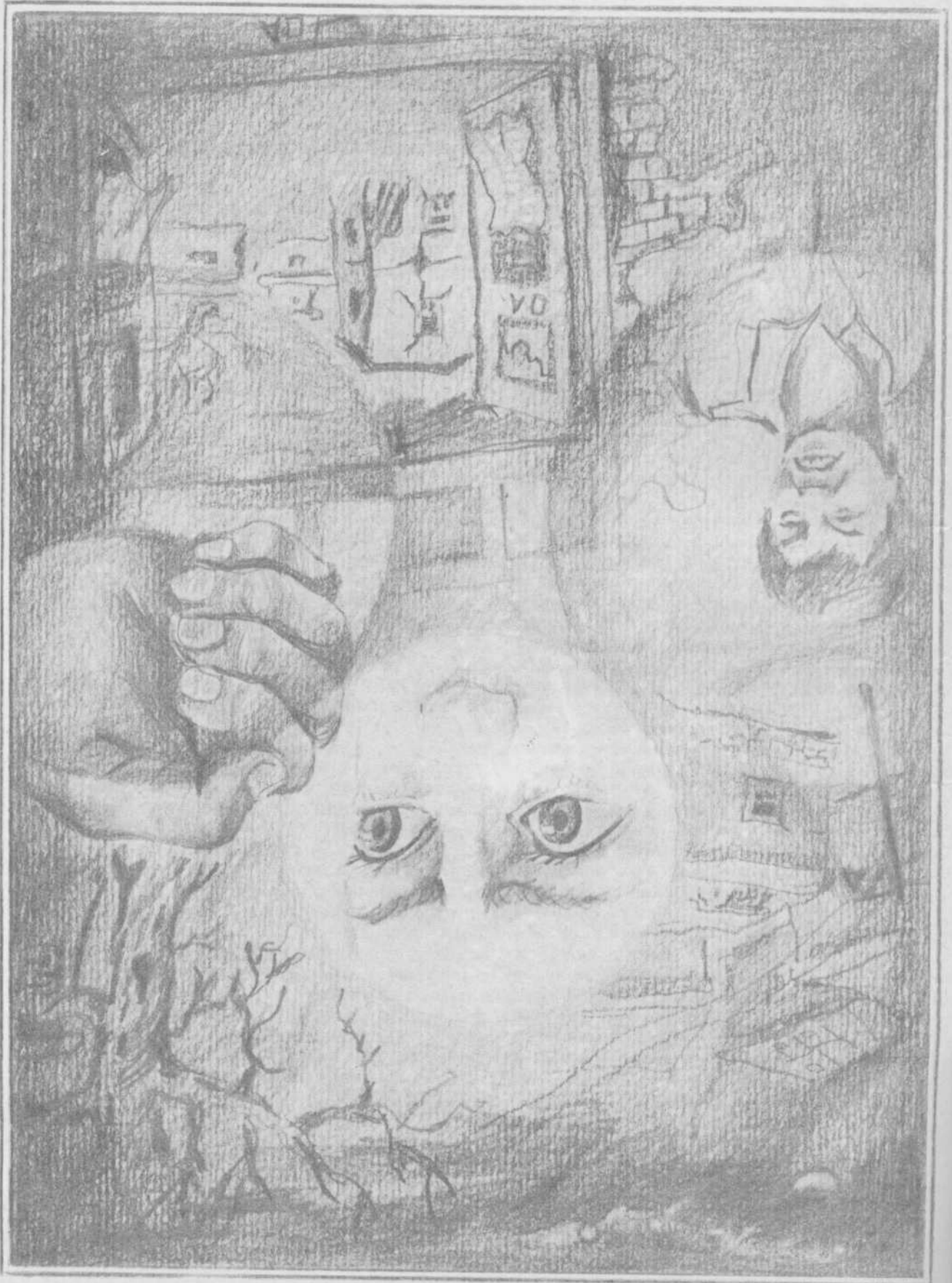
— Нозим, қоч!

Нозим товуш келган томонга беҳол бир оз меровсираб қарадию Аъзамнинг акасига кўзи тушди. Юраги орқасига тортиб кетди.

— Нози-им...

Бу сафар Қоқошнинг овози қулоғига зўрға эшитилди. Ўзини ҳалқадек ўраб олган уч нафар болага ташланди. Йўлини тўсган болалар иккиланиб четланишди. Фақат қирғизбашара бола унга ёпишди — ундан эритилган сақич хиди келарди. Нозим бир амаллаб унинг чайир қўлларидан қутулиб чиқди-да, дарахтга тирмашди. Оёғидан ушламоқчи бўлган болаларнинг қўлига, юзига тегиб ташлайверди. Охири тўпиғидан Жамил ушлаб олди-ю, қўйиб юбормади. Дарахтга осилган Нозимнинг қўллари толиқди, ерга гуп этиб тушди.

Нозим ўрнидан туриб қараса, боя уни ҳалқадек ўраб олган болалар ҳар тарафга тўзғиган, рўпарасида Аъзамнинг акаси Латиф ва яна иккита бегона бола турар эди. Нозим дабдурустдан Латифга қараёлмади, аввал унинг ҳамроҳларига қўрқа-писа кўз ташлади: ўнг томондаги новчароғи — ингичка, узун занжирни бармоғида айлантириб ўйнаётгани хотиржам ва лоқайд кўзларини Нозимдан узмай турарди. Нозим унинг

хотиржам нигоҳида таҳқирловчи жирканч бир нима сезиб, титраб кетди.

Сўнг Латифга қаради. Унинг кўзлари худди укасиникидек қийиқ ва сарғишроқ. Хира қорачиқларининг тубида қандайдир қўрқинчли кўланка қотиб қолган.

— Қани, Нозим полвон, нима бўлди, нимага уришдиларинг? — деди Латиф. — Хўш?!

Нозим нима дейишини билмасди.

У қўрқаётгани ва атрофидаги болаларга буни ошкор қилиб қўяётгани учун ўзидан койинар, нега бирдан шунчалар ожиз бўлиб қолганига ҳайрон эди. Лекин ялинишни хаёлига ҳам келтирмас, аксинча, Латифнинг муқаррар ҳамласидан ҳимояланиш учун хаёлини бирдан-бир умид — каттароқ тош топиб олиш умиди банд этган эди. Нозим акасининг ёнига келиб гуноҳкорона бош эгиб турган Аъзамни жимгина кузатиб турди.

Майдонга оғир жимлик чўкди.

— Ака, қўйиб беринг, биттага-битта! — деди Азам хезланиб. Унинг таваллоси шунчалик самимий ва у акасининг руҳсатини шунчалик илҳақ кутар эдики, Нозим беихтиёр сесканиб кетди.

Латифнинг юзига заҳарханда ёйилди. Аъзам яна ялиниб, ғудрана бошлаган эди, шарақлатиб тушириб қолди.

— Уриб башарангни дабдала қилиб ташласаям, дийдиё қиласанми? Турқингни қара... Шундан калтак еган бўлсанг, энди... Жасадни қара, жасадни!.. Тавба! — Латиф аччиқ кулди, ёнидаги новчага қаради. У индамади.

Латифнинг кўзларидаги бояги кўланка йўқолиб, ўрнини мудҳиш ғазаб эгаллаганини кўриб Нозимнинг юраги яна гурс-гурс ура бошлади. Бирдан нигоҳи пастаккина лой томда, қўлида тош, эмаклаб келаётган Қоқошга тушдию ғалати бўлиб кетди.

— Қани, укам, нима бўлди ўзи? — деди Латиф ва бир қадам олдинга юрди.

Нозим эшитмай қолдими, саволомуз унга қаради. Энди у ўзини жуда эркин, хотиржам ҳис қила бошлаган эди. Бамайлихотир Қоқош яширинган томга кўз қирини ташлаб қўйди.

— Чўмилишга келсам, Аъзамлар бир болани... қўшнимизни велосипедга боғлаб сувга тушириб қўйишибди. Мен уни билардим: ўзи касалманд... Тутқаноғи бор. Сувда туравериб кўкариб кетибди. Вориб уни ечдим, кейин Аъзам билан гижиллашиб қолдик. У...

Нозим бирдан қорнини чангаллаганча букчайиб қолди. Биқинида кучли оғриқ турди. Нафаси қайтди. Кучанди, ихради, яна кучанди. Кимдир сочидан беозоргина ушлаб тортган эди, кўзини очди, очдию энг аввал тип-тиниқ осмонни кўрди, кўзи ачишиб яна юмиб олди. Сўнг яна очди. Энди осмон йўқ,

тепасида Латиф турарди. Оғзидан кўнгилни беҳузур қиладиган кўланса бир ҳид келди — Нозим юзини четга бурди.

— Менга қара, зўр, менга қара, қара, деяпман! — Латиф дарғазаб бақира бошлади. — Нега индамайсан, тилингни узун дейишган эди-ку, гапир! Кейин нима бўлди? Кейин нега уришдиларинг, нега...

«Кейин, кейин, ...инг ...га...» Нозимнинг қулоғига гап кирмас Латифнинг қўрқинчли тус олган вазоҳатига кўрқа-писа қарар, бояги совуқ ифода энди унинг юзига ҳам ёйилган эди.

Нозимнинг силласи қуриган, жавоб бергиси, гапиргиси келмас эди. Кўзини юмиб-очар, кўзини ҳар юмганида ўзини енгил ҳис қилар, очганида эса яна кўм-кўк осмону Латифни кўрар эди.

Шу пайт тошдек қаттиқ бир нима даҳанига тушди: оёғи ердан узилди-да, чалқанчасига йиқилди. Боши ерга қаттиқ тегиб, оғриқ турди... Инграб юборди. Лекин ҳеч ким юрак ютиб унинг тепасига келолмади. Нозим шу аҳволда анча ётди. Тупроқ қандайдир қаттиқ ва иссиқ, ёрилган, ачишаётган бармоқларига ёпишиб қолган эди. Иссиқ...

Ҳатто жуда иссиқ...

— ... ҳамманг бир пақирга қимматсан. Бирга юрган ўртоғингни калтак едириб қўйсанг-да, томошабин бўлиб турсанг. Унақада... еб юрибсанларми! Қани ошна-чилик? Мунақаларни аяб ўтирмаларинг; кўзини мошдек очиб қўй, шунда узоқдан салом бериб ўтадиган бўлади. Сўтаклар-эй, энди ҳамманг тарқал! Жамил, сен уни тургазиб қўй!

Нозим йўтала-йўтала ўрнидан турди. Ёнига келган Жамилга алам тўла филт-филт кўзларини қадади. Жамил нигоҳини олиб қочди. Нозимнинг кўксига йиғи тўпланиб, хўрлиги келар, аламига чидаёлмас эди. Секин бориб девор остидаги харсангга ўтирди.

Латиф унинг тепасига келди.

— Тур ўрнингдан!

Нозим унга яниб қаради, сўнг:

— Ифлос! — деди. Овози титраб, сўник, ҳатто бир оз йиғлоқи чиқди. Ортиқ бир сўз демади.

— Менга қара, хов, уйингга жўна!.. Қулоғингда бўлсин, битта-яримта болани ҳафа қилсанг ёки яна чўмилишга келганингни кўрсам, айтиб қўй, жагингни эзиб қўяман. Эшитдингми?!

Нозим ерга туфлади:

— Мараз! — деди у. Болалар бир зум қотиб қолишди. — Ўзинг тенгилар билан ҳам уришоласанми, ифлос?! Кичикни уришга уста экансан. Кўрамиз ҳали, — деб давом этди Нозим. Энди унга бари бир эди. — Бизнинг варрагимиз ҳам учиб қолар, ўшанда гаплашамиз...

Латиф кескин бурилиб, унга ҳамла қилмоқчи эди, новча ҳамроҳи қўлидан ушлаб қолди, юпатди:

— Керакмас, қўйсанг-чи, арзимаиди. Ўзлари тинчитиб қўйишар.

Нозим секин унга қаради. Новча ҳамон қўлидаги занжирини ўйнар, юзи, кўзи совуқ, хотиржам эди. Шу дамда бу башарага Нозимнинг тупургиси келди.

— Сенлар шошмаларинг. Ҳали қараб турларинг, битта-битта бурнингни ерга ишқайман! Ўзларингча хурсанд бўлаясанлар-да, а? Ҳў, малайлар, итнинг орқа оёғи, ипирисқилар! Айлантириб келса, сенлар ифлосдан ҳам биттарсанлар.

— Овозингни ўчир-э... — деб сўкинди Аъзам. Нозим Аъзам турган томонга ўгирилиб босиқ, аммо истеҳзо билан:

— Сенга ким қўйибди? — деди.

Шу чоқ кимдир думбасига бир тепиб, қочди. У шошиб қолди: етти-саккиз чоғли бола ичидан тепган болани аниқлай олмади. Кўпчилик хахолаб юборди.

— Обруйинг борида кетақол энди, оғайни...

— Яша, хўроз!..

— Бўпти, кўрамиз!..

— Нимани кўрардинг, кинони кўрасан-да...

Нозим титраб кетди. У сир бермаслик учун шартта бурилиб болалардан узоқлашди. Шўртак кўзёшлари тушиб, ёрилган лаби ачишди, хўрлик, алам лағча чўғдек бутун вужудини ўртаб юборди. Майдонча чеккасида, қовжираган ўтлар орасида ётган шиппагини кўриб, эсига Қоқош тушди. Тўхтаб ортига қаради. Ҳарсанг атрофида болалар уймалашар, Қоқош кўринмас эди. У култ этиб ютинди, бўшашиб карахт бўйинини силаган эди, қўли худди бировнинг баданига теккандек туюлди. Укиниб, шалвираб анҳор томон юрди. Кўприкка яқин ёғоч зинадан пастга тушиб чўнқайганча бет-қўлини ювди, қайта-қайта оғзини чайди, кейин ҳовучида сув олиб кўксига сепди, бошидан қуйди. Сув лойқа, муздек эди. Кетолмай зинага ўтирдию сувнинг аста шалолаб оқишига термулиб қолди.

Бу соя-салқин жой унинг юрагига ўзгача бир таскин бера оладигандек эди. У ҳамон ўйчан; шимини ечди-да, белига қадар анҳорга кирди. Бир силтаниб сувга шўнғиди, хийлагача нафаси қайтмади. Қаддини ростлаганда эса ўзини ёлғиз, жудаям ёлғиз, ҳимоясиз, хоксор сизди. Мен кўрқоқман, деб хаёл қилди. Сочларидан силқиб тушаётган лойқа сув кўз ёшларига қўшилиб кетар, юзининг бирор бичимида тўхтамай оқиб сувга тушар, буни у сезмасди.

«Латиф сениям урдими, Қоқош?»

«Узимас, ёнидаги новчароғи урди. Тош билан солсам бўларди».

«Раҳминг келдими?»

«Нега куласан?»

«Йўқ ердаги гапларни гапирсан-а. Раҳми келганмиш. Бекордан-бекор уриб кўзини кўкартириб қўйибди-ю, раҳми келармиш. Қўрққансан, бўлмаса, урардинг».

«Қўрққанним йўқ. Ростдан ҳам раҳминг келди. Ўзинг ўйла, тош бошига тегса, қатигини чиқариб юборади».

«Яна ўзи эшитиб қолмасин. Пешонангдан ўпиб қўяй. деб уйингга келади».

«Кесатмай қўяқол. Ўзингга қўрққандирсан. Қара, унинг ваҳшийга ўхшайди, лекин Аъзамга раҳминг келди!»

* * *

Шу куни Нозимнинг бирдан уйга қайтгиси келмай қолди. Аммо бошқа қаерга ҳам боради? Ноилож уйга жўнади. Йўл-йўлакай бугунги муштлашувнинг оқибати ҳақида ўйларкан, бошлаб ўзини айбдор санади, кейин Аъзамни; Латифни эса «Ифлос!», деди сўқди.

Унинг лаби дўрдайиб қолган, ўнг қовоғи оғрир, лунжи ачишар эди. Кўчанинг бошига етганда кайфияти яна бузилди. Ариқ четидаги дарахтга суянган кўйи ўтган-кетганни кузата бошлади.

Қуёш ботмоқда эди, томлар қизғиш, уйлар пештоқида баргларнинг сояси силкинар, кўча тинч, сув сепилган, ҳаво ажойиб.

Нозим йўлакда онасига дуч келди, унинг саволларга мингирлаб жавоб қайтараркан, афти бужмайди. Онаси яна саволга тутган эди, индамади, айвон олдидан мушукдек писиб ўтди-да, оёғини чала-чулпа ювиб, ўзини ичкари уйга урди.

Ярим соатдан сўнг отасининг бақиргани, онасининг узук-юлуқ овози қулоғига чалиниб, оёқ учиди даҳлизга чиқди. Секин айвонга мўралади. Хонтахта атрофида жимгина ўтирган укалари қўрқа-писа даҳлиз томонга қарашди — улар йиғламоқдан бери бўлиб турар, кўзларида қўрқув аралаш юмшоқ ғам акси бор эди. Нозим «жим» дегандек имо қилди. Онаси уни кўрмасди. Бурчакда, ҳовлига қараган дераза ёнида катта укаси Рашид ҳар қўлида биттадан гишт кўтарган кўйи ҳиқиллаб турар, ёшли кўзлари қизариб кетган эди. Ёнбоши билан тургани учун у ҳам акасини кўрмади. Нозимнинг оёқлари остидаги энсиз, омонат полнинг чириган тахтаси ғижирлади-ю, Рашид лабига оқиб тушган кўзёшини ялаб секин ўша тарафга қаради. Нозимга кўзи тушиб, бирдан афти бужмайди, хўрлиги тошиб йиғлаб юборди.

— Учир овозингни! — деб ўшқирди отаси. Нозим отасини кўрмас эди.

— Сенлар нега бақраясан, овқатингни ичларинг!

Икки укаси қўлидан қошиқни қўймай, овқат ҳам емай ўтирар эди.

Нозимнинг томоғига алланима тиқилди. Отасининг чойнак жўмрагидан хўриллатиб чой симиргани эшитилди. Рашид шафқат сўрагандек, яна Нозимга қаради Кўзларидоги филт-филт ёш чироқ нурида бир сония учқундек ялтираб турди.

Нозим югуриб равонда турган укасининг ёнига кирди, у тутиб турган гиштларни юлқиб олиб очиқ деразадан ҳовлига улоқтирди: ҳовлида алланарса жаранглаб синди. Рашид акасига қарашга ботинмас, негадир қўлини ҳануз туширмас эди.

— Тушир қўлингни, тушир! — деди Нозим.

Онаси ўрнидан дик этиб турди-да, каравот ёнига бориб олди. Унинг ранги ўчган, кўзларида ҳадик акс этарди. Ерга тушиб кетган сочиқни авайлабгина кўтариб каравотга илиб қўйди.

Нозим укасининг бошини силади, елкасига қўлини қўйди.

— Бор, гиштларни олиб кел! — деди отаси.

Нозим индамади.

— Сенга айтяпман!

Нозимнинг ортига ўтиб олган Рашид овоз чиқариб йиғлашга тушди.

— Адаси, мен олиб келақолай, мен айбдорман, — деди онаси.

— Учир! — деди отаси.

Нозим отасига тик қаради. Кейин укасини етаклаб ҳовли томон юрди. Ҳовли жимжит, қоронғи. Айвон деразаларидан таралаётган ёруғ кран ёнигача аранг етиб борар эди. Укаси пойфазалини кийиб бўлиб қаддини ростлагач, Нозим дераза ёнига келиб меҳрибон ҳам дардли овозда:

— Ойи, хавотир олманг, Рашидни холаминикига олиб бораман, — деди.

Отаси болохонадор қилиб сўкинди, онаси йиғлаб юборди. Нозим кўчага ошиқди. «Йўлак мунча қоронғи», деб ўйлади у. Беихтиёр Рашиднинг қўлини сиқди. Рашид акасига қаради, лекин қўли оғриганини айтмади. Нозим онаси, синглиси ҳамда укалари ҳеч қачон юрагига ҳозирчалик яқин бўлмаганини, уларга бугунчалик жони ачимаганини ўйлаб таажжубланди. Меҳри жўшиб, дийдаси юмшади.

Уйларнинг очиқ деразасидан кўкиш шуъла таралади, ичкаридан узук-юлуқ куй, шовқин эшитилади — кеча ёқимли, эзгин эди. Муюлишдаги уйдан эртакчи чолнинг таниш, салмоқдор овози келади. Рашид тўхтади, энгашиб ивирсиганича шиппагининг боғичини ечиб, қайта боғлади.

— Ака, қаёққа борамиз? — деди у.

— Опоқбувингнинг уйига, — деди Нозим.

— Сизам борасизми?

— Ҳа. Нега сўраяпсан?

Улар икки дарахт орасидаги харрак ёнида тўхташди. Нозим тиззалаб, тимирскиланди. Унинг сояси ариққа тушиб турар, сув жимиллаб оқар, фақат сал наридаги қувур ичидан майин шириллаш қулоққа чалинар эди. Нозим тахтанинг остидан гижимланиб кетган бир пачка сигарет олди.

Рашид харракнинг четига омонатгина ўтирди: у акасидан кўз узмас эди.

Рашид ўрнидан турди. Улар яна йўлга тушдилар.

— Ака, қорним очди, — деди Рашид, — юринг, уйга борақолайлик.

— Мениям қорним очди, бир оз чида. — Нозим укасига ачинди, унинг қоқ суяк бармоқларини беозоргина сиқиб қўйди. — Ҳозир, Рашид, бир оз сабр қил, ҳозир, — деди у тагин. Унинг кўнгли яна юмшади, «Нима учун шундай бўляпти?», дея дилидан ўтказди. Уйқусираган, қорни очган укаси билан қоронғида нега тентираб юрибди — ҳеч ақлига сиғдирилмас эди. Кўз олдига отаси келди: у ҳеч қачон отасининг кўзига бунақа тик қарамаган эди, бугун қаради. Бирдан қаёқдандир унинг ёдига бувасининг ўгити келди: «Болам отага тик қараган ўғилнинг косаси оқармайди». Нозим одамнинг косаси оқарган-оқармаганининг фарқига бормади, лекин бу гап замирида муҳқиш бир маъно борлигини сезади.

Ака-ука болохонали уй ёнида тўхтадилар. Бу Қоқошларнинг уйи эди. Боя укаси қорним очди, деганида Қоқошни чақиришни кўнглига тугиб қўйган Нозим ҳозир негадир фикридан қайтди. Шу аҳволда ўртоғига кўринишдан истиҳола қилди. Нозимнинг қалбида Қоқошга нисбатан ожизгина кек уйғонди.

Нозим тиззалари оғриётганини, қаттиқ чарчаганини сезди-ю, Рашидга қаради. Укасининг кўзлари юмилиб кетаётганини кўриб бирдан юпатгиси келди. Аммо нима дейди?! Нозим ҳайрон бўлди; у чинданам юпатишни билмасди. Уни ҳеч ким, ҳеч қачон юпатмаган, бошини силамаган, шунинг учун ҳам у бировнинг кўнглини ололмас, бировга таскин беролмас эди.

Нозим хаёл билан бўлиб, Рашидни уйқу босаётганини, қоқила-қоқила орқада қолиб кетаётганини сезмади. У чарчаган, асаблари таранглашиб, боши қизир эди. «Ўч олиш керак!» — деб ўйлади у. — Аламдан чиқиш учун ҳам ўч олиш керак!» Латифдан калта егани кўз олдига келиб, ғамгин кулимсираб қўйди. Ун қадамча юргач, қурилишга яқин ерда тўхтади.

— Ака, ухлайман, — деди Рашид мудрок овозда.

Нозим индамай укасининг қўлидан энди ушлаган ҳам эдики, рўпарадаги тор кўча оғзига машина келиб тўхтади. Кабинадаги чироқ ёниши ҳамон Нозимнинг нигоҳи орқа ўриндиқда ўтирган Латифга тушдию сесканиб кетди. Зум ўтмай совуқ бир туйғу кўксига санчилди.

Латиф машинадан тушиб, чайқалиб кетди, гандираклар бориб ариқдан базўр хатлади-да, дарахтга суяниб қолди. Нозимнинг юраги жуда тез урар, бироқ ўзини қандайдир сокин, осойишта тутишга ҳаракат қилар эди.

Кўчанинг бошланиш жойи бўлгани учун бу ер кенг, теварак яланг, ғир-ғир шабада эсарди, бироз салқин ҳам эди. Атроф қоронғи, пастроқдан — қурилиш кетаётган томондан прожекторнинг нури бу ерга ҳам сал-пал етиб келган.

Нозимнинг эти жунжикди.

— Ака, ухлайман, — деди Рашид.

— Жим! — деди Нозим.

Шу чоқ Латиф дарахтдан узилиб, торкўча оғзига борди, тўхтади, сўнг энгашиб бошини силкиди. Нозим ариқ лабидаги бир тошни кўчириб олди-да, Латиф кириб кетган кўча гомон югурди. Бирдан нимадир эсига тушиб, тўхтади: сўнг ўн қадам наридан паст овозда Рашидга шипшиди:

— Шу ерда тур, ҳозир келаман.

Ҳозир унга қўлидаги силлиқ тошнинг вази ҳам билинмас эди. Жинкўчага етиб келганда у жиқ терга ботган эди. Атроф жим-жит. Ташвиш тўла шу жимликни оқоридан оғир, долғали бир нима ҳадеб босиб келаётгандек туюлар, дарахтларнинг қора, қуюқ сояси тебранар, аллақерда мушукларнинг биғиллаши эшитилар эди.

У жинкўчага бош суқиб, қулоқ солди... У қдан аввал Латифнинг кучангани, сўнг, қайт

қилди шекилли, ўхчигани эшитилди. Кўзи қоронғиликка ўрганган Нозим Латифни кўрди. У бир қўли билан деворни ушлаб олган кўйи ўкирар, узук, энсиз жинкўчанинг нариги бошида кичкина чироқ милтиллар эди. Нозим қўлидаги тошни силади. Кўкрагини тўлдириб чуқур нафас олди-да, Рашид томонга қаради. Укасининг қорни оч эканию уйқуси келганлиги хаёлининг бир чеккасига ўрнашиб олган, дам ўтмай эсига тушаверар эди. Қоқош ҳозир ухляпти. Онаси уйлари ёнидаги эски курсида уни кутиб ўтиргандир. Рашиднинг эса, қорни оч. Назим бўш қўли билан кўзини ишқалади. Унинг боши оғирлашиб борар, қовоқлари ачишар, кўнгли нотинч эди. У тошни яна силади: тош илиқ эди.

Шу пайт Латиф туртиниб-суртиниб қаддини кўтаролмай юзтубан йиқилди. Ерда ётган кўйи алланарсалар деб гудранди, сўкинди, сўнг кимнидир чақирди. Нозим унинг тепасига борди. Лекин Латифнинг башарасини кўрмади: у молга ўхшаб ағанаб ётарди. Шиптир ва қусуқ ҳиди урилиб, Нозимнинг димоғи ачишди. Латиф ҳадеб ўрнидан туришга уринар, аммо туролмас, сўкинар эди. Охири, ётган ерида гўлдираб ўзига ўзи гапира бошлади.

Жинкўча сув қуйгандек сокин, ҳув нариги бошидаги митти чироқнинг нури уни аранг ёритиб турарди.

Нозим изига қайтди. Катта кўчага чиққандагина ҳамон қўлида тош борлиги, тош ҳийла оғир экани ва энди унга зарурият қолмагани хаёлига келди. Бош чайқади, тошни ариққа улоқтирди. У йиғламоқдан бери бўлиб Рашиднинг ёнига келганида укаси ерга ўтирганча, дарахтга орқа қилиб мудрар эди. Нозим уни уйғотишга кўзи қиймай тепасида туриб қолди.

Бироқ, афсуски, унинг ҳам ўлгудек уйқуси келган эди.

Олим Отахоновнинг ҳикояларини ўқиганимда машҳур америка кинорежиссёрининг «Болаларни ва ҳайвонларни асранг!» деб аталган фильми эсимга тушади. Бу фильм билан Отахоновнинг ҳикоялари ўртасида, албатта, ҳеч қандай ўхшашлик йўқ.

Эсга туширадиган томони шундаки, Отахонов ҳам болалар ва ҳайвонлар ҳақида ёзади. Унинг биринчи ҳикоялар китоби («Еш гвардия», 1981) «Болалик каптарлари» деб аталади. «Нур» деган ҳикояси қалдирғоч, «Чаноқ» ҳикояси каптар, «Даргоҳи кенг дунё» мушукча ҳақида ёзилган.

Ёзувчи улар ҳақда худди одамларни тасвирлаётгандай ёзади. Бошингизни кўтармай ўқийсиз. Ўзингизни жуда нотаниш ва ғалати оламга кириб қолгандай сезасиз. Илғари ҳам мушукчалар, каптарларни, қалдирғочларни кўрган эдингиз. Лекин Отахонов ҳикояларида уларнинг ташқи ва ички дунёси ҳақида ўқиб, дунё шунча мураккаб, қизиқ ва маъноли экан-да, деб ўйлайсиз.

Отахоновнинг китобчасидаги қолган икки ҳикоя болаларнинг ажиб олами тўғрисида ёзилган. Еш ёзувчи бу ҳикояларида бола қалбидаги тозалик ва покликка интилувчи кучларни — зин чизиқларини тадқиқ қилади. Шу билан бирга у болалар атрофини қуршаган катталар ҳаётининг мураккаб, чигал

томонларини кўрсатишдан ҳайиқмайди. Худди мана шу чигалликлар бола-нинг мурғак, олижаноблик ҳиссиётлари билан тўла юрагига аёвсиз нуқсини юқтиради. Уларнинг характери, юриш-туриши, қилиқлари, ўй-фикрларига кучли таъсир ўтказади.

Еш ёзувчининг «Ешлик» журнали ўқувчиларига тақдим этаётган «Гурур» ва «Мусича» ҳикоялари ҳам юқорида номлари айтилганлар билан ёнма-ён туради, уларнинг гоёларини давом эттиради.

Одам ижод ишқига мубтало бўлган ўн тўрт-ўн етти ёшларида кўпинча мана шундай ҳикоялар ёзади. Уларда ёшликка хос жуда кўп хусусиятлар — мўртлик, гўрлик, хаёлчанлик, исёнкорлик, гурурли, тоза муносабатлар мавжуд бўлади.

Кейинроқ, афтидан, бундай ҳикоялар ёзиш қийин. Кейинроқ бундай ҳикоялар ёзадиган одамнинг ўзига улар унчалар жиддий бўлиб кўринмаса керак. Мен Отахоновга шу фикримни айтдим. «Тўғри, — деди у, — бу ҳикояларни ўн йил илгари ёзганман».

Балки кейин ҳам шундай ҳикоялар ёзиб юравериш мумкиндир. Лекин бунинг учун одам фақат доимо болаликнинг осмони тагида яшаши керак.

Олим Отахонов яхши, кучли тасаввур қобилиятига эга. У каптар ҳақида ёзганда — каптар, қалдирғоч ҳақида ёзганда — қалдирғоч бўлиб кетади. Ўз персонажларининг ҳолатлари ичига анча чуқур кириб боради.

Еш ёзувчининг тасвирда максимал мазмундорликка интилиши ҳам жуда муҳим.

«Гурур»да болалар ўртасидаги одатий жанжаллардан бири — «уриш» ҳақида ҳикоя қилинади. Лекин ҳикоянинг маъноси «уриш» дан кўра катта-роқдир. Еш ёзувчи кичкина қаҳрамони қалбидаги инсонлик шарафига интилиш, шу шарафни қаттиқ туриб ҳимоя қилиш туйғусини ёрқин ифодалаб, кўз ўнгимизда гавдалантириб беради. Нозим қийин оилада — ота мутлақ ҳукмрон бўлган оилада ўсган. Унда онасининг беҳад майинлиги, фидокорлиги ва отасининг «жангарилиги» зуҳур қилади. Бола табии шу қарама-қарши ҳиссиётлар талаши жараёнида шаклланимқда. Ва, афтидан, унда олижаноблик «уришқоқлик»ни енгади. Нозимда раҳмдиллик, фидокорлик ва ноҳақликка чидаб ўтирмаслик тобора устун туйғуга айлана боради.

«Мусича» ҳикояси ҳам анча маҳорат билан ёзилган. Ёзувчи гўё пуч ва бемаъни умрнинг лаҳзаларини каттайтириб кўрсатади. Ҳар нарсадан зерикиб лоқайд ўтиб бораётган умрнинг ғаройиб нуқталарига диққатимизни тортади. У ўз тасвирдан бўлак рамзий маъно кўзламаётгандай бўлиб туради. Лекин барибир ўқувчи шундай маънони қидиради. Мусича: «Турмушимни ўзгартириш мумкин эмас», деб ўйлайди ва шу фикрига қатъий ишонч билан кун кўради. Инсон боласи эса мусичадай увол бўлиб йшолмайди.

Шулар билан бирга Олим Отахоновнинг ҳикояларида ҳали тасвирда китобийлик — китобий сўзлар ва жумла қурилмалари, бир турли сўзларнинг гоётда кўп такрорланиши учрайди. У, чунончи, ҳикояга мунглироқ колорит бериш мақсадида бўлса керак, «сукунат», «ғариб», «ҳазин», «дилгир», «синик», «сокин», «ғамгин», «нола», «нохуш», «аламли» сингари сифат сўзларни анча кўп қўллайди. Тасвирда бир туслик ва ўхшашликлар юзага чиқади. Масалан, мусичанинг кукулаши ҳақида у шундай деб ёзади: «Бу овоз шу қадар мунгли эдики, узоқ вақт ҳавога сингмай, муаллақ турар, кейин яқин-атрофдан тебраниб қайтар эди». Сал олдинроқда эса «сукунат кўйида ёлғиз мусичанинг тиник ҳасрат тўла товуши атрофга текис таралади», дейилади. Мунгли овознинг ҳавога сингмай муаллақ туришини тасаввур қилиш қийин. Лекин ҳамон шундоқ экан, унда бу товуш қандай қилиб атрофга текис таралиши мумкин ва ҳоказо.

Олим Отахонов истеъдодли, меҳнаткаш йигит. У ўз олдига катта ижодий вазифалар қўйиши, жиддий мавзуларни кўтариши керак ва зарур деб қаттиқ ишонаман.

Иброҳим ҒАФУРОВ

Ушбу ҳикояларни қандай тушунганим ва автор ҳақида икки оғиз сўз.

«Мусича» ҳақида.

Ҳикояни ўқиб чиқдингиз. Чамамда, сиз ҳам галатироқ бўлиб, ажабсиниб турибсиз. Мен ҳам шу аҳволдаман. Шунинг учун ҳикоя сюжетини яна жиндак эслайлик-чи, шояд яхшироқ тушуясак — бу «ғалати» ҳолатимиздан халос бўлсак.

Демак, «кеч кузнинг ҳазин, дилгир оқшоми»да бир мусича (Мусичани бош харф билан ёзилган деб фараз қиламиз, чунки одатда қуш ва ҳайвонлар ҳақида

ёзадиган ёзувчилар уларга тахминан ном қўйишади ёки эса қоладиган бир жиҳатига ургу беришади: турдош отга айланиб кетмаслиги учун)... У қари нок дарахти шоҳида қўйишиб ўтирибди. Адиб унинг шу туришини ўхшатиб тасвирлайди: «...Шу ҳолатда қушга ўхшамайди, кўпроқ дарахт танасини туртиб чиққан пўкак шиши эслатади». Яхши тасвир. Унинг қорни тўқ. Сўнг ўрнидан учади, девор устига қўнади, «ку-ку» лайди. Сўнг «туйқус бутун умри зеркиш билан ўтганини алам билан ҳис қилади». Шу ўриндаги ҳолати қизиқ: «Қизиқ, шунча яшагани билан тақдирида ҳеч қандай ўзгариш содир бўлмабди. У ҳаёт қонунига (?) бўйсуниб, бу қонуният нимадан иборат эканлиги ҳақида мутлақ тасаввурга эга бўлмай умр кечирибди. Мусича куйинди. Шунинг учун ҳозирги пушаймони қор янглиг эриб кетди. Хўп, бошига тушган воқеа ва ҳодисалардан бирон бир хулоса чиқариб олмабди, шунга одатланибди, нима бўпти?! Умуман, нима кераги бор шу хулосанинг?! Ахир, у ҳам минг куйинсин, бошқалардек яшаб ўтди (?), неча бор уяси бузилди, неча бор полопонларидан айрилди. Аммо тақдирга тан бериб яна ин қурди, яна болалади. Фақат қуввати кетиб, қолдан тойган чоғда бошпанасиз қолди. Шуниси ёмон!..»

Ёмон эмас... Чунки автор қуйироқда: «У тут шоҳига қўндирилган омонатгина, ноқулай инига келиб қўнди» деб ёзади.

Шунда бир гала ўйинқароқ чумчуқларни кўради. «Уларнинг шодлиги кўр-кўрона» деган қарорга келади. Кейин эса, «бу заиф қушчаларга нисбатан мусичада шафқат, ачиниш ҳислари уйғонди. Афсус қилгандек «ғув-ғув», деб қўйди» (Хайрият, шу ўринда қушга ўхшади). Шу пайт унинг олдидан думсиз бир мусича «соғлом қанотларини енгил ва бир меъёрда силкитиб» ўтади. (Думсиз бўлгач, қанотларини бир меъёрда силкитолмайди: думи руд вазифасини ўтади). Мусичанинг «юрагини армон туйғулари ўртаб юборади».

Хуллас, Мусича сайр қилиб, дунё, ҳаёт ҳақида ўйлашда давом этади.

Автор ҳам илҳом билан бу ўйларни қоғозга тушира боради: «Турмушимни ўзгартириш мумкин эмас, ўлгунча энди шу тахлит ҳаёт кечиришга маҳкуман», деган ўйга борар ва... «Баъзан эса: «Балким шундоқ ҳам ҳаётим яхшидир», деган алдоқчи қониқиш ҳисси вужудига заиф енгиллик бахш этарди...»

Энди ўйлаб кўрайлик, Мусича жонивор шу тарз ўйлайдими? Бу — биринчи эътироз...

Ҳозир дунёдаги манаман деган паррандашунос, ҳайвоншунос, табиатшунос олимлар ҳам, умуман, ҳайвон ва қушлар ўйлайдими, деган савол устида бош қотираётгани маълум. Дейлик, дельфинларнинг денгизга чўккан одамларни соҳилга чиқариб қўйгани, одамга тез элакиши ва бошқа жиҳатларига назаран «шулар ўйласа керак», деб тусмол қилишмоқда. Тўғри, бу фикрнинг ашаддий тарафдорлари ҳам, бунга қаршилар ҳам бор.

Демак, қушларнинг, жумладан, мусичаларнинг ҳам... одамга ўхшаб ўйлаши (одамлар кўпинча СЎЗЛАР ёрдамида ўйлайди!) тўғрисида бир нима дейишнинг ўзи жуда ғалати!

Отахоновнинг ҳикоясидаги Мусича эса, ҳатто ҳаётнинг маъноси, бордикелдиси ҳақида чуқур файласуфона ўйларга толади, бу борада хулосалар чиқаради.

Дафъатан «бу масалми?» деб ўйлайсан, киши. Йўқ, масал эмас, эртак ҳам эмас. Ҳикоя...

Биласизми, инсон ҳақида ёзмоқ учун инсоний тилни билиш, инсончасига ўйлашнинг ўзи ҳали камлик қилади. Қадрини билган ҳар қандай ёзувчи инсон, унинг хатти-ҳаракатлари ҳақида қалам тебратганида, беихтиёр унинг — ИНСОНнинг руҳий-психологик қонунлари заминида туриб иш туттади. Шу боис бу асар ўзга инсонларга ҳам тушунарли бўлади (бойги қонунларини бузмаса албатта).

Дейлик, инсон ҳақида, унинг руҳи ҳақида янги бир қонун кашф этилди, у шундай қонунки, биз кўриб турган одамларнинг кўндан-кўн сирли ҳаракатлари, яширин ҳислари у қонун кўзгусига солинса, дарҳол сирдан холи, табиий, тушунарли бўлиб қолади. Агар шундай қонун яратилса ва адиблар уни тезда ўзлаштириб олсалар, адабиёт — инсоншунослик фани янги бир поғонага кўтарилган бўлур эди!

Дарвин (табиий танланиш қонуни ҳақидаги) ҳамда Спенсер (кучлиларнинг кучсизларни енгиши ҳақидаги) таълимотларини бир эсланг. Бу таълимотлар ўз вақтида адабиёт учун чексиз имконият майдонлари очди, инсоннинг тушунуқсиз бўлиб кўринган кўндан-кўн ҳаракатлари тагида гоят тушунарли руҳий сабаблар ётганини кўрсатиб берди. (Бекорга Жек Лондон Спенсерга сизинмади, бекорга Бальзак «Горю ота»ни Спенсерга бағишламади).

Бугунги кунда телепатия, генлар назарияси деган фанлар яратилди, биотоклар ҳақида ҳар қадамда эшитамиз...

Мен шу нарсага чуқур аминманки, вақти келар, бу кашфиётлар ҳам

адабиётда ўз имкониятларини очади: табиат тожи саналмиш инсонни «очиш» борасида янги, олга қадамлар ташланади.

Шундай экан, қандайдир мусичани инсон қонунлари асосида — инсоннинг ўйлаш, ҳис этиш, воқеалардан бирон-бир хулоса чиқариш иқтидори асосида тасвирлаш мумкинми? Ахир, ёзувчимиз Мусичабойни одамга айлантириб қўйган-ку!

Энди ҳайвонлар ва паррандалар ҳақида ёзилган, айниқса, бу соҳаларнинг билимдонлари ёзган асарларни, ўша билимдонларнинг буларни ёзиш-тасвирлаш борасидаги изланишлари, хулосаларидан баъзиларини эслайлик. Менинг ёдимга биринчи галда Сетон Томпсон, Жек Лондон, Пришвинлару уларнинг ўлмас асарлари тушади. Умуман, ҳайвонот ва паррандаларни адабиётга олиб кириш, тасвирлаш иши — жуда қадимдан қолган. Лекин, маълумки, С. Томпсонгача адабиётда ҳайвонот ва парранда олами асосан масал шаклига солинар, одамга ўхшатиб гапиртирилар ва ўйлатилар эди. Лекин шунда ҳам диққат марказида биринчи шарт — ўша ҳайвон ёки парранданинг ўзига хос феъл-атвори турар, ўша феъл-атвордан келиб чиқиб, уларга инсоний қиёфа берилар ва муайян хулосалар чиқарилар эди. Бироқ, масаллардаги ҳайвон ва қанотлилар ҳаётдаги ҳайвонот ва қанотлилар эмас эди; чунки улар... жонли ҳайвон ва парранда эмаслар!

Нимани ёзиш — ёзувчининг иши, албатта. Асар қуш ҳақидами — майли, у гапирсин, майли, ҳатто ҳаёт тўғрисида одамларга ўхшаб фалсафий мушоҳада юритсин — эътироз йўқ (ҳар ҳолда, адабиётда шартлилик принципи деган гаплар бор), аммо бунга ўқувчи инонсин, шундан бошқача бўлиши мумкин эмас, десин. Ҳозир бориб ўтирмайлик-да, «Холстомер» (Л. Толстой) ва «Алвидо, Гулсари!» (Ч. Айтматов) каби асарларни бир эслайлик... Демак, гап ўз-ўзидан бадий маҳорат масалаларига келиб тақалади.

Дунё адабиётида биринчи бўлиб С. Томпсон ҳайвонни ҳайвон каби, қушни қуш каби тасвирлади. Тасвирлай олди! Сабаб? У ўткир ёзувчи бўлиши билан бирга Канада ҳайвонлари ва паррандалари ҳақида тўрт томлик китоб ёзган машҳур зоолог олим ҳам эди! Бу икки оламни ҳам яхши билар, уларнинг ҳар бирига хос хусусият ва хислатларини синчиклаб (инсон имкони етган қадар) ўрганган эди. Шундай ёзувчи ҳам асарда бирон-бир жониворни тасвирлар экан, унинг бирон-бир қилиги сабабини асослай олмаса, «фалон олим бу ҳақда шундай деган» ёки «овчилар бу сирни шундай таърифлайдилар», деб асарнинг дуч келган жойида изоҳ беради. Ҳа, бизга оддий-жайдари бўлиб кўринган парранда ва ҳайвонот оламини тасвирлаш — ўзидек қилиб тасвир этиш учун, аввало...

...уларни БИЛИШ керак бўлади!

Ҳўп, уларнинг бизга маълум бўлган умумий ҳаракат қонунлари нималардан иборат?

Менинг билганим булар: ҳайвон ва паррандалар, биринчидан, табиий инстинктлар тақозосида ҳаракат қилади. Сўнгра, бу ҳолга яшаш тақозосида пайдо бўладиган кўникма ва тажрибалар беихтиёр қўшилади. Чунки улар ўша жонзотнинг яшашига ёрдам беради. Чунки уларда ҳам энг буюк қонун ҳукмронлик қилади: ЯШАШ УЧУН КЎРАШ!

Хуллас, ҳайвон, парранда... жумладан, мусича ҳақида ёзадиган адиб бу тур жонзотларга хос қонунларга суянган ҳолда, ўша Мусичанинг ўзини ҳам билмоғи, унинг хулқи, яшаш тарзи (автор: «овқатланади», дейди. Нима билан? Шуниям айтмайди), шу мусичага хос кўникмаларни (дейлик, бир нимадан зада бўлган, бир нимадан кўркмайди... Мусича ҳаётдан тўйган, деб таърифлайди автор. Яна нукул ҳадиксирайверишини бот-бот такрорлайди. Нима учун шундай? Айтмайди. Ҳолбуки, унда бундай васвасага асос йўқ. Юқоридаги бир гапни эсланг: «...Бошқалардек яшаб ўтди (?), неча бор уяси бузилди... Тақдирга тан бериб, яна ин курди»), ҳамда яшаш тақозосида ўзлаштирган «тажрибалар»ни билмоғи керак, албатта.

Тагин: Мусича ҳақида бадий асар ёзиш учун (бошқа қушлар ҳақида ҳам) юқоридаги қонунлару унинг ўзига хосликларини билиш ҳали камлик қилади. Ахир, уларни билгич одамлар — табиатшуносларнинг ёзган асарларини биз «бадий асар» демаймиз-ку?.. Демак, ёзишдан мақсад бўлиши керак... Ҳозир ҳикояни ўқиб чиққач (бойги галати ҳолатга тушганимиз устига), лоқайд қолдик.

Энди дўппини олиб қўйиб, бир зум хаёлга толсак, беихтиёр: «Елгон гаплар... Бир-иккита детални айтмаса (оёғидан боғланиши ва музлаб қолиши), бундай бўлмайди...» деган хулосага келамиз ва жуда ҳимматли бўлсак, авторнинг меҳнатига ачинамиз.

Ниҳоят, ўз юмушимиз билан банд бўлиб кетамиз ва ҳикоя эсимизга тушганда: «Тавба, нега мунча мунгли тасвирлар? Ҳар жумлада афсус,

надомат, ҳасрат, алам, нола, ўкинч, тушқунлик, маҳзунлик... Нима учун? Шу сўзларни ишлатишга асос борми», деб ажабланамиз. Йўқ, Мусичабой... яшаши керак — яшайпти... Бўлмаса автор нима учун муңча хўрсинади? Ҳатто у тасвирлаган КУЗ ҳам «ҳазин, дилгир». Тонг ҳам «ғариб, дилгир»? Сабаб? Балки автор бизни шу мусичага ачинтирмоқчи бўлаётгандир, деймиз. Бироқ... Ачинмадик-ку унга? Илло ачинишга САБАБ йўқ! Оқибат сўнги хулосага келамиз: «Елғон!»...

Мен ҳикоянинг боши ва кети бўлиши шартлиги ҳақида гапириб, бу нуқтадан ёндошмадим «Мусича»га. Ҳикоядаги исталган парчани бемалол узиб олиб ташлаш мумкинлиги, бу билан ҳеч нарса «йўқотмаслиги» ҳақида ҳам... энди гапирдим.

Ҳурматли ўқувчи, қамти ўтириб қилган бу суҳбатимиздан сиз: «Автор Олим Отахонов жўн ёзувчи экан-ку», деб ўйламанг. О. Отахонов «Болалик катталари» деган яхшигина китобнинг муаллифи. Янги тўплами ҳам чиқиш олдида. Қуйидаги гапимнинг қафиллигини олиб айтаман: Олимжон ўзи тенги адиблар орасида энг саводли, катта адабиёт билан энг ошна, адабиёт деган сирли, мўътабар даргоҳга энг фидойиларнинг олдингиларидан ҳисобланади. Унинг, айниқса, битта жиҳати менга ёқади: у бағоят изланувчан! Ҳар бир нарсага ёндошганда ҳам қандайдир ўзича, ҳеч кимга ўхшамайдиган бир йўсида ёндошади. Бу истак унда шу қадар кучлики, ҳатто... ана, мусичани ҳам одамга ўхшатиб ўйлатади, инсон сўзлари билан гапиртиради.

Балки биз ҳикоя таҳлили давомида унга шафқатсизлик қилгандирмиз. Балки... унинг КАШФИЕТини тушунмаган... тушунолмагандирмиз.

Бироқ, ҳар қалай, адабиёт ҳақидаги ўз кўникмаларимиз, суянган анъаналаримиз, ундан-бундан чўқиб ўқиб олган илмимиз-билимимиз тақозосида ўз мулоҳазаларимизни баён қилдик.

Олимжон Отахоновнинг иккинчи ҳикояси (уни ҳам ўқидингиз) одамлар — болалар ҳақида. Кўриниб турибди: уни таланти ёзувчи ёзган. Рухий қонуиларга суяниш дейсизми, гўзал тасвирлар дейсизми, жонли диалоглар... бари бор.

Бироқ, мақсад?..

Шунинг учун бу ҳикоянинг ҳам исталган жойини узиб ташлаш мумкин. Ҳа, унга истаганча қўшиш ҳам мумкин.

Мен Олимжоннинг бу ҳикояларини аввал ҳам қўлёзмада ўқиган, фикрларимни айтган эдим. Шу мулоҳазаларимни журналхонлар билан ўртоқлашмоқчи бўлдим.

Энди бир муҳим гап: ҳурматли ўқувчи, сизнинг бир зукко шерингиз айтиб қолиши мумкин: «Шундоқ экан, нима кераги бор эди бу асарларни босишинг?»

Йўқ! Менимча, «Ешлик» журнали бу ҳикояларни эълон қилиб ва улар шарҳини ҳам чоп этиб, тўғри иш қилаётир. Қаранг, баҳонада шунча масалалар ҳақида гурунглашиб олдик. Масалаларнинг у ёки бу қирраси Олимжондан бошқа адибларнинг асарларига ҳам тегиб ўтади, шубҳасиз. Қолаверса, бу журнал ёш адиблар учун ўзига хос бир «тажриба мактаби» вазифасини баҳоли қудрат бўйнига олибди экан, шундай баҳели асарларни босиб, фикр қўзғаб, изланишлардан ўқувчиларни ҳам хабардор қилиб, шу асно энди қўлига қалам олаётган ҳаваскор адибларга сабоқ бериб туриши табиий ҳол.

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ

Навбатдаги сонда Рауль Мирҳайдаровнинг «Акс садо» деган ҳикоясини ўқийсиз.

Ўзбекистон

Юртларки оламда беҳиштга киёс,
Қардош у элларга пайваста жондир.
Бир юрт бор қароғда — умримга эъзоз
Кўксимдаги қуёш — Ўзбекистондир!

Қалбим шу юрт билан эврилган,
Хоҳ тугилган уйда, хоҳи хорижда.
Ватандир — бир оғриқ билан севилган,
Аёл илк мартаба кўзи ёришдай!

Қуёшдай мунаввар порлоқ бўлди у
Қалбимда ҳамиша уйғоқ бўлди у,
Юз минг томиримда гувраниб оққан
Токи ҳеч туганмас тўлғоқ бўлди у!

Тоғам Абдухолиқ хотирасига

Уйладинг сен, қайтмайлик майли
Ёв ўқига бўлайлик нишон.
Шу бизларнинг ўлим туфайли
Ҳеч қаерда тўкилмасин қон.

Сен қайтмадинг отилган ўқдай
Сени уруш қаърига ютди.
Бу овулда ҳеч эркак йўқдай,
Унашганинг қиз бўлиб ўтди...

* * *

Кўзларимда дунё ташвишлари жам...
Уфққа қадалган кўзларим.
Шу ҳаёт ишқида яшасам,
Нурларга кўмилса йўлларим.
Кафтимда дунёни кўтарсам,
Майлига, қабарса қўлларим.

Абдумажид Азимов

Шекспир оҳангларида

Мангу ҳижронингни қалбимда туйдим
Учиб кетганимда айланиб қушга.
Мен сени шунчалар армонли суйдим,
Сен эса кирмадинг ҳаттоки тушга.

Сен бодом гулидай бир гулки хушбўй
Менинг гулзоримда кўрсатдинг жамол,
Буқун сен ҳақингда ўзгарди-ю ўй
Зангор фасллар ҳам топдилар завол.

Сен эдинг оламда умримга маъни,
Ҳайратга тушмагил бу хил таъбирдан.
Тўсатдан ўртага кирди-ю ганим,
Яғо ҳам қаддини силқиди қабрдан.

Сен аввал юрардинг сулув, ёнимда
Нетай бир дақиқа қолдимми мудраб?
Бу хилда яшамок тегди жонимга,
Кўкракда Отелло дардини судраб?

* * *

Минглаб томиримда куйлайди ҳаёт,
Миллион ҳужайралар тинглайди хушёр.
Юрагим мен сени қийнадим наҳот,
Метин бардошингга ишониб бисёр?!

Кўкрагимга мангу парчин этилган —
Юрак йўлларимда чакнайвер собит,
Ҳаётда кўшиқни мўъжиза билган
Менинг вужудимга таралмоқда ўт!

Акрам
Каттабеков

Адолат ва жаҳолат жанги

Забардаст адибимиз Одил Екубов иккинчи тарихий романи — «Кўҳна дунё»ни¹ эълон қилди. «Улуғбек хазинаси» романининг улкан муваффақияти ёзувчини яна тарихимизнинг ёрқин саҳифаларини варақлашга илҳомлантирди. Бу сафар ҳам санъаткор қадим ўтмишда Шарқ фани ва маданиятини дунёга танитган буюк мутафаккир сиймолар образларига мурожаат этди.

Маълумки, Беруний ва Ибн Сино каби буюк аждодларимиз ҳақида жуда кўплаб бадий асарлар яратилган. Бироқ, биринчи тарихий романида бўлганидек, бу асарда ҳам Одил Екубов тарихий давр ва танланган образларнинг янги қирраларини топа олган ҳамда уларни бошқа асарларда учрамайдиган янги талқин асосида жонлантиришга муваффақ бўлган.

Сўнгги йилларда тарихий роман жанри барча компонентлари сингари композицион жиҳатдан ҳам муҳим ўзгаришларга учрамоқда. Маълум тарихий воқеаларни хронологик тартибда бор тафсилоти билан бир маромда ҳикоя қилиш асосига қурилган асарлар билан бугунги та-

лабчан китобхон дидини қониқтириш қийин бўлиб қолди. Тарихий роман поэтикаси воқеаларни кенг қамраб олиш, юзлаб персонажлар яратиш ҳисобига эмас, балки инсон тақдирини бутун мураккаблиги билан қамраш, тарихий воқеаларнинг ички механизмини чуқур очиш, таранг ва драматик сюжетлар яратиш ҳисобига бойиб, мукамаллашиб бормоқда. Шу туфайли тарихий асар ҳам роман-воқеадан кўра кўпроқ роман-драмага мойиллик билдирмоқда. Бу борада «Кўҳна дунё» романи дадил тажриба ва изланишлар меваси сифатида диққатга сазовордир.

Дарҳақиқат, «Кўҳна дунё» романи хронологик тартибда кечадиган равон ва яхлит сюжет чизиғига эга эмас. Қаламга олинган воқеаларнинг даврий қамрови ҳам кичик бир қисса қамрови даражасида: унда бор-йўғи бир-икки ой ичида бўлиб ўтган ва мазмун жиҳатидан ҳам оламшумул бўлмаган оддий воқеалар қаламга олинади. Автор Абу Райҳон Беруний ва Ибн Сино каби улкан алломалар ҳаёти ва фаолиятини тўла қамраб олишни ҳам мақсад қилиб қўймайди, уларнинг ҳаракат майдонини нисбатан тор олади. Реал тарихий воқеаларни тавсифлашдан кўра уларнинг ички мазмунини очиш, шу асосда бугунги кун учун ҳам ниҳоятда зарур бўлган маънавий хулосалар чиқариш ёзувчининг бош мақсадини ташкил этади. «Улуғбек хазинаси» сингари бу асарда ҳам ёзувчи ўз ҳикоясини ҳужжатлар тугаган жойдан бошлайди ва воқеалар оқимида берилмаган ҳолда, давр мазмунини, характери ҳамда моҳиятини ҳаққоний тасвирлашга эришади. «Кўҳна дунё»нинг асосий конфликтини Беруний ва Ибн Сино маънавий қудрати ва буюклиги билан уларнинг замони ўртасидаги кескин зиддият, ақл-идрок, маърифат нури билан султон Маҳмуд мустабидлиги, шаҳвонийлар олчоқлиги, букрийлар тубанлигига асосланган ижтимоий муҳит ўртасидаги даҳшатли тўқнашувдир.

«Кўҳна дунё» романида тарихий шахслар янгича талқин этилган, дедик. Хўш, бу ўзига хослик персонажларнинг қайси жиҳатларида кўпроқ намоён бўлади?

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бош қаҳрамонлар, айниқса, буюк тарихий шахслар образларини чизишда Одил Екубов ўта дадил тажриба йўлидан боради. Кўп ўринларда бу тажриба ўзини тўла оқлаганини мамнуният билан қайд этиш лозим. Айтайлик, агар «Улуғбек хазинаси» романида давр характери, шароит мураккаблиги, ижтимоий муҳит ва сарой зиддиятлари асосан Улуғбекнинг ички

¹ Одил Екубов. Кўҳна дунё. Роман. «Шарқ юлдузи». 1983 йил, 1-2-сонлар.

изтироблари, кечинмалари, шоҳ ва мутафаккир Улуғбек ўртасидаги кескин тўқнашув воситасида очилган бўлса, «Кўҳна дунё»да биз гўё бунинг аксини кузатамиз: яъни давр зиддияти, саройдаги фикс-фужур ва ички курашлар, мустабид султон Маҳмуд Ғазнавийнинг оғир хасталиги туфайли юзага келган мураккаб шароит орқали бош ижобий қаҳрамонлар характерининг моҳияти, буюклиги, нуфузи намоён бўлади. Айтайлик, буюк ҳақим Ибн Сино асарининг деярли сўнгги саҳифаларидагина пайдо бўлишига қарамай, у романнинг бошиданоқ сюжет ривожига руҳан иштирок этиб келади. Романнинг асосий воқеаси ҳақимни топиб, Ғазнавий саройига келтириш атрофида кечгани учун, асарда унинг ўзини кўрмай туриб ҳам китобхонда Ибн Синонинг шахс сифатидаги қудрати ҳақида тасаввур шаклланиб, тўлишиб бораверади. Бошқача айтганда, характер моҳияти бевосита хатти-ҳаракатда эмас, балки ҳосил бўлган вазият, атрофдагиларнинг у ҳақдаги фикри ва тасавури орқали ёритиб борилади. Бундай тасвир воситасида ёзувчи яна бир муҳим натижага эришади: дунёнинг ярмини қилич билан тиз чўктирган мустабид ҳоқимнинг сўнгги илинжи — буюк Ибн Синодан даво топиш; Ғазнавийнинг олим йўлига нигорон кўз тикиши, уни излаб бутун мамлакатни ости-устин қилиши мустабидлик, золимлик ва зўравонликнинг ҳам ақл-идрок, илм-маърифат қаршисида ожиз эканини англатади. Бу йўлда содир бўлган воқеалар, султоннинг талвасалари, вазирлар ташвиши, саройдаги талотўплар барчаси китобхон қалбида Ибн Синодек буюк аждодимизга нисбатан ифтихор ҳиссини уйғотади.

Шуни таъкидлаш керакки, асарда сюжетни кескинлаштириш драматик вазиятлар яратиш борасида ёзувчи катта муваффақиятга эришган. Буни биз «Улуғбек хазинаси» сюжетида ҳам кузатганмиз. Агар султон Маҳмуд ҳақимни осонликча топтириб келтирганида ва ундан дарров шифо топиб кетганида, бу ҳол Ибн Сино ҳақида ёзилган бошқа баъзи асарлардаги вазиятларнинг такрори бўлибгина қоларди. Унда «Ибн Сино ана шундай улуғ ҳақим бўлган», деган оддийгина хулоса келиб чиқарди. Худди шу ўринда адиб воқеалар оқимини ғайриодатий ўзан бўйича кескин буриб юборади: Ибн Шаҳвоиний чин ҳақим деб қабул қилган султон ҳақиқий Ибн Синони саройдан ҳайдаб чиқаради. Албатта, бу ўта тасодифий ечимда маълум шартлилик бор: ўттиз йил ярим жаҳонни зир титратган султон Маҳмуд Ғазнавий шу даражада гўл бўлмаган бўлиши керак! Ёзувчи буни яхши билади, бу ўринда у масалага тарихий факт сифатида ёндашмайди. Унинг учун шундай бўлмаган эса-да, шундай бўлиши мумкинлиги бирламчи асос. Адибнинг маҳорати ҳам шундаки, воқеа бошқача эмас, худди шундай бўлганига бизни ишонттиради. Айни

пайтда бу кутилмаган вазият ёзувчининг гротескли муболағаси эканини ҳам китобхон сезиб туради ва уни шундай деб қабул қилади. Бу ҳолат жаҳолат ҳукмронлиги даврида илм-маърифат аҳлининг аянчли тақдирини, донолар гурбатда, нодонлар иззатда бўлган замон характерини жуда таъсирли изоҳлашга хизмат этади. Шунинг учун ҳам мана шу ҳолатнинг ўзиёқ ўша даврнинг энг катта фожиаларидан бири сифатида рамзий маъно касб этади. Яъни, жаҳолат ва илм-маърифат, нур ва зулмат каби бир-бирига абадий зид тушунчалардир. Жаҳолат ҳеч қачон маърифатга тан бермайди, жоҳил, гарчи у султон бўлса-да илм қадрини билмайди. Аксинча, шишани тош синдирганидек, мустабид ҳукмдор ўз даврининг бу икки буюк сиймосига тинимсиз озор етказди. У Берунийни тутқун сифатида куч билан саройиди ушлайди, Ибн Синони зўравонлик билан бўйин эгдирмоқчи бўлади. Аммо бу мутафаккир сиймоларнинг қудрати шундаки, улар дунёда ақл-заковат тантанаси муқаррар эканига заррача шубҳа қилмаган ҳолда келажакка комил ишонч билан яшаб ижод этадилар. Ҳукмдорларга ёндошиб бахт топмаган буюк ҳақим мутолаа ва мушоҳада бахтидан улкан толе йўқлигига имон келтиради. Шу тариқа буюк аллома ва ҳақимнинг ички қудратию фожиасининг сабаблари ҳам очилади.

Беруний образини очишда ҳам автор ўзига хос йўл туттади. Бу образ Ибн Синога нисбатан бироз кенгроқ ва бевосита хатти-ҳаракат силсиласида чизилади. Романда Берунийнинг бор-йўғи бир-икки ой ичидаги ҳаёти ва фаолияти ҳақидагина сўз юритилса-да, китобхон унинг ёшлиги, Ибн Сино билан дўстлиги, у билан ўтган юлдузли онлари, севгиси, алам ва тугёнлари, илмий кашфиётлари тарихи ҳақида ҳам бирмунча маълумот олади. Беруний ҳақида ёзилган бошқа биографик асарларни назарда тутган адиб асосан икки буюк аллома тақдирларининг туташ нуқталарига кўпроқ ўрин ажратади. Маълумки, Беруний ва Ибн Сино бевосита мулоқотда кам бўлишган. Уларнинг мунозара ва тортишувлари кўпроқ ўзаро ёзишмалар ва илмий ишларида ифода топган. Бу мунозаларнинг баъзиларида Беруний ортиқча қизишиб кетган ўринлар ҳам йўқ эмас ва адиб буни ўринли таъкидлаб ўтади. Лекин бундай мунозалар фақат илм-фан юзасидан бўлиб, уларнинг инсон сифатида бир-бирига ҳурмати чексиз бўлганлиги ҳам романда тўғри акс эттирилган. Икки буюк аллома ўртасидаги бу оний мулоқотларни бевосита хатти-ҳаракатда кўрсатиш ёзувчи учун қийинчилик туғдиради. Шунинг учун бундай ўринларда автор ўзи севиб қўлайдиган ретроспектив усул — хотиралар, киритма ҳикоялар ва чекинишлардан унумли фойдаланади.

Одил Ёқубов қомусий ақл соҳиби Беруний шахсини идеаллаштириш, илмдан бўлак нарса

билан иши йўқ авлиё тариқасида кўрсатишдан қочади. Аксинча, уни энг оддий турмуш ташвишлари ичида, оддий инсонга хос барча заифликлари, айни пайтда бетимсол қудрати билан кўрсатади. Садафбиби билан севги саргузаштларида, Пири Букрий билан тўқнашувлардаги тафсилотлар ҳатто керагидан ортиқ даражада оддийлашиб кетгандек тасаввур қолдиради.

«Кўхна дунё» романида оддий халқ вакиллари билан бир қанча жонли образлари меҳр билан чизилади. Булар орасида дарвештабиат, лекин аслида софдил ва мард, аламазада Қутлуғқадам — Маликул шароб образи самимий жозибаси билан алоҳида ажралиб туради. У бир қарашда Мақсуд Шайхзода яратган Бобо Кайфий сиймосини ёдга солади. Маликул шароб шунчаки майпараст, енгилтабиат одам эмас, у замон тазйиқидан сиқилган, хўрланган ва буларнинг барчаси учун аламини майдан олиб, дардларини унутадиган жабрдийда инсон. Қутлуғқадам романдаги энг теран, қуйма образлардан бири. У виждони доимо уйғоқ одам. Дўстлари — камбағал-бечоралар учун Маликул шароб жонини ҳам беришга тайёр, уларнинг манфаатини кўкрак кериб ҳимоя қилади, айни пайтда мустабидлик, зулм ва адолатсизликнинг ашаддий душмани. У ҳақиқат йўлида ҳеч қандай куч олдида бўйин эгмайди. Султон Маҳмуднинг юзига Беруний ҳам айта олмайдиган аччиқ ҳақиқатни фақат Маликул шароб алам билан айтади.

Хурмозоридан ажраб, телба ҳолига тушган ва саргардонликда дунёдан ўтиб кетган Бобо Хурмо, севгисига эришолмай, тубанлик, зўравонлик қурбони бўлган бокира қиз Садафбиби фожиалари ҳам давр фожиасининг қонуний ҳалқаларидир.

«Кўхна дунё» романида салбий типлар алоҳида маҳорат билан яратилган. Хусусан, асар сюжетига етакчи ўринни эгаллайдиган султон Маҳмуд Ғазнавий ўта мураккаб ва зиддиятли характер сифатида теран психологик бўёқларда чизилган. Езувчи бу мустабид султон ҳукмронлигининг барча даҳшатларини таҳлил қилиб ўтирмайди. Аксинча, ҳукмдор ҳаётининг сўнгги ойлари чегаралаб олиб, унинг султон ва инсон сифатидаги таназулини, фожиасини кўрсатишга кўпроқ эътибор беради.

Юқорида айтганимиздек, Султон Маҳмуд чуқур психологик образ. Биз уни романда «Улугбек хазинаси»даги Абдуллатиф туғёнлари монанд талвасалар оғушида кўрамыз. Ўттиз йил юрт сўраб, дунёни титратган жаҳонгир бугунги кунда бир ялангоёқ ҳақимнинг йўлига мунтазир: бу султонга чексиз бедодлик бўлиб туюлади. Ҳақимни қидиртириб, бутун мамлакатни оёққа турғазди. Лекин уни бир умр алдаб келган вазиру вазаро бу сафар ҳам фириб беради: унга лўттибоз ибн Шаҳвонийни рўпара қилишади. Сохта табибнинг афюнларидан ка-

рахт султон дардларини ҳам, айни пайтда, барча ҳукмдорлик вазифасини ҳам унутади. Телба ҳолига келган султон Маҳмуд ҳатто чин Ибн Синони таниб олишга ҳам ожиз аҳволга тушиб қолади. Бу буюк жаҳонгир Маҳмуд Ғазнавийнинг қонуний ва энг охириги даҳшатли фожиаси бўлди.

Маҳмуд Ғазнавий тарихда ҳукмдор ва инсон сифатида романдагидан кўра ҳам мураккаб-роқдир, эҳтимол. Унинг характерида мардлик ва тубанлик, ақллилик ва ўзбошимчалик, тадбиркорлик ва лақмалик, ватанпарварлик ва босқинчилик бундан кўра ҳам мураккаброқ тарзда уйқошиб кетган бўлиши эҳтимолдан узок эмас. Езувчи бу мураккаб образни комплекс тадқиқ этишни мақсад қилиб қўймайди. Султон образи асар ғоясини очишга хизмат қиладиган нуқтаи назардан ва айни шу қамровда олинади. Умуман олганда, автор, умр бўйи қилич сермаб ўз ғояси ва тушунчаси даражасида давлат бошқариб, умрининг сўнгигача атрофидагилардан фириб ва панд еб келган, ўзини буюк деб билган, аслида эса абул ҳасанаклар ва шаҳвонийлар қўлида қўғирчоқ бўлиб қолган ҳукмдорнинг аянчли фожиасини жуда жонли манзараларда кўрсатиб бера олган.

Асардаги Пири Букрий ва Ибн Файсал образлари ҳақида алоҳида сўз юритиш лозим. Бу икки образ романда символик бадиий типлар даражасига кўтарилган десак, муболаға бўлмайди.

Пири Букрий чинакам фожиали характер. У тирик одамдан кўра кўпроқ кутилмаганда қоронғи бурчаклардан чиқиб қоладиган улкан қора ўргимчакни эслатади. Айни пайтда, табиат ўзи жазолаб қўйган бу бахтсиз одам ўрни билан китобхонда ачиниш ҳиссини ҳам уйғотади. У ҳам одамлар каби севишни, ўзи ёқтирган қизнинг висолига етишишни орзу қилади. Бегуноҳ Садафбиби ҳаётига зомин бўлган Пири Букрий телба ҳолига тушади. Агар бу фожида Хатлибегимнинг ҳам қўли борлигини ҳисобга олсак, Пири Букрийни сотқин ва олчоқ қилган унинг замони, муҳити эканлиги ва фирибгар, олчоқ ибн Шаҳвонийга нисбатан олганда унда ҳали бироз виждон борлиги ҳам англашилади.

Абу Шилқим ибн Шаҳвоний (Абу Ҳалим ибн Файсал) — романдаги энг оригинал ижтимоий типдир. Бу тип Владимир Маяковскийнинг сатирик пьесасида яратилган — миш йилдан кейин ҳам тош тагидан соғ-саломат чиқиб келган қандаланинг ўзгинасидир! Бу шундай типки, унинг кирдикорларини на ўттиз йил жаҳонни титратган шохнинг ўзи, на ақлу заковатда тенгсиз алломалар ҳам фош қилолмайдилар. Ибн Сино айтганидек: «Ибн Шаҳвоний — тақдир азалнинг ажаб жумбоғи. Бу жумбоқни донолар ҳам ечишга ожизлик қилур». Бу нусхалар асрдан асрга, наслдан наслга, даврдан даврга бус-бутун ўтиб, бизнинг кунларимизгача етиб келганлар: уларнинг

ҳаётда мавжудлиги дунёнинг ўзи каби кўҳнадир. Бургага гузоқ қўйган бу лўттибоз кирдикорлари билан боғлиқ гоё, зарур хулоса романда тасвир этилган воқеаларнинг ижтимоий моҳиятини очади, мантикий ечимга олиб келади.

Романнинг хотима қисмида яна бир рамзий сахна бор: султон Маҳмуд ўлими олдидан қанчалик тавба-тазарру қилган бўлмасин, унинг ўрнига тахтга минган ўғли Масъуд ота боласи сифатида ҳукмдорликнинг биринчи куниниёқ қатлу қирғиндан бошлайди. Унинг собиқ вазирларни даҳшатли равишда қатл этиши улўғ ҳақим беҳурмат қилингани учун эмас, балки тахтни тезроқ эгаллашга монелик кўрсатганларга бир жазо экани аниқ бўлиб қолади. Бундан хулоса шуки, жаҳолат жаҳолатни, зулм зулмни туғдирди, улар ҳеч қачон маърифат ва адолат билан келиша олмайдилар. Ота тавбаси фақат оний ҳолат: ғазнавийлар мустабидлиги, қонхўрлиги янги султон бошчилигида яна янги куч билан илгаригидек давом этади.

«Кўҳна дунё» романида Одил Ёқубовнинг тарихий давр ижтимоий-сиёсий характеристикасини яратиш маҳорати янги поғонага кўтарилди. Тўғри, асарда улкан тарихий воқеа-ҳодисалар йўқ. Лекин давр руҳини беришга бу ҳол монелик қилмайди. «Улўғбек хазинаси» романида бўлганидек, бунда ҳам ёзувчи тарихий фактларга ўралашиб қолмайди, балки давр моҳиятини очиб йўлида реал ҳаётга асосланган бадий тўқимасига, ўз фантазиясига кенг эрк беради. Шунинг учун ҳам асарда фактлар тазйиқи сезилмайди, жонли манзаралар яратилади, тўқима қаҳрамонлар бадий баркамоллик ва ҳаққонийликда тарихий шахслар образларидан қолишмайди.

Романда тарихий колорит жуда жонли чизилган. Деталларнинг ҳаққонийлиги, конфликтнинг оригиналлиги, психологик характеристикаларнинг мукамаллиги ва юксак бадий тил

маҳорати асарнинг гоёвий-бадий салмоғи ва савиясини оширади.

Тўғри, «Кўҳна дунё» романига Одил Ёқубовдек забардаст адибга қўйиладиган юксак талаблар нуқтаи назаридан ёндашилса, унда айрим катта-кичик нуқсонлар ҳам тез кўзга чалинади. Уларнинг баъзилари ҳақида етакчи олимларимиз матбуотда анчагина асосли фикрларни айтишди. Бизнингча ҳам, асарнинг етакчи ижобий қаҳрамонлари — Ибн Сино ва Беруний сюжетга ҳозиргидан кўра ҳам фаолроқ аралашса маъқул бўларди, деган фикрда асос борга ўхшайди. Ҳозирги ҳолатида улар етакчиликни манфий қўтб вақилларига бериб қўйиб, ўзлари сюжет чизигининг четида юргандек тасавур ҳосил бўлади. Ёзувчи уларни сюжет ривожига тортиш учун воқеалар орасида ретроспектив усулга мурожаат қилади. Аммо романда бу усулни қўллашда бир оз меъёр бузилганлиги ҳам кўзга ташланади. Айниқса, Беруний ҳаёти билан боғлиқ эпизодларда хотиралар, чекинишлар, киритма ҳикояларнинг кўпайиб кетганлиги натижасида, бадий оҳангнинг бузилишига сабаб бўлган ўринлар ҳам бор. Шунингдек, сарой ҳаёти, унинг ўта чалкаш иғво-можаролари, вазирлар фитнаси, айниқса султон Маҳмуд касаллиги ва унинг муолажаси билан боғлиқ сахналардаги батафсиллик ҳам унчалик ўзини оқламаётгандек туюлади.

Бу жузъий нуқсонлар романнинг умумий гоёвий-бадий қимматига соя ташламайди, албатта. Тарихий шахслар образини яратиш, тарихий фактлар билан ишлаш, услўб ва композиция борасида ёзувчи олиб борган дадил тажрибалар бугунги тарихий романчилигимиз поэтикасини янги элементлар билан бойитиши шубҳасиз. Шунингдек, «Кўҳна дунё» романи узок ўтмиш материали асосида бугунги куннинг ҳам долзарб маънавий-ахлоқий проблемаларини дадил кўтариб чиқиши билан ёзувчи ижодида муҳим кадам бўлди, деб бемалол айтиш мумкин.

Кўҳна дунё сирлари

Одил Ёқубовнинг янги романи «Кўҳна дунё» ҳажман йирик асар. Унинг ҳар бир саҳифаси адибнинг безовта қалби ҳароратига йўғрилган. Кўҳна дунё, унинг азалу абад ҳукмрон қонунлари, беш кунлик умрида одамзотнинг ўз манфаати йўлидаги талвасалари дилимизда гоҳо аянч, гоҳо ҳайрат ҳисларини қўзғайди (Маҳмуд Ғазнавий саройидаги воқеа-ҳодисаларни, мазкур иқлимни ҳаракатга келтирган сарой аъёнларини назарда тутмоқдамиз). Уша мушкул шароитда ҳам эътиқоди йўлида ку-

рашган алломалар салоҳияти қалам соҳибини қизиқтиради.

«Кўҳна дунё» материал жиҳатидангина эмас, шакли, тили, ёзувчи нуқтаи назари билан ҳам «Улўғбек хазинаси» ва «Диёнат» романларидан фарқ қилади. «Кўҳна дунё»да адиб даврни кенгроқ қамраб, шу билан инсон қалби, маънавий онгига назар ташламоқчи, ҳар бир кишини мунтазам суратда ҳаракатга келтирувчи бош туйғуни кўрсатмоқчи бўлади. Ҳар бир даврнинг ўзига хос ёруғ ва қоронғи томонлари бўлиши табиийлигини бадий далиллашга ин-

тилади. Дарҳақиқат, олам бино бўлиштики, эзгулик ва ёвузлик, нур ва зулмат ўртасида мангу кураш мавжуд. Бу курашнинг ҳар бир даврга мувофиқ шакли ва кўринишлари бор. Ёзувчи романга худди шу мантиқни асос қилиб олади.

Адибнинг кейинги романларидаги каби, бунда ҳам макон ва замон жиҳатидан воқеалар ниҳоятда ихчам, сиқик бир шаклда берилади. Аксар ҳолларда адиб қаҳрамонларининг кексалик даврини тасвирлайди, утмишларини эса хотиралар воситасида жонлантиради. Шу йўсинда муайян тарихий давр қамрови юзага келади...

Мана, Маҳмуд Ғазнавий ўзининг қирқ йиллик суронли даврини кўз олдидан ўтказиб, дили вайрон, мудҳиш дард билан олишиб ётибди. На тахт, на ўзи яратган қасрлар ва на жаннатий боғ-роғлар юрагига сиғади. Султоннинг бирдан-бир армони — қандай бўлмасин, бу бедаво дарддан ҳалос бўлиш! Бироқ унинг «васвас» ига на бир табиб, на бир ҳақим, на бир олиму уламо чора тополмайди; у ўз ёғига қоврилади. Адиб Ғазнавий босқинчиликларини қайд қилиб ўтирмайди, балки султон афсус-надомат билан эслаши мумкин бўлган муҳим воқеаларни қаламга олади. Қаҳрамон кечинмалари орқали воқиф бўламизки, у мудҳиш қилмишларини, эл бошига солган қиронларини дини ислом йўлида қилдим, деб кўнглига таскин беради. Бироқ ҳаёт султонга марҳамат қилмайди, у қилмишига яраша жазо тортади. Қирқ йил дунёнинг ярмини зир титратган султоннинг сўнгги дамларда чеккан афсус-надоматлари гўё бир оловки, унинг ёруғида ўзгалар ҳаёти, интилишлари янада равшанроқ кўринади.

Султон Маҳмуд жарга қулаб тушган, ҳалокатга маҳкум ярадор шер алфозиди. Афсуски, у на жарга қулаб тушганлигинию ва на ҳалокатга маҳкумлигини идрок эта олади. Ҳукмдорлик уни сўқир қилган. У шундай аянчли аҳволга тушадики, кўрга ҳам аён бўлган ҳақни ноҳақ, ноҳақни ҳақ, деб адолатсиз ҳукм чиқаради. Бутун бир халқни ишонтириб, истибдод туғини кўтарган, урушларда гоҳ макр, гоҳ тадбир, гоҳ куч билан ғолиб чиққан султон Маҳмуд аслида Адолатни қарор топтириши лозим бўлган шахс эмасми?! Ҳолбуки, у умр шомида, яъни кўзи мошдек очилган бир пайтда ҳам, ҳақ билан ноҳақнинг фарқига бормади. Арзимас худкомлик сабаб, ноҳақни ёқлайди.

Ёзувчи Ғазна султони Маҳмудга қарама-қарши ўлароқ, оддий халқ вакили, майхўрлар султони — Маликул шароб образини яратади. У ёшлигида Маҳмуднинг яқин дўсти бўлган. Бироқ бир раққоса сабаб, улар орасида низо чиққан, Маликул шароб саройдан ҳайдалган. Маҳмуднинг бутун фожиаesi ўша ёш раққоса тимсолида Нафосатга, Ғўзалликка қилич кўтаришдан бошланади. Ғазнавий ҳаётининг қум устига қурилиши моҳиятини ана шу нуқтадан қидирмоқ керак.

Еш олим ва танқидчи Абдулла Матёқубов журнализмнинг фаол муаллифларидан эди.

Адабиётимизда пайдо бўлган ҳар бир яхши асар уни бениҳоя қувонтирар, ўз қувончини китобхонлар билан баҳам кўришга ошиқар эди. Афсус, бевақт ўлим уни ораимиздан олиб кетди. «Кўҳна дунё сирлари» унинг редакциямизга йўллаган сўнгги мақоласидир.

Ўша давр ва ҳамма замонлар учун ҳам нур тимсоли бўлиб қолган Беруний, Ибн Сино ҳаётини ёзувчи алоҳида эҳтиром билан қаламга олади.

Айниқса, асарда Беруний кечинмалари қуюқ ифодаланган. У Маҳмуд Ғазнавий феъл-атвори-ни қай даражада мукамал билмасин, султоннинг калтабинлиги ҳаётига таҳдид солиб турганлигини чуқур ҳис этмасин, барибир, тинимсиз равишда ҳақиқатга интилади. Олчоқ ва таъмагир, буқаламун «фозил»лар саройида ҳақгўй, адолатпарвар Беруний ноҳақ кадрезланади, ҳаёти ҳар дам хавф остида туради. Асардаги Ғазнавий — Беруний муносабатларида Жаҳолат ва Тафаккурнинг муросасиз кураши зуҳур этади. Бу романдаги энг жозибали эпизодлардан бири — Ғазнавий машварат ўтказиши саҳнасида бўртиб кўринади.

Романда иккинчи аллома ибн Синонинг маҳмуд Ғазнавий одамларидан қочиб, дарвиш сура-тида йўлга тушганлигини кўрамиз: айни баҳор фасли, юракда ёқимли туйғулар уйғонадиган, завқу шавқни қўзғайдиган бир палла. Ибн Сино ҳаёлидан болалик чоғлари, ўзи туғилиб-ўсган ғўзал Бухоро ўтади. Ўша масъум дамлар, илк муҳаббат туғилган лаҳзаларни у энди ширин бир тушдек эслайди. Аммо унинг асосий фикри-зикри: ёзиши зарур бўлган китобларида. Исканжадаги одам ўз жонини ўйламасдан қандайдир битилажак китоблари қайғусини чекади. Зеро, тақдир улуг фарзандларига метин ирода ва шунга яраша қисмат ато этади. Ношуд ва «майда одамлар»гина ўткинчи ташвишларнинг, ўз жонининг қули бўлиб яшайдилар.

Беруний ҳам, ғаними — Пири Букрий қинғирлиги туфайли, Садафбидан ажралиб, зиндонга тушганида, ўша сўнгсиз азоб домида ажиб кашфиётини яратади!

Асарда шунингдек ҳар бир персонаж ўзига хос мазмун ташийдди, романдаги етакчи қаҳрамонлар характерини очишга хизмат қилади.

«Кўҳна дунё» романидаги яна бир хислат — Ибн Сино ҳаёти тасвирининг Жузжоний хотиралари билан (тарих билан бадииятнинг) алмашилиб туришида кўринади. Ушбу ҳол асар мазмунига кўрк бағишлаган, айни чоқда, Ибн Сино ва Жузжоний қалбини, дунёқарашини моҳият эътибори билан етарлича тадқиқ этишга имкон яратган.

Абдулла МАТЕҚУБОВ

Норқул
Ҳайитқулов

Кечаги учқур хаёл

*Сурхон воҳасининг бободехқонлари бу йил
меҳнатни ташкил қилиш ва унга ҳақ
тўлашнинг янги, анча такомиллашган
формаси —
хўжалик ҳисобига ўтиб ишлай бошладилар,
Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитетининг Пленумида
ҳам Сурхондарё область пахтакорларининг
бу ибратли
ишлари ҳақида ижобий фикрлар
айтилди. Езувчи Норқул Ҳайитқулов
ана шундай бир хўжалик
тажрибаси ҳақида мулоҳаза юритади.*

елефон жириглади. Трубкани кўтардим. Оближрокомдан. Ҳимойиддин Шарофиддинов. Ижроком раисининг биринчи муовини. Тошкентдан, экономика институтидан бир меҳмон бор, машҳур расом, Совет Иттифоқи Қаҳрамони Самиг Абдуллаевнинг ўғиллари. Экономика фанлари кандидати. Областа пудрат методининг жорий қилиниши ўрганмоқчи эканлар. Сизу биз ҳамроҳ бўлиб, яхши ишларимизни кўрсатсак», деди.

Йўлга чиқдик. Мен олд ўриндикда, Ҳимойиддин Шарофиддинов ва Риат Абдуллаев ортада — жим боришимиз. Хаёл чулғайди. Тахминим шундай: Ҳимойиддин Шарофиддинов яна бир ҳафтадан кейин бошланадиган республика семинар-кенгаши ташвишлари хусусида бош котиради. Уша кунлари область раҳбарлари деярли ҳар кун телефонда Тошкент билан гаплашиб турар ва партия-совет фаоллари олдига кун сайин янги вазифалар кўйиларди. Хуллас, область пудрат усули мавзуида ўтадиган бу йиғилишга обдон ҳозирлик кўришга киришган эди. Областлардан келадиган меҳмонларни кутиб олиш, уларнинг ҳурматини жойига қўйиш — ҳаммаси ишдан-игнасиғача режалаштирилган ва бу юмушларнинг босим қисми Шарофиддинов масъулиятида эди. Риат Самигович эса, сиртдан пахтазору галлазорларни кузатиб бораётганга ўхшаса-да, унинг хаёлида ғиж-ғиж рақамлар, катта-кичик катакчаларга тўла жадваллар гўжгон ўйнайди. Мен воҳанинг кекса деҳқонларидан бири, ипак толали пахта устаси, Ленин ва Октябрь революцияси орденлари соҳиби Ўскин Аҳмедов билан суҳбатимизни хаёл тизгинидан ўтказардим.

— Деҳқон мисоли ижодкор, — деганди у. — Нўхатдай чигитдан мўъжиза яратади. Яратувчанлик эса, ижодкорга хос фазилят. Унинг бепоён даласи ихтиро ва тадқиқот лабораторияси. Деҳқон йил — ўн икки ой шу даласини ўйлайди. Ерни севмаган, дала ҳақида ўйламаган киши деҳқонмас, у изланувчанлик қобилиятидан маҳрум, мўъжиза яратишга ожиз...

Баъзан шундай фикрлар хаёлимни чулғаб олади. Бунинг сири нимада? Ахир, фалончи бригада ҳам ўша олтмиш центнердан ҳосил олган бригада билан бир хил шароитга эга-ку? Ери ҳам бир-бирига туташ, бир ариқдан сув ичади-ку? Шунда саволларимга бир қадар умумий бўлса ҳам фикран жавоб қайтаришга ҳаракат қиламан. Пахта деҳқон учун энг қулай келган йилда ҳам ўз-ўзидан мўл-кўл ҳосил беравермайди, дейман. Уни пахта қилиш учун деҳқон қўли лозим. Ўнинг меҳнати, виждони пахтани пахта қилади. Тер тўкиб меҳнат қилган

пахтакор ҳеч қачон доғда қолмайди. Меҳнат — мўл ҳосил гарови. Меҳнат умид, ишонч. Бу — биринчиси.

иккинчидан... Баъзи бировлар, назарингизда, тинимсиз меҳнат қилаётгандай туюлади. Бироқ натижа паст, самара салмоғи кам. Хўш, нега? Бу — ер билан сирлаша олмаслик оқибати. Бу — ерга меҳрнинг камлигидан далолат. Пахта, юқорида айтганим сингари, бунёдкорлик меваси. Уни деҳқон қадоқ қўллари билан яратаркан, икки томоннинг меҳрини — инсон ва ер меҳрини уйғунлаштириб юбориши лозим. Жуфт меҳр маҳсулисиз бу оламда ҳали мўъжиза яралмаган ва яралмайди ҳам. Шу боисдан ерга ишлов беришда, зироат парваршида ақл ва маҳорат бирлиги зарур. Шундагина ер ияди, мисоли говмиш сингари деҳқондан борини аямайди.

Ерга меҳр деганда нимани тушуниш мумкин? Эртадан-кечгача кетмон уриш, тунларни бедор ўтказиб, дала кезиш билан деҳқон меҳри ерга ўтиб қолавермайди, тўғрими? Ҳадеб ҳаллослай-вериш ҳам режасизлик, шошма-шошарлик нишонаси. Ер ҳам, пахта ҳам шошқалоқликни ёқтирмайди. Ерга, пахтага босиқлик, ўйлаб, режали иш тутиш ёқади. Мана, ҳозир деҳқон кўлида истаганча техника бор. Илғор агро-техника тadbирлари ҳам озмунча эмас. Фан ҳам янгиликларни изма-из тавсия қилиб турибди. Қўлимиздаги ана шу имкониятлардан ақл ва фаросат билан фойдалансак, биз доим илгарилангиларимиз. илгарилаш деганда мен мўл ҳосилни, мўл ҳосил деганда эса изланишни тушунаман...

Риат Абдуллаев ўйларимни илғаб олгандек дейди:

— Қаранг-а, Сурхон деҳқонлари жуда изланувчан чиқиб қолдилар-а! Бутун республиканинг диққати сизларда. Меҳнатга ҳақ тўлашнинг нарядсиз системаси... Алмашлаб экиш участкалари...

— Фан ортда қоляпти, демоқчисиз-да, а?

— Бирон нарса дейишим қийин. Ҳар ҳолда деҳқоннинг одими тез... Назария, бу — гоё. Олдин гоё яралади, сўнг... Тўнни тикиш учун олдин бичиш керакми?

— Гишти қолиплаш учун-чи? — кулади Ҳимойиддин Шарофиддинов ва давом қилади. — Биласизми, Риат Самигович, менга қолса...

— Бўлди! Сиз айтмоқчисиз, ҳамма олимларни қишлоқда яшашга мажбур қилардим, демоқчисиз? Топдимми?

— Ўнчаликмас, — гап жиддийлашганидан бир қадар ўзини вазмин тутуди Ҳимойиддин Шарофиддинов ва босиқ овозда дейди. — Ўзоқдаги қариндошдан яқин кўшни афзал, дейдилар. Борди-ю, институт ёнингда бўлса, ҳамкорлик қилиш, эрта-кеч янгиликлардан огоҳ бўлиб туриш мумкин-да. Мана, сиз Тошкентдай

жойдан кепсиз. Одам икки-уч кунда нимани ҳам ўрганиши мумкин?...

— Рост, рост.

— Бизда хиёл ғалатиноқ тушунча бор. Катта илмий муассаса катта шаҳарда бўлиши керак! Тамом, вассалом... — Ҳимойиддин Шарофиддинов ҳамон кўлидан қўймай келаётган семиз папкани очади. Ўнда қоғозлар тигиз жойлаштирилганди. У қават-қават қоғозларга ишора қилди. — Ҳаммаси бригада пудратига оид материаллар. Бирон шуғулланадиган ўртоқ бўлса, кандидатлик таппа-тахт. Бунинг устига, актуал масала. ВАК ҳам оёғини ерга теккизмай ўтказиб юборади. Алмашлаб экиш участкалари ҳозирча бизнинг областда тузилган, холос.

— Тўғрику-я. Лекин...

— Ҳаммаси тайёр-да. Факт излаб юрмайди. Шундоқ ёзади-кўяди.

— Ўзингиз ишланг, унда.

— Вақт йўқ-да. Вақт бўлса-ку... — Ҳимойиддин ака кулимсиради. — Сўнгра шерик бўлгим йўқ. Яна... Ўз фарзандинг кўзинга иссиқ кўрунади. Ортиқча таъриф тавсиф бериб юборишдан ёмони йўқ, шундай эмасми?

Йўл четида кимдир қўл кўтарди. Ҳимойиддин Шарофиддинов: «не, раис-ку. «Социализм» колхозининг раиси. «Тўхталик-чи», деди. Шофёр тормозни аста босди. Оқ шойи кител кийган, юзлари қуёш нурида тобланган, ўрта бўй йигит чаққон юриб бизга яқинлашди. Шарофиддинов уни меҳмонга таништирди:

— Колхоз раиси Маматқулов. Хўш, хизмат Пўлат Маматқулович?

— Ҳалидан бери йўл пойлаб турибман, — деди раис. — ижрокомга телефон қилсам, «Жарқўрғонга кетишди, экономика институтидан бир олим ўртоқ ҳам бор», дедилар. Барибир, шу йўлдан ўтишади, деб туравердим. Меҳмон ишимизни кўриб, маслаҳатларини бериб кетсалар, илтимос...

«Социализм» колхози Сурхон воҳасидаги илғор хўжаликлардан. Областда биринчилар қатори инак пахтага ихтисослашган. Уртача ҳосилдорлик ҳам чаканамас, 40 центнерлик маррадан аллақачон ҳатлаб ўтилган. Колхоз пахтакорларининг бу йилги аҳди ҳам юксак. 1300 гектар майдондан 47 центнердан! инак пахтани машинада териб олиш айрим хўжаликларда ҳали ҳам жумбоқ бўлиб турибди. Баъзи раҳбарлар қўл кучига зўр бермоқдалар. Сабаби, инак пахта кўп нобуд бўлаётир. Шпинделлар ҳосилни чайнаб, сифатини бузаётир. Уруғлик чигитнинг яхши-ёмони аралашиб кетмоқда. Инак пахта ҳосилини йиғадиган терим машиналари янада такомиллаштирилсин, деҳқон талабига мос бўлсин. Тўғри, ҳаммаси тўғри! Аммо, сабабларни рўқач қилиб, бир жойда депсиниб туришдан нима наф? Одам йўл юрмаса, йўлнинг ўнқир-чўнқирини қаердан билади, ахир? «Социализм» колхозидakilар шундай дедилар. Бошқаларни ҳам инак пахта-

ни йиғиб-териб олишда техникадан кенг фойдаланишга чорлашди. Колхоз инженерлари «Госкомсельхозтехника» область бирлашмаси мухассислари ҳамкорлигида терим машиналари айрим қисмларини «тахрир» қилдилар. Хўжаликда ўтказилган ипак пахтани механизациялашга оид кўргазмали семинар-кенгашларда бундай ихтиро ва рационализаторлик ишлари намойиш қилинди. Хуллас, «Социализм» колхоз ибрати кўпларга намуна бўлди. Облаstda ипак пахтани комплекс механизациялаштириш кенг ва равон йўлга тушиб олди.

Ҳимойиддин Шарофиддинов экономист-олимага шулар ҳақида сўзларкан:

— Область агросаноат бирлашмаси қарорига асосан, колхоз «Илғорлар тажриба мактаби»га айлантирилди, — деди сўзига хулоса ясагандек. — Бу ерда март ойида бригада пудрати ва алмашлаб экиш участкалари ишини ташкил қилиш бўйича семинар ўтказдик. Хўжалик облаstda биринчи бўлиб, янги системага юз фоиз ўтиб олди.

Машина ўнгга бурилди. Қаршимизда, йўл адоғида қалин чорбоғ кўринди. Боғ ўртасида бир бино оқариб турарди. Томда рангли телевизор антеннаси.

— 3-алмашлаб экиш участкамиз дала шийпони, — деди раис олдинга ишора қилиб. — 50 нафар бола учун боғча-ясли, дала ошхонаси, ихчамгина кино залимиз ҳам бор.

Сал ўтмай, чорбоққа етиб бордик. Бир гектарга яқин ер дарахтзорга бурканган. Ўрик, олма, гилосу олча, узум... Уртада сарҳовуз. Ҳовуз атрофида ёш чинорлар барқ уриб ўсапти. Боғ ичидаги йўл ва йўлакларга асфальт ётқизилган. Ошхонадан пиёздоғ ҳиди димоққа урилади. Бир тўп болалар телевизор кўриб ўтиришибди. Икки-уч бола узун стол устига қошиқ ва ликопчалар терапти.

— Боғи эрам-ку бу, — дейди Риат Абдуллаев. Раис мамнун жилмаяди ва бизни шийпоннинг гоҳ у, гоҳ бу хонасига бошлаб, бирма-бир таништиради.

— Бу эркаклар учун. Бу аёллар учун. Туш маҳали хоҳлаган киши хиёл мизғиб олиши мумкин. Албатта, уйдагидай ҳар кимга алоҳида хона, шкафу каравот қилиш имкониятимиз йўқ. Бу «Қизил бурчак». Газета-журналлар, шахмат, домино... Мана бу ёқда хоҳлаганлар телевизор кўради. Радиола ҳам бор. Олтита алмашлаб экиш участкасининг ҳар бирида худди шундай дала шийпони бор. Қани, марҳамат, бир пиёга чой...

— Чойга ҳали эрта шекилли, — деди Риат Абдуллаев соатиға қараб. — Далаларни кўрсак маъқул бўлармиди...

— Майли, — рози бўлди раис.

Риат Самигович йўлда раисни роса саволга тутди.

— Ҳар участкада неча гектар ер бор?

— 320—350 гектар.

— Бригадалар сони нечта?

— Йигирма тўртта.

— Ҳар участкада-чи?

— Беш олтитадан. Шундан уч-тўрттаси пахтачилик, иккитаси ғалла-бедачилик бригадалари.

— Бригада пудрати колхозчиларга маъқул тушдими?

— Маъқул.

— Алмашлаб экиш энди йўлга тушиб кетса керак-а?..

— Ҳа, йўлга тушди. Бу ёғи осон.

Олим савол берар ва текис йўл келганда раиснинг жавобларини шоша-пиша қўйин дафтариға ёзиб оларди. Улар бир-бирини яхши тушуниб турганлигини сезиш қийин эмас эди. Аммо менинг назаримда, бу суҳбатнинг на боши, на адоғи бор эди. Муаллақда мувозанатини йўқотган одамдай ўзимни ноқулай сеза бошладим. Вужудим зилдек оғирлашиб қолди. Машинанинг нотекис йўл келганда қалқиб тушишлари асабга теғарди. Улар гўё менга мутлақо нотаниш тилда сўзлашардилар.

— Биродарлар! — Наҳотки, орангизда пудрат илмидан мутлақо беҳабар бир киши борлигини ўйламайсизлар! Ахир, пудрат дейсиз... яна, бригада пудратиям дейсиз... яна, алмашлаб экиш участкаси, дейсиз!..

Машинадагилар ярим ҳазил, ярим чин гапинга қаҳ-қаҳ уриб кулишди.

— Пудрат бу — илм, катта китоб, — деди Ҳимойиддин Шарофиддинов далаларни кўрсатиб. — Ана унинг варақлари. Ҳар эғат бир сатр. Ҳар туп ниҳол бир ҳарф. Уқиб олаверинг. — Шарофиддинов «Наҳотки, шуниям тушунмасангиз» дегандек елкамга кафтини оҳиста қўйди. — Деҳқонлар пудрат китобини шариллатиб ўқияптилар.

— Мен деҳқон эмасман-да.

— Мен, раҳбарман, десам. Бу киши, — у Риат Самиговични кўрсатди, — олимман, десалар. Сиз ёзувчиман, десангиз. Якка-ёлғиз раиснинг қўлидан нимаям келарди. Шундай эмасми, Пўлат Маматқулович? — Шарофиддинов бир зум ўйлаб, давом қилди. — Ўтган йили, йигиртерим маҳали телевидениедан бир фильм кўрсатишди. Ярим тунда, пахтазор четида фильм қахрамони каттакон гулхан ёқади. Қизлар келишади. Уларнинг қорамангиз юзларида гулхан акси. Оппоқ пайкаллар ёлқиндан лов-лов товланади. Бир қарашда зўр манзара. Тун, гулхан, қизлар... Машиналар... Романтика!.. Учқур хаёллар. Аммо сентябрь ойида, тунда ҳам ҳарорат йигирма беш-ўттиз даражадан тушмай-диган пайтда гулханга бало борми? Механизатор ҳаётини, даладаги ҳаётни яхши билмаслик қусури бу. Оддий деталь бутун фильмни йўққа чиқарган. Яна бир кун бир очерк ўқидим. Газетада. Бир илғор колхозчи кундузи не азоблар билан пахта даласига сув етаклаб келади. Сўнг туни билан ухламайди. Қуёш

қизарганда яна ариқ туби кўришиб қолади. Жаҳли чиқади. Кетмонни елкага ташлаб, яна ариқ томон кетади. Ахир, у ким? У одамми? У нега дам олмаскан, жони темирданми ё? Унинг оиласи, уй-жойи йўқми! Унинг даладан бошқа юмуши, ўй-ташвиши йўқми? Ҳамма бало, «мен деҳқон эмасман» деган арзон гапда!

Ҳимойиддин Шарофиддинов, билмадим, яна нималар деярди, раис орага гап ташлади.

— Мана шу дала олдинги йил 45 центнердан ҳосил берганди. Утган йили бедага ажратдик. Колхоз бўйича энг юқори ҳосилли ўн бешта далани ғалла-бедачилик бригадалари ихтиёрига бердик. Уч-тўрт машғал бригадиримиз правлениега ариза кўтариб келди. Ҳа, дедим. Биздан кўзга суртган ерларимизни оладиган бўлсангиз, обрўнинг борида ишни топшира қолайлик, дейишади. Ер дам олиши керак, у ҳам ҳорийди, ориқлайди, десам, сира тушунишни хоҳлашмайди. Охири, масъулиятни ўз бўйнимга олдим. Бир йил сабр қилинлар, биродарлар. Ҳосилдорлик пасайса, айбни менга тўнқайсизлар, дедим. Узиям, уялиб қолмай деб, ўғит, сувдан роса қарашдим. Бас, дегунча гўнг тўплатдим. Иш ўнгидан келса, ҳаммаси ҳамирдан қил суғургандек осон кўчади. Утган йили «аризачи»ларнинг оти жуда илгарилаб кетди. Ҳаммадан олдин планниям, мажбуриятниям бажаришди. Биз барча бригадирларни жамлаб, уларга «аризачи»ларни намуна қилиб кўрсатдик. Ўртоқлар, ернинг ёмони йўқ. Ерга меҳр керак, холос. Ерга меҳр қўйинг, уни севинг, ер ҳам сиздан борини аямайди, дедик. Бу йил ҳар бригада правлениега ўз таклифи билан келди. «Бизнинг фалон далага ғалла, фалон далага беда, макка экайлик», дейишди. Хўп, дедик. Шу йўсида юз фойиз алмашлаб экишга ўтиб олдик. Бригадаларни шароити, географик жойлашишига қараб массивларга бирлаштирдик. Бир массив — бир алмашлаб экиш участкаси. Ҳар массив ўз картограммасига эга. Қайси далада пахта, ғалла, беда, полиз ва сабзавот етиштирилиши йилма-йил кўрсатиб қўйилган. Картограммага амал қилиш мажбурий. Алмашлаб экиш навбати келдими, у дала кеча 70 центнердан пахта ҳосили берган бўлса ҳам бошқа экин учун ажратилаверади.

Раис қаршидан келаётган мотоциклчига «Тўхта», деб ишора қилди. Мотоциклчи машина билан ёнма-ён тўхтаб, Маматқуловдан гап кутди.

— Экспедиторга айтинг, райПО раисига учрашсин. Бирон йигирмата термос-фляга беради, — деди ва машина жойидан қўзғалгач, тушунтирди, — иссиқ овқатни бригадама-бригада юриб тарқатмасак, вақт бекор кетаяпти... Ҳа, дарвоқе. Алмашлаб экиш... Уттиз тўртинчи йилдан бери бор экан шу гап. Аммо шунча йилдан бери бу иш буйруғу назорат билан бажартирилди. Аслику, олдиндан деҳқоннинг ўзига қўйиб бериш керак экан-ов...

— Деҳқон буйруқни ёқтирмайди, — деди Риат Абдуллаев.

— Рост, ёқтирмайди, — тасдиқлади раис.

— Деҳқон билан маслаҳат қилинг-у, масъулиятнинг босим қисмини унинг зиммасига юкланг. Миқ этмайди. Лекин бемаслаҳат иш қилсангиз, қарору кўргазмаларни рўқач қилиб, буйруқ устига буйруқ бераверсангиз, ҳай-ҳай... Қайсарлиги тутади-қолади, — бош ирғаганча деди Ҳимойиддин Шарофиддинов. — Пудрат методи буйруқбозликка тамоман чек қўяди. Деҳқон ўз ерининг хўжайинига айланади.

— Пудрат методи буйруқбозликка тамоман чек қўяди. Деҳқон ўз ерининг чинакам хўжайинига айланади.

— Пудрат — деҳқоннинг ишга муносабатини ҳам ўзгартирди. Бизда прогулчи йўқ. Бирон тракторнинг қантариб қўйилганига, мана неча ой бўлди, кўзим тушган эмас. Ҳамма пировард натижа учун қурашаяпти. Пировард натижа, — бу — катта хирмон. Хирмон юксак бўлса — балли! Бўлмаса — эҳ, аттанг!

Машина турли техникалар қатор тизиб қўйилган бостирма ёнида тўхтади. Уч-тўрт киши терим машинаси ременти билан машғул эди. Нарироқда яна бир неча киши асфальт ётқизарди.

— Бу бир алмашлаб экиш участкасига тегишли техника, — деди раис. — Хў ер участка пахтаси учун хирмонжой. Олдин ҳар бригада пахтани пунктга ўзи топширарди. Баъзи бригадирлар пунктдагилар билан тил топишиб, биринки тонна пахтани ўз ҳисобларига ўтказиб ҳам олардилар. Асли кўзбўямачилик ана шундан бошланган. Биз энди бригадирларга «пахта фақат участка хирмонжойидан пунктга жўнатилади», дедик. Қабул пункти билан шартнома туздик. Улар бизга лаборант ажратишади. Пахтанинг нам-қуруқлиги, сорти ва сифати участканинг ўзида аниқланади. Пахта участкада ўлчанади. Тарозибонга ҳам, тележкачига ҳам пункт ҳақ тўлайди. Пахтакорга нима иш қолди? Ҳосилни териб бериш, холос. — Раис бизни ремонтчилар сари бошлади. — Ҳорманглар, азаматлар! Хўш, бугун тугатасизларми? Эртага! Ҳа, майли. Ишқилиб, бедовларингга яхши қарашинглар, пойганинг охиригача чидаб берадиган бўлсин. — Раис олдин, кейин биз эгниларига комбинезон кийиб олган йигит-қизлардан аҳвол сўраб, талаб-истакларини тинглаб, участка техника паркни айландик. Раис асфальт ётқизаётган ишчилар билан ҳам саломлашиб қайтди. У хурсанд эди. Раис қувончини сир тутмади. — Қаранг-а, пудрат нималарга қодир! Бундан икки ҳафта олдин илгор участка бошлигимиз Элмирза Абдукаримов идорага телефон қилиб қолди. Ҳа, дарвоқе, биз олдингидай майда-чуйда масалалар билан идора келиб юриш тартибини бекор қилдик. Колхозчига айтдик, нима талабингиз бўлса, бригадирга ёзиб беринг, дедик. Бригадир ҳал қилолмайдиган

юмуш бўлса, участка бошлиғига маълум қилади. Участка бошлиғи кечаси соат тўққизда кунлик бажарилган иш ҳақида бухгалтерияга маълумот беради ва соат ўнга қадар раисга талабномаларини маълум қилади. Шу асосда ҳадеб мажлислар ўтказиш, кишиларнинг идорага келиб кўп вақтини кетказишга (баъзилар кун бўйи «фалон кишида ишим бор» деб, идора атрофида уймаланишиб юрарди-да) чек қўйди. — Шийпондаги телефонлариям чанг босмайдиган бўпти-да, — деди Ҳимойиддин Шарофиддинов. — Болтиқбўйи республикаларида бундан хиёл бошқачароқ тартиб бор. Белгиланган соатда жами раҳбарлар селектор ёнида тўпланадилар. Совхоз директори бировдан иш аҳволини суриштиради, бировларга топшириқлар беради.

— Болгария агросаноат бирлашмаларидаям шундай тартиб бор, — деди Риат Абдуллаев. — Узимизда, «Политотдел»-да-чи? — дедим мен.

— Ҳа, унда ҳам шу тартиб, — тасдиқлади Риат Абдуллаев. — Қанийди, ҳамма хўжаликлар рацияга ўтиб олишса. Уст-устига мажлислар чақираверишининг ҳеч зарурати қолмасди.

— Рация бўлса, вакилнинг ҳам кераги йўқ, — дедим мен. — Хў, у кунни Сарносиёга борсам, бир колхозда, бир эмас, тўрт вакил юрибди. Бири областдан, бири райондан. Бунинг устига, колхоз правлениеси ҳар бригадага бир назоратчи — вакил жўнатибди. Кечқурун «райшелк»нинг пилла бўйича вакили ҳам қўшилди. Раис тажанг. Ҳа, дедим. Бугун режамиз издан чиқди, дейди. Мен ҳам, партком ҳам меҳмонлар билан оворамиз, далада эса аҳвол ўзгариш ўрнига баттар бўлиб борапти, дейди. Вакил сизга кетмон чопармиди, ўзингиз айтгандай тўрт-беш кунлик, меҳмонда, дедим. Баттар асабийлашдилар.

— Ноябрь Пленумида вакилларни ишлаб чиқаришга камроқ юборайлик, дейилди-ку, гап қўшди Риат Абдуллаев.

— Одам баъзан бир кийимга ўрганиб қолади, — деди Ҳимойиддин Шарофиддинов ўйчан ҳолатда. — Эскирсаям ювиб, дазмоллаб кияверади. Сўрасанг, менга шу ёқади дейди. Худди шундай, эски методдан ҳам дарров воз кечиш қийин. Рация ҳам бўлади. Вакиллик ҳам нормага тушади. Аста-аста-да, тўғрими, раис? — Раис ноилож бош ирғаб тасдиқлайди. Шарофиддинов давом этади. — Қани, ким эслай олади, биз терим машиналари ремонтини бирон йил март ойида бошлаганмидик. Бу йил областда ремонт ишлари май ойига қолмай ниҳоясига етади. Бу — катта илгарилаш!..

— Ҳали, айтдим-ку, Элмирза Абдукаримов телефон қилди, деб, — Раис техника парки биқинидаги пахтазор томон йўналди. — Ғўзаниям бир кўрайлик. Абдукаримов нима дейди, денг? Техниканинг бир қисми очиқ-сочиқ ётибди. Ёғоч-тахта берсангиз ҳашар чорлаб, бостир-

ма қуриб олардик, дейди. Олдин шундай дермиди? Хўш, нега? Чунки энди участка ҳамёни бўлак. Техника эскирса, ишдан чиқса, участка фондидан пул ажратиб, эҳтиёт қисм сотиб олиш керак. Колхоз энди участкага техникани текинга бермайди. Ҳа, шундай. Олдин колхоз ҳамёни билан бригадир унча қизиқмасди. Техника сотиб олмасди бригадир. Шу боисдан, трактор бузилиб, дала ўртасида ётса ҳам пахтасига ачинарди-ю, техникага ачинмасди. Энди ҳар участка, ҳар бригадага берадиган маҳсулотига қараб, фонд ажратилган. Фонддан ортиқ харажатга йўл қўйилса, меҳнатчи ойликсиз қолиши мумкин. Шуни билингки, деҳқон насияга ишламайди. Энди бригадир ҳам, участка бошлиғи ҳам тийин устида тортишади. Оҳ-о, олдинлар шундай бўлармиди? Сохта ҳужжатлар... Ўзи йўқ одамларга ойлик ёзишлар... Яна минг хил хийланайранглар... Пудрат ҳаммасига чек қўйди, биз ҳам. — Раис пахта оралади. Бу маънавий бригадиримиз Ҳавохон Абдуллаевага тегишли дала. Элликдан оламан, деяпти. Шу ерни неча марта бузиб экилган дейсиз, Ҳимойиддин ака? — деди раис.

— Бу ерми?... — Ҳимойиддин Шарофиддинов ғўзаларни диққат билан кузатди. Ғўза пояси яшил-жигарранг. Япроқлари тепага қараган. Тўрт-беш шох берган. Бўйи тиззага уради.

Шарофиддинов иккиланди ва саволга савол билан жавоб берди.

— Бузиб экилдими, шу ерлар?

— Бир эмас, икки марта.

— Йўғ-е! — ажабланиб Ҳимойиддин Шарофиддинов. — Ривожи яхши-ку. Ҳеч ғўзадан каммас.

— Бизнинг Ҳавохон ана шунақа, — деди раис ғурурланиб. Унинг бу сўзлари тингловчиларга «бизнинг кадрларимиз шунақа» дегандек эшитилди. — Ерни маҳаллий ўғитга тўйғазган у. Қиши билан ўзиям тинмади, аъзолариниям тиндирмади. Қишлоқдан, фермадан тележка-тележка ғўнг ташидилар. Иккинчи экишда саксон процент уруғ кўкарди. Ола ерларга қўл билан чигит экиб чиқилди. Ана, қаранг ҳозир худди маржондай тизилган. Пудрат тартиби бўлмаганда, эҳтимол, олмаси олалигича қолармиди бу ернинг. Энди каттадан кичик план, мажбурият ҳақида ўйлаб қолди.

— Буларнинг заминида мустақкам интизом ётибди. Пудрат тартибида бош масала — интизом! Манави, сиз айтгандай, маржондай тизилган ғўза ҳам интизом маҳсули, — деди Ҳимойиддин ака.

— Борди-ю, интизом бўш бўлса, колхозчи нормасини бажармаса, план-мажбурият барбод берилса, оқибат нима бўлади? — дедим мен.

— Оқибатми? Оқибати ёмон бўлади, — жавоб берди раис ва менинг жавобдан қониқмаганимни сезиб, сўзни узоқдан бошлади. — Олдинлари меҳнатга қараб ҳақ тўланарди. Тўғрими?

Масалан, тракторчи учун культивация нормаси белгиланарди. Бир норма — бир меҳнат куни. Икки норма бажарса, икки меҳнат куни ёзиларди. Ҳосил мўл бўлиб, план ошириб бажарилса, механизатор ҳар меҳнат куни ҳисобига устама пул мукофоти оларди. Бордию, йил ёмон келиб, план ўлда-жўлда бўлиб қолса ҳам механизатор меҳнат ҳақи пулини олаверарди. Сувчи учун ҳам, теримчи учун ҳам шу тартиб қўлланиларди. Пудрат системасида тартиб мутлақо бошқача. Бунда асосий ўлчов норма эмас. Асосий ўлчов — бу, шартномадаги тонна. Шартномадагидан ортиқ пахта берсангиз, қўшимча ҳақ — мукофот пули оласиз. Бордию, шартнома бўйича план бажарилмасачи? Унда нима бўлади? План пудрат бригадаси айби билан бажарилмаган бўлса, у ҳолда колхоз правлениесининг қўлидан ҳеч нарса келмайди. Чунки правление бировнинг айбини ёпадиган қоплама, ёрдамчи фондга эга эмас. Хўжалик ҳисоби системасида ҳисоб-китоб жуда аниқ, ўлчовли. Худди уйдагидек, ҳар тийин ҳисобда. Чўнтагимиздан бир сўм чиқса, ёнимизда неча сўм қолгани маълум-ку, шундай эмасми? Олдин планнинг бажарилиши кўпроқ раис бригадирларни қизиқтирарди. Бошқалар эса, план бажарилса-ку яхши, бажарилмаса ҳам ортиқча ташвиш тортиб ётмасдилар. Хўш, нега? Чунки ҳисобчи кунлик бажарилган ишни табелга ёзиб борарди. Колхозчига шу табель бўйича ҳақ тўланаверарди. Бордию, план тўлмаса, давлат берган пулини қайтариб олмаслигини улар яхши билардилар. Шу боисдан ҳам ишни қўл учида бажарувчилар, бир кун ишлаб, икки кун дам олиш пайида бўлувчилар сони кўпайиб кетган эди. Бировлар иш пайтида далада бўлишдан кўра, ўз томорқасида ишлаб, «бозорни обод қилиш» ниятида яшардилар. Меҳнатга ҳақ тўлашнинг нарядсиз системаси, яъни бригада пудрати бундай қусурларга ҳам барҳам берди. Демак, одамлар ўз манфаатини кўзлаб, бошқа ишга чалғимаса, ҳамма юз фоиз далада бўлса, план деганингиз бажарилмай қаёққа ҳам борарди.

Барибир, бордию, план бажарилмаса, бунинг учун бригада коллективи айбдор бўлмаса, унда шартномада шундай пункт бор: «Табиат офати сабабли кўчат нобуд бўлса, ҳосилга зиён етказилса, колхоз правлениеси экин учун ажратилган аккорд фондининг 80 процентини тўлаши мумкин». Правлениенинг бирдан-бир ёрдами шу, холос.

Механизатор қизлардан бири хумчойнакка чой дамлаб, бостирма девор тагидаги столга қўйиб кетди. Раис бизни чойга таклиф қилди. Иссиқ кўк чойдан ҳўплаб суҳбатни давом этказдик. Пўлат Маматқулов, пудрат усулида бригада ва участка коллективи ердан тортиб, техникага, хуллас, нимаики уларнинг ихтиёрида бўлса, шу нарсаларнинг чинакам хўжайини бўлиб қоладилар, дейди. Механизатор техника-

ни яхши сақласа, эҳтиёт қисмлар ва ёнилгини тежаб қолса, иқтисод қилинган маблағнинг 50—60 проценти мукофот тариқасида унга берилади. Бордию, ортиқча харажатга йўл қўйса, келтирилган зарарни ундан ундириб олинади. Чунки, пудрат шартида ҳар бир кишида ерга, техника, ҳосилга эгаллик ҳисси оширилиши лозим, дейилган. Бировлар уйига рангли телевизор ёки импорт мебель олса, анча муддат, ҳатто қўл текизилса ҳам юраги жиз этади, тўғрими? Янги техникага ҳам шундай муносабат керак. Бу — бир. Иккинчидан, техникаям қаров яхши бўлса, деҳқонга узоқ хизмат қилади.

— Механизаторлар малакаси ҳар хил. Уларнинг меҳнати қандай баҳоланади? Ким яхши ишлади, ким ёмон — бу қандай аниқланади? — сўрадим мен.

— Пудрат илмига энди тушуна бошладингиз, а? — кулди Ҳимойиддин Шарофиддинов. Риат Абдуллаев папкаси устига бир тўп қоғоз қўйиб, гоҳ чапга; гоҳ юқори, гоҳ қуйига қалам юргизиб, графалар чиза бошлади. — Мана, домла ҳам ишга тушиб кетдилар.

Риат Абдуллаев ҳам, мен ҳам «ҳа, ҳа» дея бош ирғаб қўйдик. Раис саволга жавоб беришга тутинди.

— Механизаторга ҳам, сувчига ҳам ҳақ тўлаш йўли осон. Йил охирида механизаторлик класси, сувчилик разряди, иш стажи, сифат комиссияси худосаларига қараб, ойлик маош тўланаверади. Худди корхонадагидай-да. Корхонада ўн учинчи маош бор. Квартал, ойлик мукофотлар бор. Пудрат тартибида эса мукофот бир марта — йил охирида берилади. План ошириб бажарилса, албатта.

Биз яна колхоз бош агрономи Э. Алимардонов, бош экономист Б. Бўтаёров ўроқлар билан ҳам суҳбатлашдик. Улар бригада пудратининг, алмашлаб экиш участкаларининг яна бир қатор имконият ва афзалликлари ҳақида сўзлаб бердилар. Биз, дейишда улар, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва уни бошқаришдаги янгиликни амалда қўллаб бошладик. Бу ҳаёт талаби, албатта. Аммо ҳар қандай янгиликни ҳам қўлланишда шошма-шошарлик ярамайди, айниқса алмашлаб экиш массивларини аниқлашда обдон ўйлаб иш кўриш талаб қилинади. Колхозда олдин ҳам алмашлаб экишни ўзлаштириш схемаси мавжуд эди. Бироқ хўжаликда айрим алмашлаб экиш массивларининг табиий белгилари анча ўзгариб кетган эди. Шу боисдан колхоз правлениеси баъзи массивларни йириклаштириш мақсадида «Узгирозем» лойиҳалаш институтининг область филиали мутахассисларига мурожаат қилди. Улар алмашлаб экиш массивларини ўрганиб чиқиб, айрим ўзгартиришларни киритдилар. Бу массивларни ўзлаштириш ўн далали, ёки даврий усулга асосланади. Массив ер майдони

алмашлаб экиш участкаси ва бригадаларига бир ротация — ўн йилга мўлжаллаб берилди. Иш даврида, имкони борича, участка ва бригада бошлиқларини алмаштирмаслик керак. Бу йўсинда шундай савол ҳам туғилиши мумкин: участка ёки бригада бошлиғининг ўн йил талаб даражасида ишлашига ким кафолат бера олади? Ҳамма гап шунда-да. Массивларни аниқлашда илмий ва маҳаллий шароит нуқтаи назаридан келишилган экан, демак, кадрларни танлашда партиявий принцип зарур. Истиқболли, узоқни кўра биладиган кадр ҳар вақт олға ҳаракат қилаверади. Ерни, техникани, ишчи кучини ташаббускорлик, изланувчанлик, раҳбарлик қилиш қобилияти бўлмаган кишига топириб қўйишнинг охири вой бўлади.

Хўжалик раҳбарлари яна бир муҳим тақлифни ўртага ташладилар. Бу ўзгарувчан дам олиш куни ҳақидадир. Нега колхозчи, масалан, ишчи ва хизматчи сингари ҳафтада бир ёки икки кун дам олиши мумкин эмас? Мумкин! Меҳнатчи ҳафтада бир кун дам олса, меҳнат унумдорлиги 5—7 процентга ошиши мумкинлиги илмий

исботланган. Колхозда ҳафтада бир кун дам олишни жорий қилиш тадбирлари тузилмоқда. Хўжаликда ҳамманинг бир кунда дам олиши учун имконият йўқ, албатта. Масалан, бригадада ғўзага сув таралаётган пайтда тракторчининг дам олиши учун имконият туғилади ёки аксинча. Оддий ишчининг дам олишини эса участка бошлиғи бригадалар иш жараёнига қараб белгилаши мумкин. Илгир-терим ёки бошқа компаниялар даврида дам олиш кунларида ишлагани учун колхозчига икки ҳисса ҳақ тўлашни жорий қилиш керак. Бу тартиб амалга ошса, колхозчилар шахсий участкаларидаги бир қисм юмушни ҳозиргидай иш соатида эмас, балки дам олиш кунлари бажариш имкониятига эга бўладилар. Клуб ва кутубхоналар, кинотеатрлар, истироҳат боғлари ҳам ҳувиллаб турмайди.

— Пудратнинг турган-битгани романтикаку? — дедим мен.

— Йўқ, у кеча орзу-ўй, учқур хаёл эди, — деди Пўлат Маматқулов ҳам бўш келмай. — Бугун эса у ҳақиқат. Илми ҳам оддий, деҳқон табиатига мос...

Тўлқин

Барча эҳтиросларимни,
 ишончларимни,
 қувончларимни —
 Унинг бошларидан тангадек сочай.
 Барча орзуларим ҳам,
 Эзгу туйғуларим ҳам,
 Кўнгил ғулуларим ҳам
 Унинг шўх кулгусига бахшида бўлсин!
 Барча аламларимни,
 Ташвиш, ғамларимни,
 Гоҳ кўз намларимни
 Унга кўрсатмайин мен олиб кетай!
 Армонли кунларимни,
 Беором тунларимни,
 Бари-барини
 Мен ундан яшириб қалбга беркитай!..
 Буларнинг барчаси сир эди,
 Барчаси сирли бир олам эди,
 Сирни сўйлаб бўлмасди-ку, воҳ!

Анвар Юнусов

Кузакнинг каҳрабо салтанатида,
 Ҳазин шовуллайди кимсасиз
 боғлар.
 Титрашиб шамолнинг совуқ кафти-
 да —
 Уқ теккан қуш каби қулар яп-
 роқлар!

Изгирин хуштагин чалади кўча,
 Кумушдек жаранглаб ёғади ёмғир.
 Ҳижрон кўшигидек узун бу кеча,
 Намхуш ҳаволарга тўладир бағир.

Булутлар саргайди уфқ қошида,
 Йўлларда саргайиб кезинар ҳазон.
 Олам турар янги фасл бошида,
 Қорлар учқунлайди,
 Оқарар осмон...

Норбой
Худойберганов

Жиддий ўзгаришлар бўладими?

Мухаммад Солиҳ лирик қаҳрамон ҳаётининг ғоят зиддиятли, мураккаб ҳолатлари, қарама-қарши қутбларини ўзига хос — тақрорланмас поэтик шакл, воситалар орқали ёритиб, замондошимизнинг яратувчилик, кашф этувчилик қудратини намоён қилаётган шоир. Унинг ижодида ҳаётнинг барча жабҳаларида маънавий етуклик, руҳий соғломлик галабасини таъминлаш учун курашаётган инсон ички дунёсидаги курашлар, тўқнашувларнинг айрим қирралари, баъзи кўринишлари ёритилади. Пировард натижада, улар меҳнат кишининг изланиш-интилишларига, табиий равишда, мантиқий хулоса бўлиб уланади. Бинобарин, Мухаммад Солиҳ шеърларида гражданлик руҳи яхши ифодаланмапти, шоир оламшумул қурилишлар, ишлаб чиқаришда жасорат кўрсатаётган ёшлар фаолиятини тадқиқ этмапти, деган фикрга қўшилолмайман. Негаки, шоирнинг жуда тор, жуда интим бўлиб туюлган хилма-хил кечинмалар, изтиробларни юксак эътиқодлар асосида моҳирона тадқиқ этиб, замон руҳини, ижтимоий-маънавий тараққиёт моҳиятини очувчи лирик қатралари ўзида денгизни акс эттира оладиган томчилардекдир. Масалан, шоирнинг: «Қўлини чўнтагига тикиб, сесканиб кетар у — куйдириб юборар бармоқларини кимсасиз уйнинг муздай калити», деган қатраси ҳақида Озод Шарафиддинов қуйидагиларни таъкидлайди: «...унда ҳижрон алами ҳам, барг ёзмаган муҳаббатнинг изтиробини ҳам, ёлғизлик даҳшатини ҳам мавжуд». Худди шу қатрани таҳлил этган Иброҳим Гафуров: «Муздай калит кимсасизликни бўрттириб туради. У кимсасизлик ҳолатига

тушган, айрилиққа учраган одамнинг титроқ ҳолатини кўз ўнгимизда гавдалантиришга ёрдам беради...», деб ёзади.

Қаранг, икки танқидчининг гапи бир жойдан чиқяпти, иккаласи ҳам ўша сатрлар моҳиятини тўғри англаган. Мен улар фикрига тўла қўшилган ҳолда, айтмоқчиманки, Мухаммад Солиҳнинг бу қатрасидаги лирик қаҳрамон ёлғизлик изтиробини, ҳижрон аламини сўққабошлик фожиасида ўзини йўқотиб қўйиб, тушкунликка тушмайди. Тарки дунёчилик туйғуларига «гарқ» бўлиб кетмайди, ҳар қандай даҳшатлар, фожиалардан устун туради. Шоирнинг яна бир лирик қаҳрамони: «Ким билади, бир куни илтифотни ўрганса мағрур тераклар, олма дарахтига ақл кириб, хоҳлаганига берса ўз мевасини, панжасига тикан кирган шер табибининг уйига келса бир куни, этикнинг остида қолган чумоли бўкириб юборса, оламини бузиб», дея бонг уради. Бошқа бир лирик қатрада қуйидаги илтижога дуч келамиз: «Буви! Нега баҳодирлар ҳаммаси фақат қадим замонларда ўтаверади? Арслон-чи? Қани, ўша арслон, бувижон? Нега ярим тунда, гафлатда ётган мени уйготмайди у наъра тортиб?»

Табиийки, мағрур тераклар ҳеч қачон илтифотни ўрганмайди; олма дарахти хоҳлаганига мевасини бериб, хоҳламаганини қуруқ қўйишга қодир эмас; чумоли ҳеч қачон бўкирмайди; гафлат уйқусида ётган кимсани арслон келиб уйготмайди; эртақлардаги баҳодирлар тирилиб келиб, биз билан бирга яшамайди. Аммо Мухаммад Солиҳ уларни мажозий маънода жонлантириб гавдалантирганки, сиз лаганбардорлик, иккиюзламачилик, мутелик, қабиҳлик, хиёнат каби иллатларни лаънатлаб, ҳақиқий мардлик, жасорат, софлик, ҳалоллик тантанаси учун кураш туйғуларини ўзингизга юқтиргандек бўласиз. Бу қатраларга исёнкор юрак мавжлари, дарду ташвишлари сингдириб юборилган. Шоир нималарни қўллаб-қувватлаб, нималарни рад этмасин, ҳаммавақт ўз кузатишлари, ҳукм-хулосаларини лўнда, сиқик, қисқа шаклларда ифодаланган деталлар, штрихлар, чизгиларга жойлайди. Натижада, классик шеъриятимизда кенг тарқалган қитъалар, фардлар, рубойларнинг янги, замонавий кўринишларини яратади. Бу кўринишларда биз бой, мураккаб, зиддиятли, қайноқ турмушимизнинг жуда теран қатламларига кириб бориб, ўша қатламларда рўй бераётган ўзгаришлар, тўқнашувларни одилона идрок этаётган илғор замондошимизнинг қалб қирраларини ҳис қилиб тураемиз. Мухаммад Солиҳнинг шаклдаги изланишларини мен фардлар, қитъалар, рубойларга этиб боғлашман, бу билан айтмоқчиманки, шоир классик шеърият анъаналарини ижодий ўзлаштириб, уларни янги шароит, янги замонда янги талаблар, қонунлар асосида тараққий эттиришга муваффақ бўляпти. Бинобарин, мен ҳам унинг шеърларини лирик миниатюралар, деб аташ тарафдориман. Аммо шаклдаги изланишлар қанчалик муҳим, оригинал бўлмасин, улар реал воқеликни ҳаққоний ёритиб, замон руҳини ифодалагудек таъсирчан, оригинал поэтик образлар яратиш имконини бермаса, ўз кадр-қимматини йўқотади. Мухаммад Солиҳ бунинг олдини олиш учун астойдил ҳаракат қилади. Чунончи, янги шеърларидан бирида шоир

одамнинг кўзи кулмаса, йиғламаса, қорачиқлар тангага, кўз чаноғи ҳавончага; юрмаса, ҳаракатланмаса, одам оёғи устунга айланиб қолишини таъкидлаб туриб, қуйидагича хулосага келади: «Бирор не қилмаса одамнинг қўли, ҳеч нарса йўқотмай, доимо топса, шаксиз ўсиб чиқар ундан ўсимлик, — қилич ўсиб чиқар бу қўлдан бир кун!»

Қўлларидан қилич ўсиб чиқадиган одам тимсолида мен муздай қалитларни ҳис қилмайдиган, яхшилик, гўзаллик, ҳалоллик моҳиятини тушунмайдиган, англамайдиган, фақат ўз тирикчилигини ўйлаб, ўзгалар тўғрисида мутлақо ғам чекмайдиган, ўз манфаати йўлида ҳар қандай мағрур тераклар қаддини букиб, ҷумолиларни бўкиртириб, арслонни жилоблаб қўядиган даҳшатли шахсни кўргандай бўлдим. Бошқа бир ташбеҳида шоир «қилич» сўзига ҳалиги шеърдагига қарама-қарши маънони сингдиради: «Қиличлар уйқуга кетганда, уларни занг босар. Қиличлар уйқуга кетганда, тўққан боламизнинг ҳаммаси жасур. Сенинг мардлигингга шубҳа қиламан, ишонмайман мағрурлигингга. «Чунки, сен биласан, агар қилич занглаган бўлса, на фақат эгилган, эгилмаган бошни ҳам кесолмайди у». Бу ерда энди адолат, эзгулик қилччини гавдалантиряпти, уни занг бостирмасликка чақиряпти шоир. Аммо у «Бешинчи фасл», «Қудуқдаги ой», «Оқ қўйлақлар» каби оригинал мажмуалар эълон қилдиргани билан, ҳали катта поэтик кашфиётлар яратгани йўқ. Унинг тўпламларида адабиётимизда ўзига хос эътиқоди, дунёқараши, изланиш-интилишлари билан ажралиб турадиган шоир тўғилиб, қад тиклаётганидан дарак берувчи мўъжаз топилмалар, қатра кашфиётларни учратиш мумкин. Аммо улар нечоғли теран ва салмоқли бўлишига қарамасдан, шоирнинг маҳорат чўққиларига кўтарилиб, ижодий етуқликни забт этиши учун етарли эмас. Мўъжаз топилмалар, қатра кашфиётлар кучли поэтик тўлқинларга айланиб, пировардида кенг миқёсли, таъсирчан, ҳаққоний фикрлар, тўғулар, кечинмалар дарёларини ҳосил қилса, ранг-баранг, образли дунёни юзага келтирсагина, юксак доволарни забт этиши мумкин. Шубҳасиз, Муҳаммад Солиҳ буни тушунган ҳолда қалам тебратмоқда. Бироқ шоир изланиш-интилишларининг якуни ҳамма вақт ҳам баракали бўлиши учун бор имкониятлари, бор кучи, қудратини тўла сарфлаётгани йўқ. Тўғри, у ҳали ўз ижодида даҳшатли ўпирилишларга ҳам йўл қўйган эмас. Жуда гўр, заиф, хашаки шеърларни дўндириб ташлаётгани йўқ. Айни пайтда, шахсан мен шоирнинг кўп шеърларидан қониқмайман. Уларда нималардир чуқур ёритилмагандек, нималардир ғоятда таъсирчан, алаңгали, теран ифодаланмагандек, нималардир шеърхонга тушунарсиз қолаётгандек туюлмоқда. Хўш, булар нималар? Мана, бу мисраларга эътибор беринг: «Қарасам, мени яхши кўрганлардан ёмон кўрганларнинг сони кўп. Қарасам, энг ардоқли дўстларим ёмон кўрганларнинг сафида турар! Мен эса дўстларсиз яшайолмайман, дарҳол қўшиланам улар сафига».

Синчиклаб ўқилса, унда тушунса бўладиган фикр ифодаланаётганини сезиш мумкин: шоир айтмоқчики, агар дўстларинг хиёнат кўчасига кириб кетса, сен уларга қўшилиб, хиёнаткор бўлишинг мумкин, шу боисдан бунинг олдини олиш керак! Қўллаб-қувватланса бўладиган, тўғри фикр. Бироқ у қалбларни ларзага келтирадиган даражада ёрқин, таъсирчан ифодаланмаган. «Суратчи» шеърдаги лирик қаҳра-

моннинг мулоҳазалари ҳам шундай таассурот туғдиради. У ўз мижозига бундай дейди: «Жилмайинг... Мендан ўпкаламанг. Ишим шунақа. Юмуқ гунчаларни эмас, Очилган гулларни суратга олиш, Ўзбекча айтганда, нимкоса эмас, Косанинг ўзини кўрсатмоқ ишим. Қани, энди жилмайинг, ахир, авлодларга қолар бу сурат».

Бундан шоир изҳор этилаётган фикрларнинг бир жиҳатини маъқуллаб, иккинчи жиҳатини ёқтирмаётганини англаб олиш қийин эмас. Негаки, шеърни ўқиб бўлиб, косагина эмас, нимкоса ҳам муҳим эканлигини идрок этамиз. Ҳа, идрок этамиз, лекин ана шу идрок этилаётган маъно бундан ҳам қудратлироқ, ўткирроқ салмоқ касб этишини истардик. «Гарчи қуш эмас у...», «Эртага шубҳасиз бахтли бўламиз...», «Бирорта урушда қатнашмай туриб...», «Аниқ бўлса ҳамки...», «Бирдан кўзингизга мен...», «Шу қадар хижолат бўлардики шўрлик...» каби яна бир қатор шеърлар билан танишгандан кейин ҳам худди шундай хоҳиш пайдо бўлади. Аммо уларни мутлақо яроқсиз, деб жар солишга ҳам асос йўқ. Чунки, ўша шеърларда ўқувчини лирик қаҳрамон ҳаётидаги турли мураккаб, қарама-қарши ҳолатлар тўғрисида ўйлантирадиган кузатишлар мавжуд. Ҳатто баъзилари етуқ асарлар даражасига етай деб қолган. Жумладан, «Шу қадар хижолат бўлардики, у шўрлик...» деб бошланадиган шеърда фикр ривожлантирилиб, лирик қаҳрамоннинг уятдан ер ёрилса кириб кетгудек вазиятга тушгани таъкидланади, сўнгра қуйидагича ҳукм чиқарилади: «Одам ҳар нарсага кўникар экан, кўникар олди у тақдирга — энди ер ёрилар эди уятдан, у бўлса, кирмасди ёрилган ерга».

Яхши шеър. Салмоқли, ўйга толдирадиган шеър. Чунки, унда виждонли, ҳалол, теварак-атрофда кечаётган қабиҳликларга бефарқ бўлолмайдиган одамнинг адолат тантанаси учун курашолмасдан ғоят ачинарли ҳолга тушгани, тақдирга тан бериб ўзлигини йўқотгани, энди бундан ер ҳам озор чекаётгани, хижолат бўлаётгани ифодаланган. Кўряпсизки, ҳаётини шеър, аммо унда нимадир — ўша машҳур «бир чимдим ранг» етишмайди. Бинобарин, Иброҳим Ғафуров ҳам «Еш қалбнинг тажрибалари» мақоласида Муҳаммад Солиҳ шеърларидаги жуда кучли жиҳатлар ва айрим заиф, нишиб етилмаган ташбеҳларни талабчанлик, нозик дид билан анча ишонарли таҳлил кўзидан ўтказиб, шундай хулосага келади: «унинг ҳиссиётлари ва қарашлари буткул қарама-қаршиликлар ичида егилиб келаётибди, шаклланаётибди. Ў маънавий ва ҳаётини ҳақиқатлар қидирияпти».

Муҳаммад Солиҳ ўзига хос — мустақил фикрловчи, идрок этувчи, яратувчи шоир сифатида шаклланиб келяпти. Бироқ бу шаклланиш, тикланиш қачон ниҳоясига етиб, қачон ижодий камолотга эришади? Изланишларида жиддий ўзгаришлар бўладими? Буни вақт кўрсатади. Хуллас, у интилишлар авжи, шиддати, салмоғи, миқёсини янада орттириб, маҳоратнинг юксак чўққиларига кўтарилмоғи, адабий ҳаётимизда катта воқеа бўладиган нодир поэтик образлар яратмоғи, кескин жиддий ўзгаришлар ясамоғи даркор. Менимча, шоирда ана шундай талабга яраша имкониятлар — истеъдод, куч-қудрат, зўр иштиёқ, мустаҳкам ирода ва юксак эътиқод бор.

ЎЗГАРИШЛАР ЖИДДИЙ КЕЧАЁТИР

Аҳмад
Аъзам

тмишинчи йиллар ўртасидан бошлаб шеърятимизга ўзгача нафас олиб кирган бир гуруҳ фаол тенгдошларим ижодини ўзимга яқин оламан; улар орасида Муҳаммад Солиҳнинг шеърлари мен учун алоҳида қадрли.

Гап шундаки, мен унинг шеърларини тўғри маънода завқ-шавққа тўлиб ўқий олмайман. Кўп шоирларимиз асарларини ўқиганда киши гам-ташвишни унутиб, олам-жаҳон шодлигидан аллақайларга масрур боладек чопиб кетгиси келади; кўзига дунё гўзал кўриниб, ҳамма нарса яхши туюлади, турмушидан, ҳаётдан кўнгли тўлади. Лекин М. Солиҳнинг шеърларини, айниқса кейингиларини ўқиган киши боладек чопқиллаб кетаётган бўлса, бирдан тўхтайти, мудроқ одам туйқусдан ҳушёр тортиб, уйқули кўзларини йириб очади...

Бундай шеърларни ўқигандан сўнг киши фақат ўзи яхши кўрадиган одамлар билан гаплашиши зарур, йўқса ёқмайдиган одамнинг бетига тик қараб, кўнглидаги гапни очик айтиб юбориши мумкин...

Қарасам, мен яхши кўрганлардан ёмон кўрганларнинг сони кўп!

Қарасам, энг ардоқли дўстларим ёмон кўрганларнинг сафида турар!

Мен эса дўстларсиз яшай олмайман — дарҳол кўшиламан улар сафига!

Қандай — гурурингизга тегиб кетмайдими бу сўзлар! Тегади! Агар сиз жуда ардоқлаган дўстингизнинг ўзингиз ҳақда шундай фикрларга боришини билсангиз, кўнглингизга жуда оғир ботади. Аммо газабланмайсиз, хўрсинасиз, уни қораламай, қачон, қай вазиятларда унинг тўғрисида тезнишар ҳаёлларга борганингизни ҳисоб қиласиз...

Биламанки, бўлиши мумкин эмас...
Биламанки, жуда нари борса, дўстим,
янада нарироқ борса, танишим
«безовта» қилаётган бўлар шубҳасиз, —

дўст киши дафъатан тушган бундай шапалоқни нимага йўйишини билмай ганғиб туради: ҳақорат деса — дўстона, дўстона деса — аччиқ, беткакаллуф...

Лекин мен ҳар сафар
телефон кўнгирик чалганда
ичимдан бир туйғу ўтар: гўёки

ҳозир эшитадигандай,
ҳозир эшитадигандай,
бирор гуманоид овозини!

Балки ўзини қуршаган дўстлари, тайишлари ҳақида бундай фикр юритадиган одам ёлғиздир (сафга кўшилса ҳам ўзини ёмон кўрганлар билан эл бўлмайди-ку!), эҳтимол ўзини танҳо — мен деб, бошқа ҳаммани улар сафига бўйраста тизиб, шахсидан ўзга ҳеч нарсани қадрламас...

Шундай фикрга ҳам борамиз, лекин шеърда қибр оҳанги йўқ, унда ўткир илтижо, жуда катта эзгуликка интиқ одамнинг юрак ҳаприқиши бор. Кейин, ўзгаларни қадрламайдиган одам: «Меҳр — бир пиёла сув... Дунёда йўқ бирор Қакрамаган лаб», демайди (мен шоирнинг программ мотивларидан бирини назарда тутяпман). «Абадий соғинч»ни қайта ўқиб, англаймиз: телефон олдида ўтирган қаҳрамонимиз шундай бир одамнинг овозини эшитгиси келяптики, ўйлаб кўрсак, биз ҳам бу овозни кўпдан бери ҳар кунги, ҳар соат соғиниб-кутиб яшаётган эканмиз. Дастлаб «Бирор ақли одам борми ўзи?» деган кесатиқдек эшитиладиган гапдаги «гуманоид» бошқа — соддагина, лекин тира маънони — инсонлик ибтидоси, тоза одамийликни ифодалар экан! Фақат шугина эмас, унда биз дўст, танишлар орасида қаҳрамонимиз истагандек ҳақиқий инсон йўқ экан, деган ҳаёлга ҳам боришимиз мумкин. Шеърда бундай ҳукм йўқ, лекин замирида чорлов — инсоннинг инсонлик шаъни, жамини тирик жонзотдан фарқлантириб турадиган олий хислати — ақл-тафаккурига муносиб яшаши зарурлигига пинҳоний даъват бор! «Гуманоид» бу ўринда инсоннинг юксак самимиятини ҳам англатади ва муайян маънода шоир интилган идеал одамни — комил инсонни билдиради. Демак, абадий соғинч туйғуси фақат лирик қаҳрамонда эмас, ҳаммамизда бор — барчамиз шундай гуманоид билан тиллашишга ташнамиз — яъни: «Дунёда йўқ бирор Қакрамаган лаб».

Энди қаҳрамонимизга тикилиброқ қараб, уни таниймиз — сафга кўшиламан, деб киноя қилаётган ҳам, уни ёмон кўрадиганлар сафидаги дўст ҳам, телефон олдида ўтириб эзгу овоз кутаётган ҳам битта одам — ўзимиз эканмиз.

Шундан, куйидаги шеърни манфаат-майллари турлича шахслар сифатида эмас, умуман инсон сифатида, баҳамжиҳат қабул қиламиз:

Аниқ бўлса ҳамки бир кун ўлмоғи,
муваққат экани билса ҳам инсон
мангу яшайман деб нечун ўйлайди,
нечун ўйлаверар боқийман, дея?
Наҳотки бу оддий қайсарлик фақат,
наҳотки тагида бир гап бўлмаса?

Сиртдан ажабсиниб, довдиранқираб айтилгандек туюладиган бу сўров фикримизни кўнликмага айланган мушоҳада тарзидан чиқиб кетишга ундайди:

ростдан ҳам, ҳаётимиз учун ўлиш чегара эмасдир, яшашимиз фақат жисмимиз тириклиги билан белгиланмас? Эрк — абадий, Ватан — мангу. Кишининг кишига муҳаббати, меҳри ҳеч сўнмаса, адолат, эътиқод, виждон туйғулари доим барҳаёт қолса, шуларнинг ҳаммасини қалбида жо қилган, шундай кечинмаларга топиниб яшайдиган инсон кечмиши ҳам умрбоқий бўлмайдими?

М. Солиҳнинг шеърларида бу хилдаги кечинмалар шунчаки ҳиссий ишора ёки оддий сентенциялар эмас, бу чорлов юракдан чиқиб келади, кўнгилга жуда галати суратда гулгула солади: «Ҳар ким, ҳеч бўлмаса, битта одамни Бошига кўтара билмоғи керак. Ҳар ким тоза бўлиши керак бир қадар Ўтириш-чун бошида битта одамнинг». Гуманоид — ибтидоий тозаликни ўзида сақлаган, орзудагидек соф одам, уни бошимизга кўтаришимиз мумкин. Лекин ўзимиз-чи? Бейхтиёр кишининг ўзини ўзи оқлагиси, ҳали қилмаган гуноҳлари учун ҳам ўтингиси, юрагини очиб ташлагиси келади; кўнгилида қандайдир теран, вазмин исён уйғонади. Чунки у имконни — мағрур теракларга илтифотни ўқитадиган, олма дарахтига ақл киргизадиган, шерни табибнинг уйига етаклайдиган, этикнинг остида қолган чумолига кадр-қиммати учун ҳайқиришни ўргатадиган Имконни жуда яқиндан ҳис қилади, шоирни тушунади, дунёга бошқача қарайди:

Барча ўсимликка, ҳамма нарсага
овоз берса эди табиат...
йиртилиб кетарди қулоқ пардамиз
ўрик данагининг ҳайқиригидан!

Шу маънода М. Солиҳ шеърляти лоқайдликка, — одамни ҳар нарсага кўниктириши мумкин бўлган лоқайдликка қарши, инсонийлик матлаби учун курашга чорлайдиган очиқ сўзлашув, бешафқат мулоқот шеърлятидир.

Шеърдан шеърга, десам муболаға бўлар, китобдан китобга, десам, улардаги асарларнинг йиллари турлича, ҳар ҳолда, шоир изланишларида борган сари ташбех, шеърга шира берадиган унсурлардан чекиниб, кўпроқ ўзида катта ҳиссий жозибани яширган кечинма-фикрларни юқори тартиботдаги соддаликда ифода этиш кучайиб бораётир. Балки унинг кейинги шеърлари совуққон туюлар. Улар орасида ақл совуқ чакнайдиган, яқинлашсанг жунжиктирадиган, узоклашишга чиройини кўзинг қиймайдиганлари ҳам учрайди. Лекин бу хилдаги таассуротнинг ўзида ҳам нисбийлик бор. Чунки бизнинг шеър тарбиямиз гоҳо содда поэтик мушоҳадани тўғри қабул қилишимизга монелик қилади. Биз кўпроқ ширадор, шарбатли шеърини нутққа ўрганганмиз. Гап газалга нисбатан сочма ёки бармоққа нисбатан сарбаст шеърнинг қийин қабул қилинишида ҳам эмас. Бундай «келишмовчилик»ни бармоқнинг ўзи мисолида кўришимиз мумкин. Масалан:

Чўзилиб ётаман, юмганча кўзимни.
Таянани эгаллар ажиб бир фароғат.
Кўёшининг иллари қитиқлар юзимни,
Юрагим қайгадир қилади саёҳат, —

сатрларидаги мушаккал мусиқий туйғулар ифодасига қараганда:

Мен сени ўтгандан сўрадим,
Келгандан, кетгандан сўрадим,
Мен сенга интилдим, мен сенга чопдим,
Мен сени изладим, мен сени топдим, —

мисраларидаги ҳеч қандай ташбех, образли ибора кўлланмай, фақат олмошлар ва феъллардан юзага келадиган фикрий ҳаракатнинг поэтикаси бизга нотанишроқ. Ҳолбуки, кейинги мисолда шоирнинг ўзига ҳослиги янада яққолроқ кўзга ташланади. Чунки, ташбехга ҳасис бу хилдаги шеър усули мушоҳада, талқинда мутлақо янгича оҳанг тартиботини, шунга мувофиқ равишда китобхон туйғуларидан ҳам фаол тенгликни талаб қилади. Бошқача айтганда, бу усулдаги шеър фақат китобхон қалбида кўзгаллиши керак бўлган кечинмалар ҳисобига қурилади. «Кузатишлар, штрихлар, деталлар» шеърхон қалбида кенглик топади, «ирмоқлар»нинг бориб қуйиладиган дарёси — шеърхон гидрокида оқади.

М. Солиҳ ана шундай идрок оқимларини муайян поэтик системада, маълум шаклий конструкцияларда ифода этиш йўлларида бораётир. Бу система бармоқнинг яхлит мусиқа усуллари ҳам, сарбастнинг туйғуга тўйинган долғали жарангдорлигини ҳам, мансур шеърнинг осойишта-вазмин, ботиний кечинмаларини ҳам қамраб олади. Шоирнинг бадний шакл янгиликларига интилиши фикр ва ғоя ифодасида ҳам бетакрор оҳанглари кашф этишига сабаб бўлмоқда. Бинобарин, унинг шеърларида собит, қатъий хитоблардан тортиб, теран лиризмгача, босиқ ҳаяжондан тортиб, бағрида фалсафа ташийдиган ҳажвий товланишларгача учратамиз. Жумладан, унинг мазкур журналда (1983 йил, 2-сон) эълон қилинган мансур шеърларидаги руҳий оҳанглари ранг-баранглигига бир қаранг:

Бир «пуф» десаиғ, учиб кетадиган чумоли
Бир силкисанг, «дув» тўкиладиган олма.
Бир тортсанг, томири билан чиқадиган дарахт,
Бир бомбадан ағдар-тўнтар бўладиган шаҳар.
Бир сўз билан...
Дарвоқе, бир сўз билан буларнинг ҳаммасини
қилса бўлади.

Ёки:
Манави кўнгишни қаранг,
Олифтани кўринг,
уч қуналик умринг бор, мўйловга бало борми?

Биринчи шеър кескин, юксак поэтик ғояни ифода этувчи қатъий ритмикага қурилган бўлса, иккинчи шеърда кулги билан нафратнинг галати омухталигига асосланган.

Фақат фаол туйғуларни ифода этибгина қолмай, фаол китобхонни тарбиялаб этиштириш ҳам бугунги давр талабида жуда катта аҳамиятга молик. Менимча, М. Солиҳнинг бу борадаги изланишлари — жиддий, муайян маънода шаклланган, ўз йўлини топиб олган собит изланишлардир. Унинг қачон ниҳоясига етишини сўраш, уни талаб қилиш бироз шубҳали — ниҳоясига етган изланиш тўхтайдди. Биз ижодий камолот деб биладиган босқич эса бундай турғунликда кечинма, туйғу, фикр миқёсида ўз-ўзини қайтариш бўлиб қолади. Уйлайманки, М. Солиҳнинг ҳозирги изланишлари ҳали унинг шеърларида кечаётган ўзгаришларнинг янги-янги жабҳаларини рўёбга чиқаради.

* *
*
Меҳр бир пиёла сув
Муҳаббатнинг синглиси холос

Меҳр бу жимирлаш
Қақраган лабларнинг орзуси

Дунёда йўқ бирор
Қақрамаган лаб

* *
*

Қарасам, мени яхши кўрганлардан
ёмон кўрганларнинг сони кўп!

Қарасам, энг ардоқли дўстларим
ёмон кўрганларнинг сафида турар!

Мен эса дўстларсиз яшай олмайман —
дарҳол қўшиламан у л а р сафига!..

* * *

Узоқ кулмай қўйса одамнинг кўзи
Узоқ вақт йиғламай қўйса
Ҳавончага дўнар кўзнинг чаноғи
Қорачиқлар тангага айланиб қолар

Одамнинг оёғи узоқ юрмаса
Ўзи югурмаса ўз ҳождатига
Ҳавонча тагига қўйилган
Ўстунга айланиб қолар оёқлар

Бирор не қилмаса одамнинг қўли
Ҳеч нарса йўқотмай
Доимо тонса
Шаксиз ўсиб чиқар ўсимлик
Қилич ўсиб чиқар бу қўлдан бир кун

* *
*

Аниқ бўлса ҳамки бир кун ўлмоғи,
муваққат эканин билса ҳам инсон,
мангу яшайман, деб нечун ўйлайди,
нега ўйлайверар «боқийман» дея?

Наҳотки, бу — оддий қайсарлик фақат,
Наҳотки, тагида бир гап бўлмаса?

РЕДАКЦИЯДАН:

Адабиётнинг ҳам саноатдаги каби мунтазам ишлаб турувчи тажриба устахонаси бўлмоғи керак. Ана шундай устахона умумий ижод жараёнини янгилаб, бойитиб, «тоза қон» билан таъминлаб туради, уни такрор ва таклид могориддан тозалайди. Шу маънода М. Солиҳ сингари ёш шоирларнинг ижодий изланишлари фойдадан холи эмас. Албатта, ҳар қандай янгилик ҳам даставвал бирдек олқишга сазовор бўлмайди. Ҳатто Пушкиндек даҳонинг ҳам шеърятни оддий халқ тилига яқинлаштиришга уриниши оқсуяк табақаларга мақбул бўлган эмас. Маяковский дуч келган мушкулликлар тўғрисида айтмасак ҳам бўлади. Адабиётдаги изланиш — ҳаминша ўрнашиб қолган тушунчалар ғовини бузишга интилиш демакдир. Агар эксперимент муайян ижодий жараёндан ўсиб чиққан, муайян тил ва адабиёт заминиде етилган бўлса, муайян халқ ва давр тафаккуридан узилиб қолмаса ва энг муҳими, унда истеъдод нафаси бўлса, бундай тажрибанинг келажаги таъмин десак бўлади. Аксинча, шоир ўз халқи анъаналарига баланддан қараб, хоҳ оҳангда бўлсин, хоҳ маънида, халқ фикри тарзига бегона услубларга интилса, ғайритабиий ифода йўлларини сувъий олиб киришга ҳаракат қилса, бундай тажрибани адабиёт рад этади. Социалистик реализм адабиётининг бой тажриба мактаби бор. У неча авлод адибларига излаш-изланиш уфқларини очгани ва очажаги равшандир. Шу маънода редакция бундан буён ҳам ижодкор ёшларнинг тажрибалари ҳақида баҳс ва мақолалар бериб боради.

Борис
Мизрохин

ОФАТЛАРНИ ҚОЛДИРИБ ДОҒДА

Кашқа воҳасига бу галги сафарим журналистик фаолиятим давомида эллингинчи мартама, юзинчими—билмайман. Деярли ўттиз йилдан бери бу ерларга кўп марта келганман.

Самолёт қаноти остида ҳамон ўша-ўша таниш жизганак бўлиб ётган сап-сарик, жазирама дашт... Дамба-дам илон изидек қадимий карвон йўлларига кўзга ташланиб қолади. Аммо область марказига яқинлашиб борганингиз сари сариқ дашт ўрнини ям-яшил бўёқлар эгаллай бошлайди: инсон ҳар йили чўл бағридан минглаб гектар янги ерларни тортиб олмоқда ва уни кўм-кўк экинзорларга, боғ-роғларга айлан-тирмоқда.

Журналимиз оталиғидаги «Оқ олтин» совхозини ҳам ана шу асрий чўл қўйнида ташкил топган янги хўжалиқдир.

— Анови қуюнларни қаранг — деди ёнимда ўтирган ҳамроҳим пастга қараб. Бепоен чўл узра қора қуюнлар кезиб юрар, улар ердан осмонга телеграф симёгочлари каби тик кўта-

рилган, гўё бир жойда муаллақ қотиб қолган эди. Фақат синчиклаб назар ташлаган кишигина бу гирдобли қуюнлар воҳа бўйлаб аста-секин ҳаракат қилаётганлигини пайқашини мумкин эди.

— Улар йўлида учраган ҳамма нарсани пайҳон қилиб кетади, — изоҳ берди ҳамроҳим.

Унинг сўзларига мен фақат кейинги куни, «Оқ олтин» совхозини далаларини кезиб юргандагина амин бўлдим. Совхоз пахтазорлари, буғдойзорлари, полиз майдонларини кўздан кечирар эканмиз, икки сўздан иборат «табиий офат» деган тушунчанинг нақадар катта фалокатлардан дарак беришини ўз кўзим билан кўрдим. Чўлликларнинг матонатига, шижоатига, саботига қойил қолдим.

...Ўша ёз оқшомида, 8 июль куни деярли бутун республика телевизор экранига тикилган эди. Тошкент телевидениеси «Пахтакор» билан «Нефтчи» командаларининг ўйинини олиб кўрсатаётган эди. 42 минутда «Пахтакор» ўйинчиси майдон марказидан ўқдай учиб борди-да, тўпни Ёшовиковга узатди. Унинг зарб билан тепган тўпини дарвозабон Крамаренко ушлаб қололмади. Стадион узра кучли гулдурос янгради.

«Оқ олтин» совхозининг футбол ишқибозлари ҳам беш-олти киши бўлишиб, футбол томоша қилишаётган эди. Дарвозага тўп киритилдию, телевизорда ҳам, ташқарида ҳам кучли гулдурос янгради. Алланима қарсиллаб кетди. Чироқ ўчиб қолди. Кимдир электрчиларни койиган бўлди. Шу пайт бирдан дераза ойнаси қарсиллаб синди, хонага чанг-тўзон аралаш кучли шамол ёпирилди.

Кўчада ҳеч нарсани кўриб бўлмас, ҳаммаёққа бирдан қоронғилик чўккан, шамол азим дарахтларнинг «қулоғидан» чўзганча шохларини ерга ишқар, ваҳшиёна ўқирарди. Ҳовлиларни бир-биридан тўсиб турган ёғоч панжаралар, томлардаги шиферлар кўча билан бир бўлиб учиб юрарди. Бўрон қандай тез бошланган бўлса, худди шундай тез, бирдангина тўхтади. Аммо у ҳаммаёққа, совхоз қишлоғига, катта-катта экин майдонларига зарар етказган эди.

Тонг отиши биланоқ табиий офат оқибатларига қарши кураш бошланди. Область марказий ва райондан ёрдам етиб келди. Оператив штаб тузилди. Довулдан зарар кўрган майдонлар аниқланиб, зарур бўлган жойларда экинларни қайта экиш, озми-кўпми сақланиб қолган гўзаларни авайлаб парвариш қилиш чораси кўрилди.

Биз совхозга етиб келган куни бу ерда область партия комитети ва область ижроия комитетининг оператив группаси иш олиб бораётган экан. Группа раҳбари, «Каршицелинхлопок» трести-

нинг бошқарувчиси Шайдулла Файзуллаев ҳам шу ерда. У телефонда «Каршистрой» территориал ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи Султон Чегебоев билан суҳбатлашаётганди.

— 600 гектардан кўпроқ майдон зарарланган. Вертолёт билан аниқлаяпмиз... «ОВХ» аппаратлари ишляпти...

Шундагина биз аввалги кунги табиий офат — кучли довулдан сўнг табиат чўлқуварларни яна бир имтиҳон билан синаб кўрганлигини билиб олдик. Бу офатнинг номи чигиртка эди.

Совхоз директори Равшан Тоштемиров кечки пайт дала айланиб идора томон қайтаётганди. Осмон тип-тиниқ, бегубор. Фақат уфқда бир парча қора булут кўзга ташланиб турар, ажабланарли жойи шуки, у катта тезликда яқинлашиб келарди. Директор пайқаб қолди: ўша катта булут аста-секин пастлашди-да, пахтазор устига келиб, бирданига «кўнди».

— Ўша томонга ҳайда-чи, — деди у шофёрига. — Кўнглим ёмон бир нарсани сезаяпти.

Унинг тахмини тўғри чиқди. Ҳалиги кўргани чигиртка булути экан. Ун минглаб, юз минглаб очофат жониворлар 12—15 километр кенгликни эгаллаб ёйилиб кетишган, йўлида учраган ҳамма нарсани бирорта қўймай кемиришга тушганди. Равшанбек шу ернинг ўзидаёқ область билан рация орқали боғланди.

...Мана, бир неча кундан бери далаларда чигиртка билан кураш олиб бориляпти. Вертолётчиларга раҳмат. Улар тонг саҳардан ишга тушишади. Чигиртка «талаётган» майдонларни аниқлашади-да, кейинги сафар бу ерга дори билан учиб келишади. Чигиртка билан курашга хўжаликдаги барча қари-ёш сафарбар этилган.

Ҳозир совхознинг ҳамма участкаларида иш қайнаётир. Биз бу ерда бўлган кунларимизда оталигимиздаги совхоз қишлоқ хўжалик йилининг ҳосилини — пилла топшириш плани ва социалистик мажбуриятини энди бажариб турган экан.

— Пиллачилик биз учун бутунлай янги соҳа, — дейишди совхоз ишчилари, — бу соҳа бўйича мутахассислар ҳам, озуқа базаси ҳам кам. Аммо биринчи йил имтиҳонидан яхши ўтдик. Келгуси йил ҳосилимиз янада унумлироқ бўлади деб умид қиламиз?

Совхоз меҳнат аҳлининг бу йилги режалари катта. Барча бўлим ва участкаларда топшириқларни ошириб бажариш учун қизгин кураш кетаётир.

...Чўлнинг жазирама қуёши ботиши олдидан, катта йўл бошида, узоқдан автоклуб кўринди. Унда Юнус Ражабий номли Жиззах области театрининг артистлари «Оқ олтин» совхозини томон борар эдилар.

Журналимиз оталигидаги ёш хўжалик табиий офатларни енгиб, курашларда чиниқиб, оёққа турмоқда, мустаҳкамланмоқда. Совхоз билан, унинг мард одамлари билан танишар эканмиз, биз бунга амин бўлдик.

Ҳамроқул
Асқаров

Баъзи тенгқурларимга

ПАМФЛЕТ

Аждодлар қон билан битг
Авлодлар наздида одд
Қай бир қофиябоз, кег
...ни оёк билан ёзиб

Лайлисин кўрга
Мажнунлар г
Ҳайрат йўк
Менинг т

На ди:
Хира
Эрта
Кун

Ул
Ҳо
Пу
Де

Ма
Ал
Се
Ба

Қо
Ку
Ба
Ал

АВТОРЛАРИМИЗ

Евгений БЕРЕЗИКОВ. Партия ходими, ёзувчи, юридик фанлари кандидати. «Қизил Бухоро» романи, кўплаб очерк ва публицистик асарлар муаллифи. Самарқанд шаҳрида яшайди.

Тилак ЖУРА. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. Уч шеъррий тўплам автори.

Олим ОТАХОНОВ. 1951 йили Тошкентда туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетини тамомлаган. «Оқ қап-қор» номли ilk ҳикоя-

лар тўплами 1981 йилда чоп этилган. Ўзбекистон радиосининг Адабий-драматик эшиттиришлар Бош редакциясида ишлайди.

Норбой ХУДОИБЕРГАНОВ. Филология фанлари доктори, ТошДУ профессори, Адабий-танқидга оид кўплаб асарлар муаллифи.

Аҳмад АЪЗАМ. Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университетини тугатган. «Ойнинг гардиши» номли ҳикоялар тўплами (1982) нашр этилган. «Совет Ўзбекистони санъати» журналида ишлайди.

АВТОРЛАРИМИЗ

абати билан жур-
хона айби туфай-
ўйилган. Жумла-
бий гуллардан
«илцимшлик» —
«асас» — «асос»,
», «топиртмайди»
«ҳолди» — ҳол-
— «июнь Плену-

«Ешлик» («Молодость») — ежемес-
ачный литературно-художественный
и общественно-политический
журнал

На узбекском языке

Орган Союза писателей
Узбекской ССР

Рассом: Х СОЛИХОВ

Техник редактор: В. УРУСОВА

Корректор: У. ҲОШИМОВ

Адресимиз: 700000, Тошкент—П
Ленин кўчаси, 41.

ТЕЛЕФОНЛАР:

Бош редактор ўринбосари —
32-54-73

Масъул секретарь —32-56-27

Проза бўлими —32-57-34

Шеърят, адабий танқид ва

санъат бўлимлари —32-56-41

Ижтимоий-сиёсий бўлим —32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман ва 8 босма листдан
зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул
қилмайди. Бир босма листгача
бўлган асарлар авторига қайтарил-
майди. Редакция ўз тавсиясига кўра
амалга оширилган таржима асарлар
қўлёзмаларгина қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда
«Ешлик»дан олинди» деб
изоҳланиши шарт.

Босмахонага 27.07.83й. да туширил-
ди. Босишга 22.09.83 й. да рухсат бе-
рилди. Офсет босма усулида чоп этил-
ди. Р-07422. Қоғоз формати
84108¹/₁₆. Қоғоз ҳажми — 5,25 лист.

Шартли босма листи 8,4. Нашриёт
ҳисоб листи 10,3. Тиражи 86933 нусха
Буюртма № 1399. Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Коми-
тети «Еш гвардия» нашриёти
Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг Меҳнат
Қизил Байроқ орденли босмахонаси.
Тошкент, 700029, «Правда Востока»
кўчаси, 26.

© «Ешлик» №9, 1983
«Еш гвардия» нашриёти